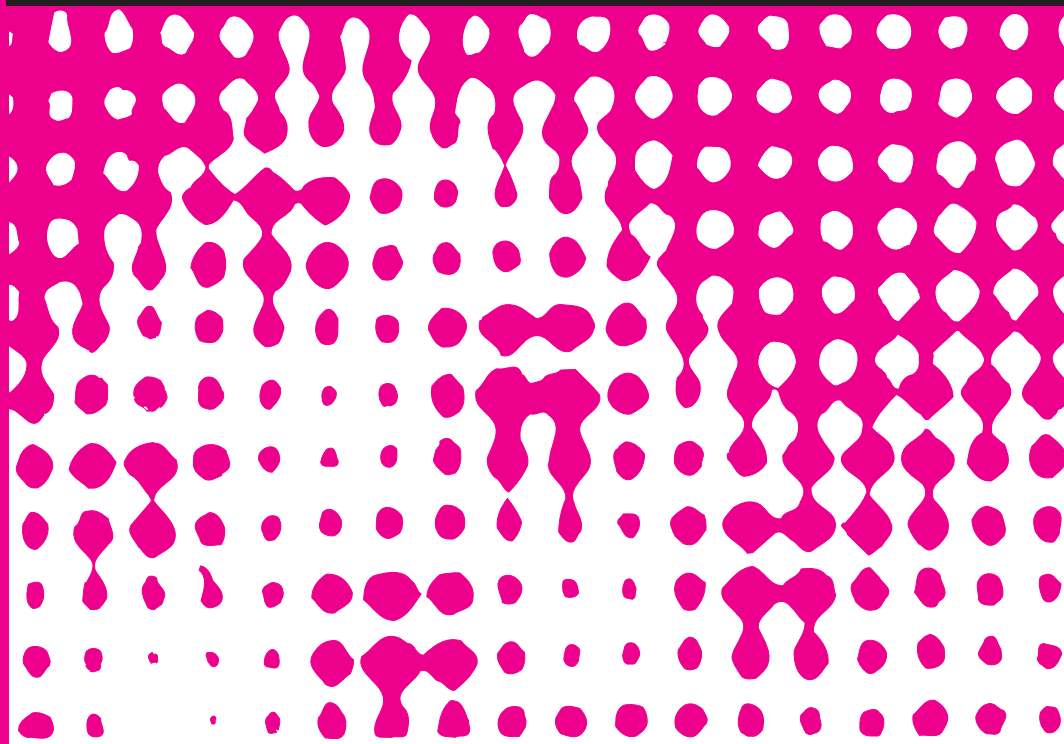


* DEMO 2004 GRAFIE 4

revue pro výzkum populačního vývoje



ČLÁNKY – XXXIV. konference České demografické společnosti „Demografický pohled na svět“, 19. květen 2004 ● Alena Šubrťová: Alois Hajn (1870–1953) a jeho místo v dějinách českého populačního myšlení ● Tomáš Katrňák: Determinanty poklesu sňatečnosti v 90. letech 20. století v České republice ● Magdaléna Poppová: Regionální rozdíly ve vývoji úrovně plodnosti v období 1988–1998 v České republice, Maďarsku a Polsku ●

SČÍTÁNÍ LIDU ● RECENZE ● ZPRÁVY ● PŘEHLEDY ● BIBLIOGRAFIE

obsah

ČLÁNKY

XXXIV. konference České demografické společnosti „Demografický pohled na svět“, 19. květen 2004	229
<i>Zdeněk Pavlík</i> : Nejvýznamnější tendence světového populačního vývoje	230
<i>Ludmila Fialová</i> : Charakter demografické reprodukce před demografickou revolucí	234
<i>Marek Tietze</i> : Demografická situace v zemích po demografické revoluci	237
<i>Tomáš Kučera</i> : Prognózy světové populace	241
<i>Alena Šubrtová</i> : Alois Hajn (1870–1953) a jeho místo v dějinách českého populačního myšlení ..	248
<i>Tomáš Katrňák</i> : Determinanty poklesu sňatečnosti v 90. letech 20. století v České republice	256
<i>Magdaléna Poppová</i> : Regionální rozdíly ve vývoji úrovně plodnosti v období 1988–1998 v České republice, Maďarsku a Polsku	264

SČÍTÁNÍ LIDU

<i>Marie Radlofová</i> : Velikostní struktura obcí v České republice podle výsledků sčítání lidu 2001	276
<i>Petra Roszkowská</i> : Výsledky sčítání lidu v Polsku	279

RECENZE

Rozvojové cíle tisíciletí (<i>Vladimír Srb</i>)	284
Hladomor v Rusku v letech 1917–1923 (<i>Ludmila Fialová</i>)	285
Přehled statistických metod zpracování dat (<i>Hana Šlégrová</i>)	286
Otázky rodinné politiky (<i>Marek Řezanka</i>)	288

ZPRÁVY

Z České demografické společnosti – Mezinárodní konference „Statistika: Investice do budoucnosti“ – Sedmdesátiny časopisu Genus – Číně hrozí, že se stane zemí starých mláďenců	289
--	-----

PŘEHLEDY

Církev československá husitská – Čtvrtletní sledování četností vrozených vad u dětí v České republice v období 1994–2002	292
---	-----

BIBLIOGRAFIE	303
--------------------	-----

Názory autorů se nemusí vždy shodovat se stanovisky redakční rady.

contents

ARTICLES

34th Conference of the Czech Demography Society „Demographic View of the World“, 19 May 2004	229
<i>Zdeněk Pavlík</i> : The most Important Tendencies of World Population Development	230
<i>Ludmila Fialová</i> : Character of Demographic Reproduction before the Demographic Revolution	234
<i>Marek Tietze</i> : Demographic Situation after the Demographic Revolution	237
<i>Tomáš Kučera</i> : World Population Projections	241
<i>Alena Šubrtová</i> : Alois Hajn (1870–1953) and His Position in the History of the Czech Population Thinking	248
<i>Tomáš Katrňák</i> : Determinants of the Fall in the Marriage Rate in the 1990s in the Czech Republic	256
<i>Magdaléna Poppová</i> : Regional Differences in the Development of Fertility Level in 1988–1998 in the Czech Republic, Hungary and Poland	264

POPULATION CENSUS

<i>Marie Radolfová</i> : Size Structure of Municipalities in the Czech Republic according to 2001 Population Census	276
<i>Petra Roszkowska</i> : Results of Population Census in Poland	279

BOOKS AND PUBLICATIONS

Millennium Development Goals (<i>Vladimír Srb</i>)	284
Famine in Russia 1917–1923 (<i>Ludmila Fialová</i>)	285
Overview of Statistical Methods of Data Processing (<i>Hana Šlégrová</i>)	286
Issues of Family Policy (<i>Marek Rezanka</i>)	288

REPORT – SURVEYS – BIBLIOGRAPHY

*DEMOGRAFIE

© Český statistický úřad 2004

Vydává ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD ve Studiu GSW, Čs. armády 31, 160 00 Praha 6.

Řídí redakční rada: Ing. Jiřina Růžková, CSc. (předsedkyně redakční rady), Mgr. Věra Hrušková, CSc. (výkonná redaktorka), PhDr. Milan Aleš, RNDr. Ludmila Fialová, CSc., Doc. Ing. Zuzana Finková, CSc., Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc., Doc. RNDr. Felix Koschin, CSc., Ing. Milan Kučera, PhDr. Věra Kuchařová, CSc., Ing. Jitka Langhamrová, CSc., Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc., Prof. Ing. Vladimír Roubíček, CSc., Doc. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc., Doc. Ing. Eduard Souček, CSc., JUDr. Vladimír Srb, Ing. Miroslav Šimek.

Vychází čtyřikrát ročně. Informace o předplatném podává a objednávky přijímá redakce.

Adresa redakce: Praha 10 – Strašnice, Na padesátém 81, PSČ 100 82, telefon: 274 052 834, e-mail: hruskova@gw.czso.cz

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje firma MYRIS TRADE s. r. o., P. O. Box 2, 142 00 Praha 4.

Podávání novinových zásilek povolila Česká pošta, s. p., Odštěpný závod Praha č. j. nov 6364/98 ze dne 9. 2. 1998

Sazba, grafické zpracování a tisk – Studio GSW, Čs. armády 31, Praha 6, tel./fax: 233 326 945, e-mail: gsw@gsw.cz

Cena jednoho výtisku 33 Kč, roční předplatné 132 Kč + poštovné.
Indexové číslo 46 465 • ISSN 0011-8265 • Reg. zn. MK ČR E 4781.
Nevyžádané rukopisy se nevracejí.

Číslo 4/2004, ročník 46. Rukopis předán tiskárně 14. 10. 2004. Toto číslo vyšlo v listopadu 2004.

XXXIV. KONFERENCE ČESKÉ DEMOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI „DEMOGRAFICKÝ POHLED NA SVĚT“, 19. KVĚTEN 2004

Světový populační vývoj byl předmětem zájmu Československé a později České demografické společnosti od jejího vzniku v roce 1964. Je to pochopitelné, neboť demografie populací jako syntéza poznatků o jednotlivých demografických procesech je jednou ze čtyř důležitých součástí demografie vedle demografické analýzy, demografické metodologie a teoretické demografie. Témata zaměřená na populační vývoj jednotlivých zemí, regionů, kontinentů i světa jako celku byly předmětem řady přednášek i několika konferencí. V druhé polovině minulého století se otázky populačního vývoje dostaly do popředí společenského zájmu nejen u nás, ale i ve většině zemí. Bylo to způsobeno relativně vysokým průměrným početním přírůstkem světového obyvatelstva, který vyvrcholil v druhé polovině 60. let 20. století. Objevily se katastrofické scénáře, které nevycházely z demografického poznání, měly však široký ohlas.

*Z minulých konferencí připomeňme alespoň ty, které se převážně věnovaly tématu současné konference. 28. května 1981 se konala v zasedací síni Útvaru hlavního architekta města Prahy na Hradčanském náměstí v Praze 1 v Martinickém paláci XIII. demografická konference na téma **Vybrané otázky populačního vývoje světa** (Demografie, 1982, roč. 24, č. 1, s. 7–29). Podobnému tématu byla věnována XXII. demografická konference, která se uskutečnila dne 20. května 1991 pod názvem **Demografické postavení Československa v rámci Evropy a světa** (Demografie, 1992, roč. 34, č. 1, s. 11–9). Vzhledem k předpokládanému zapojení Česka do Evropské unie byla XXX. demografická konference, která se konala dne 20. května 1998 v budově Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze 2, Albertov 6, věnována tématicky demografické situaci Evropy **Současné trendy a vzorce demografického chování – Evropa a my (demografické podobnosti a rozdíly)** (Demografie, 1998, roč. 40, č. 4, s. 247–280).*

*Z řady přednášek, které se konají od založení Společnosti pravidelně každý měsíc (třetí středu v měsíci), připomeňme některé s podobnou tematikou. Byly to přednášky věnované jednak populačnímu vývoji některých zemí, jednak celých kontinentů nebo i světa jako celku. Mezi přednášejícími byli často demografové ze zahraničí. Stručné obsahy těchto přednášek lze nalézt ve zprávách z činnosti Společnosti, publikovaných pravidelně v časopise Demografie. Jejich přehled do roku 1984 je pak v publikacích A. Šubrtové **10 let ČSDS** (Praha 1975) a V. Roubíčka a kol. **20 let Československé demografické společnosti při ČSAV** (Praha 1985). Mezi první patří přednáška Edwarda Rosseta o polském populačním vývoji (1964). Později se ke stejnému tématu vrátil Mikołaj Latuch. Miroslav Prokopec a Oldřich Kýn hovořili o Indii a Jiří Musil o Velké Británii. Kubánský demograf Raul Hernandez Castellon přednášel o populačním vývoji v Latinské Americe a litevský demograf Antanas Merčaitis o Litvě. Z dalších připomeňme alespoň přednášku o Číně, se kterou se v průběhu své návštěvy v Praze představil Roland Pressat, přednášku o Srí Lance od Jaroslava Doušy a o Francii i socialistických zemích od Ivana Lesného. Sám jsem se v rámci těchto pravidelných přednášek Společnosti věnoval světovému populačnímu vývoji, africkým zemím, rozdílům v úrovni plodnosti ve světě a Kubě.*

V úvodu konference bylo vzpomenu 40. výročí založení Společnosti (Milan Kučera, Zdeněk Pavlík, Vladimír Roubíček a Vladimír Srb). Jednání a úvod do diskuse uvedly čtyři přednášky, které se zaměřily na nejvýznamnější tendence světového populačního vývoje, na charakter demografické reprodukce před demografickou revolucí, demografickou situací po demografické revoluci a na prognózy světové populace.

Zdeněk Pavlík

NEJVÝZNAMNĚJŠÍ TENDENCE SVĚTOVÉHO POPULAČNÍHO VÝVOJE

ZDENĚK PAVLÍK

Početní velikost světové populace překročí v letošním roce 6,4 mld. obyvatel planety Země. 4,5 mld. neboli 70 % tohoto počtu přibýlo na Zemi v průběhu minulého století. Ani dnes si nemůžeme být jisti, že počty světového obyvatelstva jsou přesné. Vzpomeňme oslav narození 6 mld. občana Země. Bylo to téměř jistě v roce 1999, ale určitě ne 12. října, kdy tohoto občana přivítal slavnostně generální tajemník OSN v Bosenském Sarajevu (v té době se uváděla pro dosažení i jiná data, např. 16. červen nebo 19. červenec). Do určité míry to charakterizuje přesnost uvedeného odhadu; každý den přibývá na světě zhruba 225 tis. osob, každou hodinu 9360, každou minutu 156 a každou sekundu 2,6 osob. Na této skutečnosti byly založeny populační hodiny, které se objevovaly na světových demografických konferencích. Působí jistě velmi sugestivně, když si představíme rychlost absolutního přírůstku světového obyvatelstva, který probíhá 2,6krát rychleji než se pohybuje sekundová ručička.

Cím jdeme dále do minulosti, tím více se musíme spokojit spíše s méně přesnými odhady nebo dokonce s výpočty, založenými na předpokládané úživnosti určité oblasti za předpokladu daného způsobu hospodaření. Vždy pak půjde o dlouhodobé průměry, neboť základním charakterem populačního vývoje ve starých dobách až do 18. století byly velké výkyvy v úrovni úmrtnosti způsobené epidemiemi, hladem nebo bojem různých populací, resp. kombinací těchto a podobných příčin. To se nutně projevilo v kolísání početní velikosti jednotlivých populací až po jejich vymření nebo naopak zvýšení počtu jejich členů v příznivých podmínkách a v důsledku toho i kolísání velikosti světové populace jako celku. Jestliže předpokládáme, že od oddělení předků člověka od jeho společných předchůdců uplynulo 600 tis. generací, potom jde o dobu přibližně 15 mil. let. Celé toto období až do mladého paleolitu se počty lidí pohybovaly řádově v tisících až desítkách tisíců, přičemž jednotlivé populace pravděpodobně nepřesáhly desítky příslušníků. Roční přírůstky se v dlouhodobém průměru blížily nule, přesto na počátku mladého paleolitu mohla dosahovat světová populace řádově 0,1 až 1 mil. osob. Schopnosti lidí v boji s přírodou se postupně zlepšovaly, a to se projevilo v nárůstu jejich počtu. Na počátku neolitu v období postupného přechodu nejspělejších populací na zemědělství mohl počet příslušníků světové populace přesáhnout hranici 10 mil.

Neolitická revoluce znamenala důležitý mezník v rozvoji lidí i lidské společnosti. Zvětšení množství potravy umožnilo vytvoření větších populačních celků a vznik trvalých sídel; umožnilo dělbou práce, která nebyla založena pouze na pohlaví a věku; systematický způsob práce v zemědělství spolu s nahromaděním lidí na jednom místě byl důležitou podmínkou jejich socializace. Všechny známé civilizace v minulosti byly založeny na rozvoji zemědělství. Dosáhly vysokého stupně vnitřního hierarchického uspořádání, bez kterého by tyto velké populační celky nemohly fungovat. Neolitická revoluce trvala mnoho tisíciletí a dodnes jí některé izolované populace neprošly. Zrychlený početní růst obyvatelstva v jejím průběhu byl některými autory označen za první demografickou revoluci. Charakter demografické reprodukce se však ve srovnání s předcházejícím obdobím příliš nezměnil, a proto tento názor nelze přijmout. V důsledku většího množství potravy, její pravidelnější dostupnosti i trvalému usídlení se mohly zlepšit úmrtnostní poměry, ale i v této době individuální ovlivňování plodnosti bylo výjimečné. Setkáme se s ním v určitých náznacích až v dobách antického Řecka a Říma, ale i zde bylo omezeno na úzké skupiny privilegovaného obyvatelstva.

Přirozený – ve smyslu jednotlivcem nebo manželským párem vědomě neplánovaný – charakter demografické reprodukce přetrvával všude na světě až do 18. století. Již před tím však začíná docházet v Evropě k počátkům mimořádného společenského a ekonomického rozvoje. Je spojován s obdobím renesance, reformace a osvícenství. Obnovuje se zájem o antickou filozofii (vědu). Protestantská reformace vrací člověka od očekávání posmrtného života do praktického života současného. Postupně se začíná prosazovat idea rovnosti lidí a občanských svobod. Objevení Ameriky i další objevené cesty byly počátkem nejprve faktického propojení a poté politického rozdělení světa, ke kterému došlo v průběhu 19. století. Prosazení svobodné volby a odstranění feudálních zábran mělo také rozhodující význam v ekonomické sféře při vzniku tržního hospodářství. Výsledkem byla průmyslová revoluce, extenzivní urbanizace (revoluce v systému osídlení), revoluce ve vědě a technologiích, v úrovni i demokratizaci vzdělání, v péči o zdraví a v lékařských oborech aj. Lze říci, že revolučními proměnami prošly všechny oblasti, které se týkají lidí a celý tento proces ve své mnohostrannosti a složitosti je možno nazvat globální revolucí moderní doby jako synonymem modernizace.

Jako důsledek této nové dynamiky se začíná zrychlovat početní růst obyvatelstva. Je výsledkem změn demografického chování jako důsledku globální revoluce moderní doby a tyto změny lze označit jako

demografickou revoluci. Zrychlený početní růst obyvatelstva byl důsledkem zlepšování úmrtnostních poměrů, jestliže úroveň plodnosti zůstávala nejprve zachována nebo se dokonce v důsledku zlepšení zdravotního stavu zvýšila. Proto proces demografické revoluce jako součást globální revoluce moderní doby je spojen právě s tímto rychlým početním růstem obyvatelstva, i když ve svém výsledku dochází k zastavení tohoto růstu. Obecně bývá demografická revoluce charakterizována poklesem úmrtnosti a plodnosti; v jejím průběhu se mění extenzivní charakter demografické reprodukce na charakter intenzivní. Jestliže před demografickou revolucí se mnoho dětí rodilo a jen málo se jich dožívalo věku dospělosti, po tomto procesu se rodí málo dětí a všechny se dožívají relativně vysokého stáří. To jsou však pouze vnější projevy demografické revoluce. Její vlastní podstata je v revoluční změně demografického chování, a to jak v péči o vlastní zdraví, tak v cílevědomém plánování počtu svých dětí.

Podmínky vzniku demografické revoluce je nutno hledat v celém systému globální revoluce moderní doby, jejíž je součástí; je vysvětlitelná pouze v jejím kontextu. Z mnoha podmínek vzniku demografické revoluce je možno uvést zvýšení životní úrovně a především perspektivy jejího dalšího zvyšování, povinnou školní docházku a rozvoj vzdělanosti, pokles podílu zemědělského obyvatelstva v průběhu průmyslové revoluce, urbanizace, emancipace žen, relativní zvyšování nákladů na výchovu dětí, změnu orientace mezigeneračních transferů, zlepšení zdravotnictví a hygieny, rozvoj poznání a zvýšení informovanosti, možnost sociálního vzestupu, vytvoření lepších podmínek dětem při jejich menším počtu, rozvoj svobody v oblasti ekonomické a politické, možnost výběru povolání, bydlení, druhu spotřeby i politických představitelů v demokratické společnosti, rozvoj individualismu a individuálního vědomí atd. Zdůraznění pouze některých z těchto podmínek deformuje pohled na reálný vývoj, neboť v nějaké formě jsou všechny (a mnoho dalších) přítomny, i když v různé míře.

Demografická revoluce probíhala ve světě (a dosud probíhá) ve dvou fázích. V první fázi probíhala zejména v 19. století v Evropě a v zemích s původně evropským obyvatelstvem, kde skončila zhruba v polovině 20. století, ve druhé fázi probíhá od poloviny 20. století dodnes a předpokládá se její zakončení v polovině 21. století. V Evropě začínala již koncem 18. století a na jejím severozápadě pokračovala v Evropě severní, jižní a východní, ve Spojených státech, Austrálii a Japonsku; to jsou dnes země demograficky vyspělé. V rozvojových zemích ve 20. století začínala probíhat nejprve v Latinské Americe, poté v různých oblastech Asie se specifickým průběhem v Číně a nakonec v Africe, kde jsou některé země dosud na jejím počátku. Tomu odpovídá i početní růst světového obyvatelstva. Jestliže první miliardy dosáhl jeho počet teprve v roce 1820, na konci 19. století bylo na světě přibližně 1,6 mld. lidí. K největšímu nárůstu počtu obyvatelstva světa došlo ve 20. století; na jeho konci dosáhl počet lidí 6 mld.

Demografická revoluce je univerzální proces, který probíhá postupně ve všech zemích světa. Charakterizuje shodnou povahu lidí, kteří na přibližně podobné podmínky reagují stejným způsobem. Průběh demografické revoluce ve světě je možno výstižně znázornit vývojem statistických struktur jednotlivých ukazatelů podle zemí. První fázi demografické revoluce je možno vystihnout vývojem hrubé míry úmrtnosti ve 24 evropských zemích, za které existují dostupná data od poloviny 19. do poloviny 20. století. Patrně je přibližování úrovně úmrtnosti těchto zemí. Je zřejmé, že v polovině 19. století již pokles úrovně úmrtnosti v Evropě probíhal; v polovině 20. století však hrubá míra úmrtnosti přestává být dobrým ukazatelem intenzity úmrtnosti, neboť zde začíná působit vliv věkové struktury, která v procesu demografické revoluce začíná stárnout.

Tab. 1 Hrubá míra úmrtnosti v evropských zemích bez SSSR (Crude death rate in European countries, excl. the USSR)

Okolo roku	Počet zemí ve variační skupině								Celkem
	1	2	3	4	5	6	7	8	
1850	-	-	-	2	3	8	6	5	24
1900	-	-	2	3	7	3	6	3	24
1930	7	4	5	2	3	2	1	-	24
1960	3	13	7	-	-	-	-	1	24

Pozn: V úvahu byly vzaty země s více než 1 mil. obyvatel, za které existují spolehlivá data pro uvedená léta.

zelených populací má kvocient kojenecké úmrtnosti nižší než 20 ‰ (první variační skupina s minimem 3 ‰; Česko 4,1 ‰ v roce 2003). Demograficky rozvojové země již nevytvářejí samostatný modus. Výjimečně vysokou úroveň kojenecké úmrtnosti v roce 2003 ve světovém srovnání měl Mozambik (201 ‰). Tento údaj může být výsledkem neobyčejně nepříznivé situace v daném roce (v roce 2000 měl

K charakteristice průběhu demografické revoluce v druhé fázi ve světě v úrovni úmrtnosti byla vzata v úvahu data o kojenecké úmrtnosti, která je v tomto průběhu nejdůležitější složkou naděje dožití jako charakteristiky zlepšování úmrtnostních poměrů. Z tabulky je dobře patrné rozdělení světa na demograficky vyspělé a rozvojové země. V zemích demograficky vyspělých převažovala v polovině 20. století četnost zemí s kvocientem kojenecké úmrtnosti nižším než 100 ‰ (variační skupina 5 a nižší), v zemích demograficky rozvojových četnost zemí s tímto kvocientem vyšším než 180 ‰.

V roce 2003 pak již téměř polovina z 200 zařazených zemí má kvocient kojenecké úmrtnosti nižší než 20 ‰ (první variační skupina s minimem 3 ‰; Česko 4,1 ‰ v roce 2003). Demograficky rozvojové země již nevytvářejí samostatný modus. Výjimečně vysokou úroveň kojenecké úmrtnosti v roce 2003 ve světovém srovnání měl Mozambik (201 ‰). Tento údaj může být výsledkem neobyčejně nepříznivé situace v daném roce (v roce 2000 měl

v Mozambiku tento ukazatel hodnotu 134 %), ale také výsledkem špatného odhadu (demografická data za řadu rozvojových zemí zejména v Africe nejsou založena na registraci demografických událostí, ale jsou odhadována na základě údajů ze sčítání a výběrových šetření).

Podobný obrázek průběhu demografické revoluce poskytuje vývoj struktury zemí charakterizující zvyšování naděje dožití mužů i žen. Naděje dožití nižší než 30 let se u mužů vyskytovala pouze do roku 1960. V té době se zde také zřetelně odlišují dvě skupiny zemí (rozložení je dvoumodální) podobně jako u rozložení kojenecké úmrtnosti. Zlepšování úmrtnosti je až do roku 2000 poměrně pravidelné. Modus zemí s nízkou nadějí dožití postupně mizí, ale v roce 2000 a 2003 dochází ke zhoršování úmrtnostních poměrů u některých zemí v první fázi demografické revoluce zejména v Africe. Bez hlubší znalosti konkrétní demografické, sociální a ekonomické situace dané země je možno na toto zhoršení pouze upozornit, ale nelze ho vysvětlit. Zároveň je nutno brát v úvahu malou spolehlivost demografických dat. Mezi rokem 2000 a 2003 se snížila naděje dožití u mužů v Mozambiku ze 40 na 33 let (Mozambik se tím dostal do druhé variační skupiny), v Angole ze 45 na 39 let a Lesothu ze 43 na 37 let. Celkový trend prodlužování naděje dožití tím však nebyl narušen. Zvýšila se četnost zemí s nadějí dožití nad 75 let s maximem 78 let v Japonsku, Hongkongu a ve Švédsku.

Pohled na vývoj struktury zemí podle naděje dožití žen je podobný s tím rozdílem, že variační skupiny jsou posunuty o jednu výše. Ženy mají zpravidla vyšší hodnoty naděje dožití než muži, a to platí zejména pro demograficky vyspělé populace. Také u žen v roce 1960 končí hodnoty naděje dožití pod 35 let (výjimku v roce 2003 představuje Mozambik, kde se v letech 2000–2003 snížila u žen naděje dožití z 39 na 34 let. Stejně jako u mužů snížila se naděje dožití u žen během uvedených tří let také v Angole ze 48 na 41 let, v Lesothu z 52 na 38 let a v Botswaně ze 45 na 38 let. Úmrtnostní poměry se zhoršily i v několika dalších afrických zemích (Burkina Faso, Burundi, Kamerun, Keňa, Tanzanie). Na druhé straně se v roce 2003 velmi zvýšil počet zemí s nadějí dožití žen vyšší než 80 let a dvě země dosáhly 85 let (Japonsko a Hongkong); tím by vlastně patřily do vyšší variační skupiny.

Druhou základní složku demografické reprodukce nejlépe charakterizuje úhrnná plodnost. Ještě v roce 1950 se rodilo v polovině zemí světa jedné ženě více než 6 dětí (variační skupina 7 a vyšší). Ještě v šedesátých letech, kdy na světě docházelo k největšímu relativnímu přírůstku obyvatelstva, převažují země s pěti a více dětmi. Pouze osmina zemí světa měla v roce 1950 úhrnnou plodnost 2 až 3 dětí. Pokles úhrnné plodnosti ve světě v druhé polovině 20. století je však relativně velmi rychlý. Ještě v roce 1980 existují dvě výrazně se odlišující skupiny zemí s vysokou a nízkou úrovní plodnosti, poté však dochází k rychlé homogenizaci na nízké úrovni jednoho až tří dětí. V průměru celého světa byla v roce

Tab. 2 Úroveň kojenecké úmrtnosti ve 200 zemích (územních jednotek) ve světě (Infant mortality levels in 200 countries (territorial units) of the world)

Rok	Počet jednotek ve variační skupině														Celkem
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
1950	-	10	13	19	24	17	18	16	25	24	18	12	3	1	200
1960	4	29	24	25	15	11	19	25	19	17	9	3	-	-	200
1970	22	35	30	19	15	19	19	19	10	10	2	-	-	-	200
1980	46	45	15	22	17	18	16	10	6	3	2	-	-	-	200
1990	73	33	22	19	16	16	12	6	3	-	-	-	-	-	200
1995	82	32	26	15	17	14	9	5	-	-	-	-	-	-	200
2000	82	42	16	17	16	12	11	4	-	-	-	-	-	-	200
2003	90	42	13	17	15	12	6	4	-	-	1	-	-	-	200

Pozn: Pramenem dat u této a dalších tabulek jsou publikace OSN (Demographic Yearbook) a Population Reference Bureau (World Population Data Sheet); bylo vybráno 200 územních jednotek uvedených v těchto pramenech s populací o více než 100 tis. obyvatel ke stavu v polovině 90. let (vzhledem ke své územní velikosti bylo zahrnuto Grónsko, které tuto populační velikost nedosahuje). V průběhu tohoto období se řada zemí rozdělila a některé naopak spojily. Jde o samostatné státy nebo o územní jednotky s určitou mírou autonomie, za které jsou uváděna demografická data. Vzhledem ke snaze zachovat počet 200 nebyly některé nově vzniklé země po roce 2000, i když by odpovídaly kritériu velikosti, zahrnuty (např. Mayotte, spojené Normanské ostrovy); Německo bylo naopak bráno jako dva státy s odhadem pro býv. NDR podobně jako Jemen.

v Angole ze 45 na 39 let a Lesothu ze 43 na 37 let. Celkový trend prodlužování naděje dožití tím však nebyl narušen. Zvýšila se četnost zemí s nadějí dožití nad 75 let s maximem 78 let v Japonsku, Hongkongu a ve Švédsku.

Tab. 3 Naděje dožití mužů ve 200 zemích (územních jednotek) ve světě (Life expectancy of men in 200 countries (territorial units) of the world)

Rok	Počet zemí ve variační skupině											Celkem
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1950	8	31	32	27	20	26	20	24	8	4	-	200
1960	1	16	29	23	18	27	19	33	28	6	-	200
1970	-	1	23	25	18	21	25	32	53	13	-	200
1980	-	2	9	17	22	17	17	42	52	22	-	200
1990	-	-	1	15	19	18	10	35	58	40	4	200
1995	-	-	1	8	21	16	12	36	51	47	8	200
2000	-	-	4	10	21	12	14	19	50	50	20	200
2003	-	1	5	13	13	16	11	11	49	50	31	200

Tab. 4 Naděje dožití žen ve 200 zemích (územních jednotek) ve světě (Life expectancy of women in 200 countries (territorial units) of the world)

Rok	Počet zemí ve variační skupině										Celkem	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		11
1950	25	30	30	21	15	27	18	23	11	-	-	200
1960	7	21	31	21	17	16	29	19	35	4	-	200
1970	-	11	22	25	19	12	21	36	43	11	-	200
1980	-	3	15	21	16	14	25	23	48	35	-	200
1990	-	1	4	19	21	11	12	28	48	45	11	200
1995	-	-	2	15	21	12	11	26	53	45	15	200
2000	-	4	5	16	18	11	5	15	52	49	25	200
2003	1	2	10	14	10	16	6	15	43	46	37	200

Tab. 5 Úhrnná plodnost ve 200 zemích (územních jednotek) ve světě (Total fertility rate in 200 countries (territorial units) of the world)

Rok	Počet zemí ve variační skupině									Celkem
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1950	-	-	25	20	17	34	75	29	-	200
1960	-	2	30	16	13	36	72	30	1	200
1970	-	8	37	18	15	40	57	22	3	200
1980	-	29	35	23	26	25	42	18	2	200
1990	-	38	47	23	23	29	27	13	-	200
1995	1	55	38	27	21	26	28	4	-	200
2000	-	58	44	22	22	27	23	4	-	200
2003	2	59	45	23	28	22	17	3	1	200

šším měřítku se situace opakuje ve 20. století při postupném zahrnování všech světových oblastí s různými kulturami a tradicemi do celkového rozvoje světa. Populační růst zde působí někdy jako velmi vážná překážka tohoto rozvoje. V době, kdy byl průměrný roční přírůstek světového obyvatelstva největší (2,1 % v letech 1965–1969), jsme se mohli setkat s oživením této malthusianské ideologie v moderní podobě. Jako charakteristiku tohoto období bychom mohli uvést publikace **Populační bomba** nebo **Hranice růstu**. V obou případech šlo o autory, jimž byly zcela cizí poznané pravidelnosti populačního vývoje, odmyslíme-li si v druhém případě velmi problematické použití matematických modelů na složitý společenský proces.

V průběhu demografické revoluce dochází zpravidla k rychlejšímu početnímu růstu obyvatelstva ze dvou důvodů. Jednak dochází rychleji k poklesu úmrtnosti než plodnosti (zejména v rozvojových zemích se uplatňuje japonsko-mexický typ demografické revoluce, který je charakteristický také pro svět chápaný jako celek) a jednak ke zlepšování úmrtnostních poměrů (zvyšuje se naděje dožití a zůstávají tak na světě lidé, kteří by při horších úmrtnostních poměrech zemřeli). V demograficky vyspělých zemích se dnes objevují nové problémy. Především je to nízká úroveň plodnosti, která nezajišťuje prostou reprodukci obyvatelstva a posiluje proces demografického stárnutí, který je zákonitým důsledkem demografické revoluce. Nízká úroveň plodnosti po demografické revoluci je vysvětlována hypotézou druhého demografického přechodu jako období demografické revoluce, které se někdy označuje za první demografický přechod. Vysvětlování druhého demografického přechodu však příliš vychází ze zkušeností některých evropských zemí, týká se jen plodnosti a dnes si lze těžko představit, jak budou reagovat po demografické revoluci mimoevropské populace se zcela rozdílným kulturním zázemím.

Literatura

- Braudel, F. *Grammaire de civilisations*. Paris: Arthaud – Flammarion, 1987.
 Coale, A. J. *The demographic transition*. International Population Conference, sv. I, Liège: 1973, s. 53–71.
 Diamond, J. *Osudy lidských společností*. Praha: Columbus, 2000.
 Ehrlich, P. R. *The population bomb. Population control or race to oblivion?* New York: Ballantine books, 1968.
 Kučera, T. – Kučerová, O. – Opara, O. – Schaich E., (eds.). *New Demographic Faces of Europe*. Berlin – Heidelberg: Springer – Verlag, 2000.
 Livi-Bacci, M. *Populace v evropské historii*. Praha: Lidové noviny, 2000.

2003 úhrnná plodnost 2,8 dětí. Ze zemí s více než 100 mil. obyvatel měly úhrnnou plodnost v roce 2003 vyšší než 3 děti pouze Nigérie (5,8), Pákistán (4,8), Bangladéš (3,6) a Indie (3,1). Největší Čína s 1,3 mld. obyvatel měla úhrnnou plodnost 1,7 a třetí v pořadí podle velikosti Indonésie 2,6. Úhrnnou plodnost 7 a více dětí měly v roce 2003 relativně málo početné populace Nigeru (8,0), Somálska (7,2) a Jemenu a Mali (7,0). Spolehlivost těchto demografických údajů však není veliká. Úhrnnou plodnost menší než 1 dítě měly v roce 2003 Hongkong a Macao.

Disharmonie různých procesů, které jsou částí globální revoluce moderní doby, vyvolává problémy různé závažnosti. Zrychlený početní růst obyvatelstva v Anglii 18. a 19. století spojený s industriální revolucí a migracemi do měst je typickou ukázkou takové disharmonie, která vedla k obavám z přelidnění a dala vznik malthusianské ideologii. Z pohledu dneška šlo o velmi efektivní výsledek spolupůsobení některých podmínek celkového ekonomického a společenského rozvoje. V mnohem vět-

- Meadows, D. H. – Meadows, D. L. – Randers, J. – Behrens III, W. W. (eds.). *The limits to growth*. New York: Universe Books, 1972.
- Noin, D. *La transition démographique dans le monde*. Paris: PUF, 1983.
- Pavlík, Z. *Zákonitosti vývoje demografických systémů*. Acta Universitatis Carolinae – Geographica XVI, 1981, s. 3–31.
- Pavlík, Z. *Svět očima demografie*. Demografie, 1995, roč. 37, č. 1, s. 1–8.
- Poursin, J.–M. *La population mondiale*. Paris: Éd. du Seuil, 1976.
- Reinhard, M.–Armengaud, A. *Histoire générale de la population mondiale*. Paris: Éd. Montchrestien, 1961.
- Růžička, L. *Demografická revoluce v rozvojových zemích východní a jihovýchodní Asie*. Demografie, 2003, roč. 45, č. 4, s. 239–244.
- Transitions in World Population*. Population bulletin vol. 59, No. 1. Population Reference Bureau Washington, 2004.
- Vallin, J. *Světové obyvatelstvo*. Praha: Academia, 1992.
- Višněvskij, A. G. *Demografičeskaja revolucija*. Moskva: Statistika, 1976.

CHARAKTER DEMOGRAFICKÉ REPRODUKCE PŘED DEMOGRAFICKOU REVOLUCÍ

LUDMILA FIALOVÁ

V historii lidstva se před počátkem demografické revoluce rozlišují dva typy demografické reprodukce. Jeden odpovídá období, kdy lidstvo získávalo obživu sběrem a lovem, druhý usedlému zemědělství. Vzhledem k tomu, že přechod k zemědělství nenastal na celém světě ve stejné době a v některých oblastech k němu nedošlo samovolným vývojem vůbec, koexistovaly vedle sebe od vzniku zemědělství v podstatě oba dva způsoby reprodukce.

Úroveň reprodukce **předzemědělských populací** byla studována kulturními antropology od konce 19. století a z jejich pozorování vycházejí do určité míry i představy paleodemografů, resp. archeologů, pokud se odhodlají formulovat své názory na úroveň lidské reprodukce v době předhistorické. Po největší část historie lidstva – od vzniku člověka po dobu před zhruba 10–12 tisíci lety – byl počet obyvatel pravděpodobně velmi malý a růst lidské populace se musel s největší pravděpodobností blížit nule. Podle *Birabena* činila lidská populace během starší doby kamenné pravděpodobně nejvýše několik set tisíc osob, teprve v mezolitu se počet obyvatel světa zvyšoval tak, že během neolitu dosáhl zhruba 6 miliónů. Průměrné roční tempo růstu v tomto období nebylo vyšší než 0,1 osoby na 1000 (*Biraben*, 1979: 19). Jednotlivé populace byly málo početné, což odpovídalo způsobu obživy – odhaduje se, že hustota obyvatelstva, které se živí lovem a sběrem, klesá podle vegetačních pásem od 43 osob na 100 km² v příznivých podmínkách subtropické savany po 4 v polopoušti, v méně příznivých je ještě nižší a oblast, kterou ke své obživě potřebuje, je ještě větší; naopak hustotu obecně zvyšuje možnost rybolovu (*Livi–Bacci*, 1997: 26).

Odhaduje se, že v tomto období (resp. na tomto výrobním stupni) nebyla úroveň plodnosti ani úmrtnosti v zásadě člověkem ovlivňována. Předpokládá se, že se reprodukčního procesu zúčastnili pravděpodobně všichni dospělí jedinci, ale že existovala různá omezení, která mohla jejich okruh po určitou dobu zužovat. Průměrný počet dětí narozených za život jedné ženě u lovců sběračů byl ovlivněn dlouhou délkou meziprodního intervalu (pravděpodobně 4–5 let) a délkou plodného období (zkracovanou nízkou střední délkou života) a nepřesahoval v průměru 3–4 děti. Počet narozených dětí se mohl snižovat v obdobích, kdy populace strádala dlouhodobějším nedostatkem potravy. Nižší počet dětí odpovídal také relativně značné zátěži, kterou si jejich výchova v časném věku na rodičích vyžadovala.

Střední délka života činila v průměru asi 22–25 let, někdy se odhaduje ještě nižší; pak se ale úzce blížila natalitnímu limitu, na který je vázána možnost přežití populace. Zdá se, že u těchto populací úmrtí dospělých zčásti způsobili ještě predátoři nebo bylo důsledkem různých zranění. Z narozených dětí se téměř polovina nedožila dospělosti a osiřela dříve, než založila vlastní rodinu; nepravděpodobné a výjimečné bylo za těchto okolností soužití tří generací.

Jednotlivé populace však byly značně závislé na vnějších podmínkách – při náhlém stejně jako déletrvajícím zhoršení (např. v souvislosti s výkyvem klimatu) se mohla úroveň úmrtnosti dramaticky zvýšit a početní velikost klesnout natolik, že to vylučovalo její další přežívání.

Předpokládá se víceméně stejný reprodukční režim pro všechny populace nacházející se v tomto ekonomickém modelu, který trval téměř celý pravěk (resp. starší a střední dobu kamennou) asi až do

Tab. 1 Úroveň hlavních demografických ukazatelů podle typů populací (Main demographic indicators level by types of populations)

Plodnost	hmp průměrný počet dětí	Nejstarší doba (lovci a sběrači)	neolitická revoluce	Zemědělské usedlé populace	demografická revoluce
		30-35 3-4		35-40 4-6	
Úmrtnost	hmú e°	30-35		30-40	
		22-25		22-25	

roku 10 000 př. n. l., což byl počátek neolitické revoluce na Blízkém východě. Od této doby se začínají svým reprodukčním režimem odlišovat populace, které začaly praktikovat usedlé zemědělství. **Přechod k zemědělství** (neolitická revoluce) se **projevil změnou demografické reprodukce**. Obecně se předpokládá **zvyšování úrovně plodnosti**. Po usazení se zřejmě snížila zátěž, kterou děti pro matku představovaly, naskytly se možnosti náhradní stravy již pro menší děti, děti byly od časného věku v zemědělství využitelné: to se odrazilo ve zkrácení meziporodních intervalů (zkrátila se doba poporodní sterility). Souběžně se prodloužila délka života dospělých osob, takže ženy prožily delší část života v plodném věku a mohly porodit více dětí.

Změnila se rovněž **intenzita úmrtnosti a skladba zemřelých**. Dnes se zpravidla přijímá názor, že se souběžně, díky zvýšení produkce potravin a její pravidelnější dostupnosti (umožněné zemědělstvím), prodloužila délka života dospělých osob, ale zároveň se vinou postupné zásadní změny ekosystému spojeném s dlouhodobým pobytem na relativně malém území zvýšila možnost přenosu patogenů na člověka, tj. rostla nemocnost a úmrtnost na infekční nemoci, kterou byla postižena nejvíce nejmladší generace. Věková skladba zemřelých se změnila v neprospekch dětské složky a naděje dožití při narození se v dlouhodobém průměru příliš nezměnila.

Charakter reprodukce obyvatelstva všech **usedlých zemědělských populací** byl sice velmi blízký, ale byl výrazně modifikován společenskými vlivy (hlavně náboženstvím a typem převládajících rodinných struktur). Podoba je známa z evropského prostředí v raném novověku (od 14. století), na Dálném východě (lze studovat takřka dva tisíce let), informace o ostatních oblastech jsou dostupné od konce 19. století nebo ve 20. století.

Tab. 2 Obyvatelstvo podle kontinentů (400 př. n. l. - 2000, data v miliónech) (Population by continents (400 BC - 2000, in millions))

Rok	Evropa	Rusko*	Asie	Afrika	Amerika	Oceánie	Svět
400 př.n.l.	19	13	95	17	8	1	153
0	31	12	170	26	12	1	252
200	44	13	158	30	11	1	257
600	22	11	134	24	16	1	208
1000	30	13	152	39	18	1	253
1200	49	17	258	48	26	2	400
1340	74	16	238	80	32	2	442
1400	52	13	201	68	39	2	375
1500	67	17	245	87	42	3	461
1600	89	22	338	113	13	3	578
1700	95	30	433	107	12	3	680
1750	111	35	500	104	18	3	771
1800	146	49	631	102	24	2	954
1850	209	79	790	102	59	2	1 241
1900	295	127	903	138	165	6	1 634
1950	395	180	1 393	219	330	13	2 530
2000	512**	289***	3 611+	800	824	31	6 067

Pozn.: * Rusko = bývalý SSSR.

** Bez 71 mil. obyvatel států tvořících do roku 1992 součást SSSR.

*** Na dnešní rozloze 145 mil.

+ Bez 73 mil. obyvatel států tvořících do roku 1992 součást SSSR.

Pramen: Biraben, J. N., 1979. s. 16; 2000 World Population Data Sheet.

Odhaduje se, že průměrná roční míra růstu na tisíc osob mezi rokem 10 000 př. n. l. a zlomem letopočtu činila 0,4 ‰, mezi rokem 0 a rokem 1750 pak 0,6 ‰. Toto tempo postačilo k tomu, aby se do zlomu letopočtů zvýšil počet obyvatel planety na zhruba 250 miliónů a do roku 1750 na téměř 800 miliónů (Biraben, 1979: 16). Populační růst však nemusel být trvalým jevem a mohlo docházet k delším či kratším obdobím poklesu počtu obyvatel, který mohl mít někdy ohromné rozměry.

Sňatkové poměry byly obecně charakterizovány nízkým průměrným věkem při prvním sňatku (hlavně žen). Existovala takřka obecná sňatečnost žen (ve všech zemědělských společnostech byla velmi silná patriarchální rodina, kde měla žena podřízené postavení). Vyšší věk při sňatku žen lze pozorovat teprve od 16. století v sz Evropě. Na sňatkový věk a podíl svobodných osob v populaci měly značný vliv převládající typy rodinných struktur a typy pracovního a životního cyklu. Kde převládala domácnost tvořená v zásadě pouze nukleární rodinou a bylo obvyklé, aby dospívající

děti odcházely z domova pracovat za mzdu do jiné domácnosti (v sz Evropě od 16. století nebo v některých oblastech ve středním Japonsku v téže době), byl vyšší věk při sňatku. Věk při sňatku ovlivňoval délku plodného období, po níž ženy žily v manželství, které bylo v této době institucí speciálně vytvořenou za účelem legálního sexuálního styku a prokreace.

Úroveň plodnosti závisela především na *kulturních tradicích* vytvořených u jednotlivých populací (věk při sňatku, věkové rozpětí manželů, délka kojení, způsob péče o kojence a malé děti a způsob jejich výživy po odstavení) a na *zdravotním stavu manželů i dětí*. Méně počet dětí závisel na záměrné představě o velikosti rodiny. V praxi byl výsledný počet dětí narozených na jednu ženu v průměru 4–5, ale za příznivých poměrů byl vyšší; to odpovídá hmp 35–40 ‰. Úroveň realizované plodnosti tudíž zdaleka nedosahovala tzv. přirozené úrovně (tj. fyziologického maxima) a mohla se regionálně i časově značně lišit.

Úroveň úmrtnosti byla v čase i regionálně *ještě proměnlivější*. Vysoká byla zejména úmrtnost kojenců a malých dětí; kú se pohybovala v rozpětí 150–350 ‰, značná byla ještě ve věku 1–4 roky; zpravidla 40–50 ‰ narozených dětí nedožilo 15. narozenin. Velké regionální rozdíly v kojenecké a dětské úmrtnosti byly dané především *kulturními faktory*: délkou kojení, typem náhradní stravy, způsobem a úrovní osobní a komunální hygieny, životní úrovní. I když věk, kterého se dožívali dospělí, mohl být vyšší (zhruba 50–60 let a jedinci se pochopitelně mohli dožít ještě vyššího věku), střední délka života při narození zůstávala kolem 25 let. Rozdíly intenzity úmrtnosti podle věku a pohlaví dobře charakterizovaly životní podmínky ženské části populace: na rozdíl od moderních evropských populací byla i v Evropě ještě v 18. století běžná nadúmrtost dívek (mezi 5–10 lety), mladých žen (zhruba ve věku 25–45 let) a posléze i starších žen (nad 65 let), mimo Evropu byla nadúmrtost žen někdy ve všech věkových skupinách.

Při relativně stabilní hrubé míře porodnosti ovlivňovaly tempo početního růstu populací v zásadě výkyvy v úmrtnosti. Zpravidla se rozlišují tři vnější faktory výrazně zvyšující úmrtnost, jejichž vliv se souběžným působením násobil: epidemie – neúroda – válka. Mortalitní krize (úroveň úmrtnosti nejméně dvojnásobně přesáhla průměr z předchozího či následného období po dobu nejméně tří měsíců, ale i několika let; *Maur*, 1978: 130) přerostla obvykle v krizi demografickou, když způsobila pokles sňatečnosti a posléze i porodnosti, které dále snížily tempo růstu postižené populace. Obvyklá úroveň úmrtnosti byla v kratších či delších intervalech významně zvyšována právě v důsledku vnějších vlivů. Záviselo pak na délce, po kterou byla populace vystavena působení nepříznivých faktorů; delší a častější expozice vedla k vyšším hodnotám úmrtnosti v delším horizontu, takže se početní velikost populace mohla snižovat.

Za uvedených podmínek měly lidské populace v příznivé situaci v zásadě tendenci k udržení početního stavu, resp. mírnému početnímu růstu. Ten mohl za velmi příznivých podmínek (příznivé klimatické podmínky, zvýšení produktivity práce, zlepšení sociální a politické situace) přerůst v relativně rychlý vzestup, za nepříznivých mohlo naopak dojít k výraznému poklesu. Podle *Ester Boserupové* však byly právě tyto nepříznivé podmínky jakýmsi hnacím motorem rozkvětu lidské inovace a celkového pokroku technologií (*Boserup*, 1965, cit. podle *Livi-Bacci*, 1997: 88–89.)

Lze předpokládat, že předzemědělské i zemědělské společnosti disponovaly prostředky **regulace přílišného početního růstu**. Nejjednodušším byla *emigrace*: část obyvatelstva odešla, aby osídlila nová území a nalezla uplatnění v jiném prostředí (obvyklé pro venkovskou populaci, která se snažila získat obživu ve městech, jejichž populační růst býval vzhledem k horším mortalitním poměrům složitější než na venkově). Pohyb byl někdy řízený, někdy spontánní, byl řešením pro problémy jednotlivců nebo celých klanů nebo států; na tomto místě nelze řešit problémy, které tento pohyb působil, směřoval-li do již osídlených území.

Jestliže se takovýto způsob řešení nenabízel nebo jestliže nevyhovoval, pak populace obvykle volila jiné prostředky regulace nadměrného růstu, resp. mohla být jeho regulace důsledkem reakce na zhoršující se možnosti obživy (vyvolané právě příliš rychlým početním růstem v předchozím období). Ta mohla být v zásadě dvojí – jednak se *záměrně nebo zprostředkovaně snižovala úroveň plodnosti*: to bylo možné reglementací sexuálního styků manželských párů (zpravidla zahaleného do dodržování kultovních rituálů), dále snižováním podílu osob žijících v manželství zvyšováním sňatkového věku a konečně snižováním intenzity sňatečnosti (snižoval se okruh osob, které mohly do manželství vstoupit). Tzn., že se volily tzv. malthusiánské metody omezování růstu populace; jsou doloženy jak z raně novověké Evropy tak z Japonska éry Tokugawa (*Livi-Bacci*, 1997).

Druhým způsobem bylo *působení na hladinu úmrtnosti*. Tu je možno zvyšovat přímo nebo zprostředkovaně. Nejsnazší je zbavit života nejslabší jedince – nejmenší děti, případně staré osoby. I když oba tyto případy jsou v dějinách lidstva doloženy, dnes zaujímají badatelé stanovisko, že šlo zpravidla o řešení přijímaná v čase krajní nouze, spíše výjimečně, i když širší komunita (s výjimkou křesťanů) takováto řešení akceptovala. I na Dálném východě, tradičně považovaném za prostředí, kde se častěji

usmrcovaly zejména malé dívky, bylo k tomuto kroku přistupováno v krajních situacích za mimořádné nouze nebo vyskytl-li se v rodině u dětí velmi nepříznivý poměr pohlaví (Wilson–Airey, 1999: 122). Dnes se nepovažuje za průkazné ani masovější rozšíření selektivního zabíjení nežádoucích dcer v Indii, které antropologové předpokládali ještě na přelomu 19. a 20. století (Caldwell – Caldwell, 2003: 210–211). Častější byl spíše vliv nepřímého zvyšování úmrtnosti, také selektivního podle pohlaví, věku a sociálního postavení (méně kvalitní strava či horší péče o jedince, které představovaly pro rodiny přítěž nebo se ocitly na nejnižším sociálním stupni). V podmínkách křesťanské civilizace bylo obvyklé právě toto nepřímé zvyšování úmrtnosti (někdy se jím vysvětluje dokonce i abnormálně vysoká úroveň kojenecké a dětské úmrtnosti).

Nejčastější metodou působení na populační bilanci však bylo vytváření norem chování a typů rodinných struktur a domácností. Lze tak ovlivňovat úroveň plodnosti (to se děje vytvářením modelů sňatkového chování a rituálů sexuálního chování, ale také délkou kojení) stejně jako intenzitu úmrtnosti (způsob péče o kojence a malé děti, zákonný rámec pro právo nad životem a smrtí jednotlivých členů populace, resp. rodiny). Obecně pro staré společnosti, ať již byla jejich obživa založena na lovu, sběru či produktivním zemědělstvím, platilo, že případná snaha o regulaci početního růstu (častěji spíše jeho zvýšení než omezení) měla spíše formu obecného postoje k reprodukci, který se postupně stále více halil do forem vládnoucí ideologie a získával podobu náboženských doktrín, jejichž cílem nebyla jen zastřená snaha o zajištění lidské prokreace ale také o kontrolu sexuality. Teprve s nástupem evropské renesance obrácené k rozvoji jednotlivce byl umožněn zásadní zlom v přesunu prokreace do oblastí rozhodování individuů (jedinců nebo párů).

Literatura

- Bardet, J. P. – Dupâquier, J. (eds). 1997. *Histoire des populations de l'Europe*. I. Paris: Fayard.
- Biraben, J. N. 1979. *Essai sur l'évolution du nombre des hommes*. Population, roč. 34, č. 1, s. 13–25.
- Biraben, J. N. 1997. *Les vicissitudes du peuplement préhistorique*. In Bardet, J.-P. – Dupâquier, J. (eds) 1997. *Histoire des populations de l'Europe*. I. Paris: Fayard, s. 46–68.
- Boserup, E. 1965. *The Condition of Agricultural Growth*. London: Allen and Unwin.
- Caldwell, J. C. – Caldwell, B. K. 2003. *Pretransitional population control and equilibrium*. Population Studies, roč. 57, č. 2, s. 199–215.
- Horská, P. – Kučera, M. – Maur, E. – Stloukal, M. 1990. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama.
- Livi–Bacci, M. 1997. *A Concise History of World Population*. 2. vyd. Oxford: Blackwell.
- Maur, E. 1978. *Základy historické demografie*. Praha: SPN.
- Pavlík, Z. – Rychtaříková, J. – Šubrtová A. 1986. *Základy demografie*. Praha: Academia.
- Pavlík, Z. 1964. *Nástin populačního vývoje světa*. Praha: NČSAV.
- Stloukal, M. 1981. *Paleodemografie*. In 12. Demografická konference na téma „Postavení demografie v rámci současné vědy a praxe“. Demografie, roč. 23, č. 1, s. 17–18.
- Šubrtová, A. 1989. *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií*. Praha: Ústav čs. a sv. dějin ČSAV.
- Wilson, C. – Airey, P. 1999. *How can a homeostatic perspective enhance demographic transition theory?* Population Studies, roč. 53, č. 2, s. 117–128.

DEMOGRAFICKÁ SITUACE V ZEMÍCH PO DEMOGRAFICKÉ REVOLUCI

MAREK TIETZE

Historie světového populačního vývoje zažila dva důležité mezníky: neolitickou revoluci a demografickou revoluci. Jedná se o celosvětové procesy, které jsou důkazem toho, že lidé se chovají stejně za předpokladu vytvoření podobných podmínek jejich života bez ohledu na rasový, etnický, národnostní či jiný kulturní původ.

Tento příspěvek je popisem vývoje, kterým prošly demograficky vyspělé země od ukončení demografické revoluce po dobu současnosti s obecným výhledem do budoucnosti a je zaměřen na dva základní aspekty populačního vývoje – plodnost a úmrtnost.

Vymezení zemí po demografické revoluci

Počátek demografické revoluce je odhadován podle úrovně hrubé míry porodnosti a hrubé míry úmrtnosti, a to klesla-li hodnota prvního ukazatele trvale pod 35–40 ‰ a hodnota druhého trvale pod 15 ‰. Konec demografické revoluce je vyjádřitelný hrubou mírou porodnosti trvale nižší než 20 ‰. Jako pomocných ukazatelů se používá hrubé míry reprodukce. Nástup demografické revoluce je charakterizován jejím trvalým poklesem pod 3,0 a její ukončení pak jejím trvalým poklesem pod 1,5. V průběhu demografické revoluce dochází k prodlužování střední délky života při narození z hodnot nižších než 30–35 let na hodnoty zhruba dvojnásobné.

Ve vyspělých zemích skončila demografická revoluce v první polovině 20. století. K tomuto datu byla ukončena demografická revoluce v regionech Evropa, Severní Amerika, Austrálie, Latinská Amerika, jihovýchodní Asie. Vzhledem k pozici Evropy, jako jednoho z demograficky nejvyspělejších regionů vůbec a vzhledem k jejím zvláštnostem daným poválečným politickým rozdělením Evropy, bude další pozornost věnována populačnímu vývoji právě tohoto regionu.

Plodnost

Před 2. světovou válkou byla Evropa rozdělena z hlediska úrovně plodnosti do dvou regionů: severozápadního s relativně nízkou intenzitou plodnosti, kde lze hovořit již o završeném procesu demografické revoluce (hodnoty intenzity úhrnné plodnosti na úrovni prosté reprodukce: 1,8 – 2,4) a jihovýchodního (úhrnná plodnost: 2,9 – 4,1). Po 2. světové válce nastal baby-boom, který postihl země především s nižší mírou plodnosti. Ten vyvrcholil na přelomu 50. a 60. let, kdy naopak nižší úrovně plodnosti dosahovaly státy střední a východní Evropy. V 60. a 70. letech došlo v západní a severní Evropě k poklesu úrovně plodnosti pod hranici dvou dětí a následně stabilizaci na nízké úrovni. Ke stejnému propadu došlo o 10 let později i v jižní Evropě. K této změně stavu na velmi nízkou úroveň plodnosti na východě Evropy nedošlo, přechod byl totiž potlačen specifickými rysy tehdejší společnosti (nedostatečná antikoncepce, pronatalitní opatření apod.).

Zároveň po 2. světové válce docházelo v Evropě k výraznému poklesu počtu rodin s více než dvěma nebo třemi dětmi. Vzrostla plodnost mladších žen do 25 let, poklesl věk matky při prvním porodu. Ten se od 60. let v obou evropských geopolitických regionech výrazně odlišuje. Věk matky při prvním porodu ve východní Evropě kontinuálně mírně klesal, zatímco v severní a západní Evropě docházelo od konce 70. let k opětovnému mírnému nárůstu věku matky při porodu, tento růst pokračoval i v 90. letech.

Dá se tedy shrnout, že plodnost se v západní a severní Evropě vyvíjela ve dvou fázích. V poválečných letech rostla intenzita plodnosti a klesal věk matky při porodu, od konce 60. let plodnost rapidně klesala (především vyšších pořadí) a průměrný věk matky při porodu se zvyšoval. Jižní Evropa následovala západní a severní Evropu se zhruba desetiletým zpožděním. Ve východní Evropě plodnost zůstávala na relativně vyšší úrovni a věk matky při porodu spojitě klesal. Na konci 80. let tak byl pro východní blok charakteristický model časně plodnosti s její vyšší intenzitou, pro západní blok vyšší věk matky při porodu s vyšší intenzitou plodnosti na severu, střední intenzitou plodnosti na západě a nejnižší intenzitou plodnosti na jihu Evropy.

V 90. letech došlo ke zhroucení tohoto rozdělení. V západní Evropě se plodnost stabilizovala, ve východní Evropě naopak dramaticky propadla. Průměrný věk matky při prvním porodu je tak dnes jedinou geograficky diferencující evropskou demografickou charakteristikou v oblasti plodnosti (graf 1, 2).

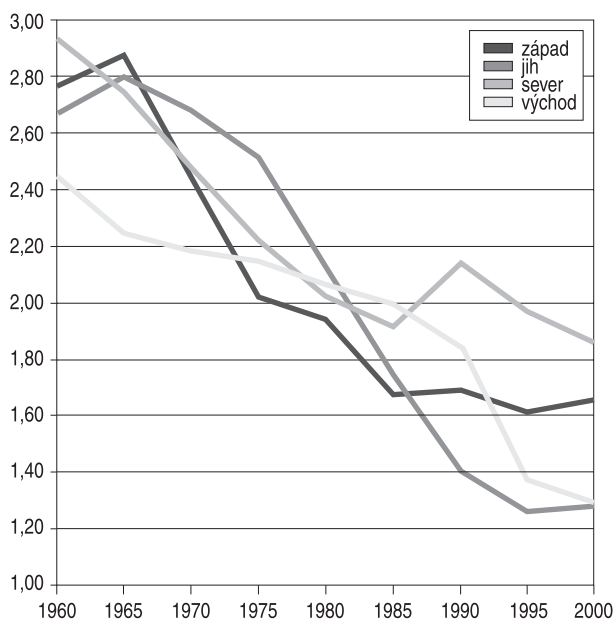
Úmrtnost

Po celé období před demografickou revolucí byla úmrtnost na takové výši, že i vysoká intenzita plodnosti zajišťovala pouze prostou reprodukci obyvatelstva. V nejvyspělejších zemích úroveň úmrtnosti prudce klesala mezi 1. a 2. světovou válkou. Naděje dožití rostla, úmrtí se přesouvala do vyšších věkových skupin, výrazně klesala kojenecká a dětská úmrtnost. Obecně došlo ve 20. století k přechodu od tradičního modelu úmrtnosti s vysokou mírou kojenecké úmrtnosti a vysokým podílem infekčních chorob k novému režimu úmrtnosti s převažujícími úmrtími dospělých na degenerativní choroby.

Tento příznivý úmrtnostní vývoj byl de facto společný pro celou Evropu až přibližně do roku 1960. Tehdy se začínaly formovat dva evropské úmrtnostní modely: západoevropský a východoevropský. Intenzita úmrtnosti začala ve východní Evropě stagnovat či se dokonce mírně zhoršovala, zatímco západoevropské úmrtnostní poměry se nadále zlepšovaly. Největší vliv na tomto rozdílu má nadúmrtnost východoevropských mužů na nemoci oběhové soustavy ve věku 45–65 let. Nezanedbatelný není ani vliv poranění a otrav a kojenecké úmrtnosti.

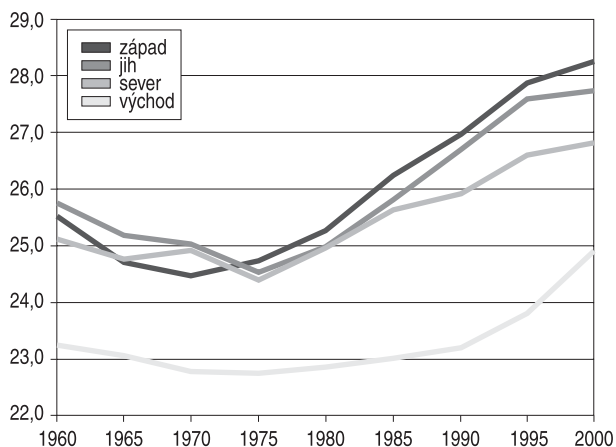
V 90. letech nedošlo v západní Evropě k výraznějším odchylkám tohoto vývoje, naopak bývalý východoevropský blok se začal v úmrtnostních poměrech západu Evropy přibližovat, v některých zemích

Graf 1 Vývoj úhrnné plodnosti v Evropě (Total fertility rate development in Europe)



Pramen: Evolution démographique récente en Europe 2003. Editions du Conseil de l'Europe.

Graf 2 Vývoj věku matky při prvním porodu v Evropě (Trend in age of mothers at first delivery in Europe)



Pramen: Evolution démographique récente en Europe 2003. Editions du Conseil de l'Europe.

fické revoluce neznamenalý odmítnutí tradičních hodnot a ideálů křesťanské společnosti. Až změny nazývané druhým demografickým přechodem (individualismus, emancipace žen a jejich ekonomická nezávislost) znamenaly odklon od těchto hodnot. Zdá se, že mluvíme o krizi křesťanské rodiny.

2. přechod od jednotného modelu rodiny k celé škále rozličných typů rodin a domácností – přechod od tradičního modelu rodiny 1–1 + děti k mnohem bohatší škále různých rodinných typů.

však se sledovaným dočasným zhoršením úmrtnostních poměrů. Střední délka života při narození se u nejrozvinutějších zemí v současné době pohybuje na úrovni 77–79 let pro obě pohlaví s očekávaným velmi mírným budoucím nárůstem. Současná ztráta východní Evropy za západní činí zhruba 4–7 let (grafy 3, 4).

Druhý demografický přechod

Nyní však k jednotlivým fázím poválečného vývoje plodnosti v rozvinutých evropských státech. Veškeré změny plodnosti a sňatečnosti po 2. světové válce nezměnily nic na sňatku jako nezbytném formálním základu plození dětí. V polovině 60. let však došlo k dvěma významným skutečnostem: zřetelným se stalo překonání ekonomických poválečných obtíží – začalo **období blahobytu**, a zároveň se na trhu počaly objevovat nové moderní a skutečně spolehlivé formy **antikoncepce**. Ty byly velmi rychle akceptovány mladými lidmi a z prostředku na omezení počtu dětí v rodině se stal prostředek plánování dětí. Tyto dva faktory se zdají být přímým spouštěcím mechanismem změn, které jsou označovány jako druhý demografický přechod.

Koncepci druhého demografického přechodu zpracoval nizozemský demograf *Dirk van de Kaa* a lze ji vyjádřit následujícími body:

1. konec zlatého věku manželství – přechod od manželství jako jediného modelu společného partnerského soužití ke stále většímu rozšíření nesezdaných soužití. Přestává být přímá závislost mezi sňatkem a porodem. Zdá se, že došlo k dokončení změny vnímání potomků, kdy děti přestávají být rodinnou pracovní silou a začínají být významným ekonomickým nákladem. Buduje se ideál málo početné rodiny. Děti uspokojují citové potřeby svých rodičů, na to však stačí jeden či dva potomci. Všechny aspekty vedoucí k poklesu intenzity plodnosti v době demogra-

3. změna vztahů uvnitř rodiny – přechod od rodiny s dítětem či dětmi jako základem rodiny k rodině, jejíž základem je partnerská dvojice.

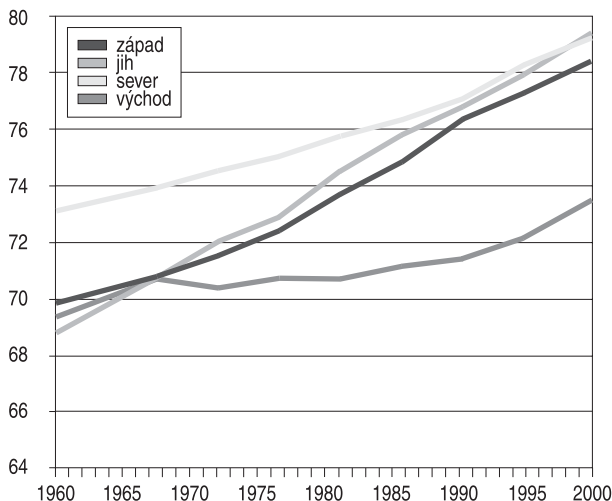
4. změna v používání antikoncepce – přechod od antikoncepce jako prostředku k zabránění nechtěnému početí k antikoncepci jako prostředku uvědomělého plánování založení rodiny.

Nejvýznamnějším projevem druhého demografického přechodu byl pokles plodnosti z úrovně zajišťující reprodukci populace a rovnováhu mezi počty narozených a zemřelých. Na druhou stranu je však nutné zdůraznit, že pokles plodnosti neprobíhal izolovaně. Byl spojen s řadou dalších trendů. Po roce 1970 klesla výrazně míra prvosňatečnosti, vzrostl věk při prvním sňatku a prodloužil se interval mezi sňatkovým věkem a narozením prvního dítěte. Prudce vzrostla také míra rozvodovosti, a to i přes rostoucí podíl nesezdaných soužití. Snížil se podíl ženatých, resp. vdaných mladších 30 let a zvýšil se podíl dětí narozených mimo manželství.

Podle Dirka van de Kaa změny v procesu demografické reprodukce nejsou primární, nevznikly samy od sebe, nýbrž jsou odrazem rozsáhlých proměn ve společenských normách a celkovém přístupu společnosti k člověku jako individu. Hlavními důvody pro odklon mladých lidí od tradičního modelu demografického chování v postindustriální společnosti jsou podle něj pokračující procesy sekularizace, demokratizace a individualizace, které se promítají do nových hodnot a norem, které dovolují lidem porušovat dlouhodobě ustálené vzorce chování bez sankcí, které by dříve po takovém porušení okamžitě následovaly.

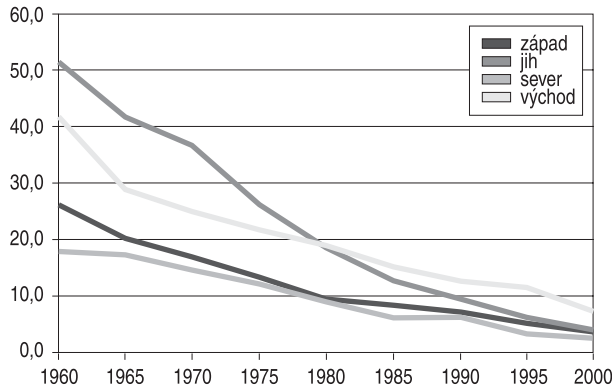
Druhý demografický přechod je v severní a západní Evropě procesem zhruba dvacetiletým (1965–1985), v jižní a následně též ve východní Evropě došlo k jeho nástupu se zpožděním, o to však byl jeho průběh rychlejší a dramatičtější. Ždá se, že se jedná o období urychlení procesu demografické revoluce v rozvojových zemích.

Graf 3 Vývoj naděje dožití při narození v Evropě (Tendencies of life expectancy at birth in Europe)



Pramen: Evolution démographique récente en Europe 2003. Editions du Conseil de l'Europe.

Graf 4 Vývoj kojenecké úmrtnosti v Evropě (na 1000 živě narozených) (Infant mortality development in Europe (per 1000 live births))



Pramen: Evolution démographique récente en Europe 2003. Editions du Conseil de l'Europe.

Pohled do budoucnosti

Je zřejmé, že úmrtnost bude nabývat stále menšího významu, neboť kojenecká úmrtnost na úrovni 4–5‰ je minimální biologicky únosná hranice a naděje dožití při narození okolo 80 let pro obě pohlaví se dostává na maximální biologicky možnou současnou úroveň průměrného lidského věku. Předpokladem je, že bude dále docházet k mírnému posunu modálního věku, ale těžko očekávat výraznější změnu.

Bude to tedy plodnost, která bude významně ovlivňovat populační vývoj tam, kde není příliš významná mezinárodní migrace. Na základě současné situace je odhad budoucího vývoje plodnosti velmi obtížný,

na druhou stranu je však nereálná jakákoli výrazná změna směrem k její vyšší intenzitě. Nic totiž nenasvědčuje tomu, že by došlo k posunu současných individuálních hodnot (individuální liberalismus, emancipace žen, seberealizace apod.), které se zdají být zásadním faktorem formujícím úroveň plodnosti. Děti budou uspokojovat citové potřeby rodičů, které ale mohou být uspokojeny stejně v 25 jako ve 35 letech.

Velkou otázkou zůstává, k jakému vývoji dojde v ostatních nezápadních civilizacích, vzhledem k tomu, že tyto civilizace zatím začínají být pouze na počátku cesty. Zatímco proces demografické revoluce se objevil ve všech zemích, pokud došlo k vytvoření podobných podmínek, druhý demografický přechod vychází z hodnot, které jsou společné pouze západní civilizaci a u některých jiných jsou považovány za nevýznamné či dokonce odsouzené. Je otázkou, zda tyto civilizace také projdou tímto vývojem. Dá se předpokládat pokračující modernizace nezápadních civilizací, ovšem cestou „pozápadně“?

Postavení rodiny a žen v těchto nezápadních společnostech je diametrálně odlišné. Hodnoty jejich příslušníků vycházejí z úplně jiného učení, z úplně jiného přesvědčení. Pokud tyto hodnoty nebudou potlačeny a bude probíhat jejich kontinuální vývoj, udrží se. Pak lze očekávat odlišný budoucí demografický vývoj.

Pokud však další modernizace půjde cestou přejímání západních individuálních a společenských hodnot, dá se předpokládat realizace podobných změn demografického chování, jaké proběhly v západním světě. Jinými slovy, dojde-li k homogenizaci vnějších podmínek, i demografické systémy jako takové se budou homogenizovat a demografické chování jednotlivých populací si bude podobné.

Dojde k „westernizaci“ světa či nikoliv?

Literatura

- Gerylovová, A. – Holčík, J. *Vývoj střední délky života ve 20. století a jejich rozdíly podle pohlaví*. Demografie, 2000, roč. 42, č. 2, s. 85–91.
- Kocourková, J. *Populační vývoj východní a západní Evropy v letech 1950–1990. XXVIII. konference ČDS*. Demografie, 1998, roč. 40, č. 4, s. 247–252.
- Koschin, F. *Druhý demografický přechod. XXVIII. konference ČDS*. Demografie, 1998, roč. 40, č. 4, s. 257–259.
- Pavlík, Z. *Možné scénáře dalšího vývoje. XXVIII. konference ČDS*. Demografie, 1998, roč. 40, č. 4, s. 276–280.
- Roubíček, V. *Dlouhodobé trendy poválečného vývoje evropské plodnosti a jejich hlavní zlomy. XXII. konference ČSDS*. Demografie, 1992, roč. 34, č. 1, s. 17–21.
- Rychtaříková, J. *Sňatečnost a stabilita manželství. XXII. konference ČSDS*. Demografie, 1992, roč. 34, č. 1, s. 14–17.
- Rychtaříková, J. *Současné trendy a vzorce populačního chování východní a západní Evropy. XXVIII. konference ČDS*. Demografie, 1998, roč. 40, č. 4, s. 252–257.
- Sobotka, T. *Změny v časování mateřství a pokles plodnosti v ČR v 90. letech*. Demografie, 2003, roč. 45, č. 2, s. 77–87.
- Tietze, M. *Rozdíly úmrtnosti mužů a žen*. Magisterská práce. PíF UK Praha, 1996.
- Tietze, M. *Diferenční úmrtnost podle pohlaví v Pobaltí*. Demografie, 1999, roč. 41, č. 1, s. 38–49.
- Van de Kaa, D. J. *Europe's second demographic transition*. Population Bulletin, 1987, roč. 42, č. 1, s. 59.
- Van de Kaa, D. J. *Being Born Slowly: The Genesis and Sequels of the Present Demographic Revolution*. EURESCO Conference 2003: The Second Demographic Transition in Europe.
- Vereš, P. *Současné trendy úmrtnosti. XXII. konference ČSDS*. Demografie, 1992, roč. 34, č. 1, s. 27–29.

PROGNÓZY SVĚTOVÉ POPULACE

TOMÁŠ KUČERA

Globalizace znamená v prvé řadě vyšší propojenost, větší počet prostorových vazeb a intenzifikaci kontaktů, které tyto vazby využívají. Růst propojenosti vyvolává postupné prolínání původních reálných systémů a vede k redukci vlivu metrické vzdálenosti, jež i z relativně malých územních celků v minulosti vytvářela značně autonomní systémy. Stále více se nás dotýká dění ve velmi vzdálených částech světa a naopak. Dřívější velmi zřetelné hranice mezi zeměmi, kulturami a dalšími společenstvími se postupně rozmývají. Nositeli kontaktů jsou přitom především lidé, přičemž množství a kvalita kontaktů závisí do značné míry na jejich počtu, rozmístění a dalších vlastnostech. Z tohoto titulu je zájem o vývoj světové populace, o její početní růst a transformaci geodemografických struktur nejen legitimní, ale i nanejvýš aktuální.

Rozpad jedné z nejvýznamnějších polarizačních os světa na přelomu 80. a 90. let znamenal uvolnění některých existujících a vznik mnoha nových sociálních, ekonomických, kulturních a také politických gradientů, čímž vytvořil podmínky pro vznik dalších vazeb a celkovou intenzifikaci kontaktů. To ve svém důsledku nepochybně urychlilo proces globalizace. Jedním z jeho významných projevů bylo zesílení migračních pohybů v globálním měřítku. Nové rozměry migrační mobility v časové koincidenci s intenzifikací změn v rámci přirozeného vývoje demografických struktur se staly inhibiátorem současné vlny zájmu o světový populační vývoj. Na rozdíl od předcházejících vln již nejde jen nebo především o vývoj celkového počtu obyvatel, ale v první řadě o změny strukturální. Mezi nimi přední místa zaujímají vývoj pohlavní a věkové struktury a změny v geografickém rozmístění obyvatelstva světa.

Tvorba prognóz

První moderní prognózy světové populace sestavenou kohortně komponentní metodou po jednotlivých zemích a samosprávných územích nebo regionech vymezených v rámci kontinentů byla prognóza OSN z roku 1950. Přestože od té doby uplynulo již více než půlstoletí a technické podmínky pro zpracování populačních prognóz se revolučním způsobem změnily ve prospěch jejich tvůrců, nenašlo se mnoho nových subjektů, které by se úlohy v tomto rozsahu ujal. Ještě méně pak bylo těch, které si s ní poradily. Ve skutečnosti byly tyto subjekty pouze čtyři. Kromě Populační divize OSN to jsou *Světová banka*, *Populační program Mezinárodního ústavu pro aplikovanou systémovou analýzu (IIASA)* a *Středisko mezinárodních programů Úřadu pro sčítání Spojených států (USCB)*. Přitom Světová banka postupovala v těsné spolupráci s OSN, a proto se výsledky jejich prognóz z poloviny 90. let vzájemně příliš neliší. IIASA sestavuje své populační prognózy světa nikoli na úrovni jednotlivých zemí, ale pouze 13 regionů světa. Přínos jejich prognostických aktivit lze proto vidět spíše v oblasti původní aplikace metodologických inovací (aplikace multiregionálního a víceúrovňového modelu, sestavování stochastických prognóz) než ve vlastním odhadu nejpravděpodobnějšího budoucího vývoje světové populace. K dnešnímu dni tudíž existují pouze dvě organizace, které produkují své prognózy na úrovni jednotlivých zemí a území se zvláštním statutem a snad i do značné míry nezávisle: OSN v New Yorku a USCB ve Washingtonu.

Americký Úřad pro sčítání zpracovává své retrospektivní i prognostické odhady za 227 územních jednotek, států a území se zvláštním statutem, které měly v roce 1998 více než 5 tis. obyvatel, a jejich revize provádí průběžně vždy po blocích zemí. Prognózy Organizace spojených národů jsou zpracovávány a publikovány posledních bezmála dvacet let v dvouletém cyklu, přičemž v období 1950–2002 vzniklo celkem 18 revizí populačních odhadů a prognóz. Na seznamu základních územních jednotek, za něž se prognózy při poslední revizi v roce 2002 zpracovávaly, figuruje 271 názvů samostatných i závislých zemí a území se specifickým postavením.

Metodika zpracování prognóz, stejně jako způsoby a formáty publikace výsledků prognóz obou organizací mají mnoho společných rysů. Předně je to již uvedená aplikace kohortně komponentní metody na úrovni základních územních celků, zemí a území se zvláštním statutem. Znamená to, že populační vývoj dané jednotky je rozdělen na dílčí složky vývoje, plodnost, úmrtnost a migraci, a je prognózován jejich prostřednictvím, tedy nepřímou. Výjimkou z této praxe jsou prognózy vývoje velmi málo početných populací (u OSN jsou v poslední prognóze vymezeny hranicí 100 tis. obyvatel v roce 2000), u nichž se používají jiné přístupy a metody, přičemž se sestavuje pouze prognostický odhad vývoje celkového počtu obyvatel. Podobným způsobem se oba autorské kolektivy vypořádávají také s enormním objemem práce potřebné k sestavení individuální prognózy demografického vývoje za každou z početného souboru populací. Při prognózách dlíčích reprodukčních procesů volí přístup, kdy jednotlivé populace jsou podle podobnosti projevů a podmínek vývoje dané složky rozděleny do několika málo skupin, v rámci kterých je pak prováděn typový prognostický odhad budoucího vývoje potřebných parametrů a odhad rychlosti konvergence každé z populací k těmto typovým hodnotám. Výsledky takto kombinovaného prognostického odhadu jsou pak použity při projekčních výpočtech prováděných již opět na úrovni jednotlivých populací. Redukci individuálního odhadu parametrů projekčního modelu na odhad typový dochází k nezanedbatelné devalvací přínosu původně zvoleného individuálního přístupu. Individuální přístup je při této praxi omezen pouze na formální stránku prognózování – vlastní projekční výpočty a publikaci výsledků a nikoli na jádro prognostické činnosti, které představuje odhad parametrů projekčního modelu. To je ostatně jeden z hlavních důvodů, proč tzv. národní nebo také celostátní prognózy sestavené v rámci tvorby prognóz světové populace nemohou obvykle konkurovat „domácím“ prognózám. Druhým podstatným důvodem je detailní znalost specifiky prostředí, podmínek a souvislostí, v nichž se reprodukce každé populace odehrává a které při hromadném pohledu z dálky nutně zůstávají z větší části utajeny i před zraky zkušeného pozorovatele.

Přes mnohé společné rysy vykazují prognózy OSN a USCB také některé podstatné odlišnosti. Významným specifickým prognózy USCB je prezentace jediného scénáře budoucího vývoje, přičemž

o existenci variant se žádný nám dostupný zdroj informací nezmiňuje. Tato skutečnost není v souladu s „dobrymi mravy“ prognózování a v případě Úřadu pro sčítání navíc není v souladu s jeho domácí praxí. U prognóz vývoje obyvatelstva Spojených států totiž v minulosti nebyly výjimkou ani prezentace více než deseti variant najednou. OSN na rozdíl od USCB počítá a publikuje šest sérií výsledků projekčních výpočtů. Tři varianty (střední, vysokou a nízkou) je možné přitom označit za vlastní prognózu a zbyvající tři za modelové projekce perspektivního vývoje. Za modelové projekce proto, že vycházejí z výsostně modelových předpokladů konstantní úrovně plodnosti nebo úmrtnosti, resp. neexistence migrace. Zvláštní pozornost mezi modelovými výpočty je věnována projekci vývoje při neměnné intenzitě plodnosti. Její výsledky jsou obvykle publikovány spolu s výsledky tří základních prognostických variant. Lze je proto chápat jako určité referenční hodnoty, které umožňují lepší posouzení rozsahu očekávaných změn v úrovni plodnosti podle věku na celkový vývoj populace.

Přes výhrady k používané metodice poskytují všechny uvedené prognózy světové populace základní podklad pro diskusi o hlavních trendech demografického vývoje v měřítku celého světa a světových regionů a jeho potenciálních důsledcích. Zároveň je velmi důležité, že existují kompetitivní prognostické představy, neboť pouze na základě jejich kritického porovnání je možné si vytvořit lepší úsudek o spolehlivosti výstupů.

Prognostická očekávání

Nejnovější prognózy vývoje světové populace v porovnání s většinou předcházejících prognóz počítají s vyšší intenzitou zpomalování početního růstu. O základním trendu přitom prognostici nepochybují, neboť úroveň plodnosti i úmrtnosti v celosvětovém měřítku jednoznačně klesá a není důvod očekávat žádné zásadní změny. Navzájem se liší pouze v odhadu budoucího rozsahu a dynamiky změn intenzit plodnosti, úmrtnosti a migrace. Základní očekávání nejlépe shrnuje titul nedávno vydané publikace **Konec světového populačního růstu v 21. století** (Lutz – Sanderson – Scherbov, 2004). Tvůrci prognóz se sice shodují, že v horizontu roku 2050 světová populace s největší pravděpodobností svého početního maxima ještě nedosáhne, ale zároveň ve svých úvahách sahajících za tento rok předpokládají, že se tak stane nedlouho poté a že i poslední země dosáhnou svého populačního maxima před rokem 2100 (United Nations, 2004).

Víra prognostiků v dlouhodobé zpomalování budoucího růstu světové populace je založena na dvou podstatných skutečnostech. V prvé řadě je to pokles úrovně plodnosti, který svou dnešní dynamiku získal prakticky již před třiceti lety. Vývoj úhrnné plodnosti, kterým prošly v 80. a 90. letech některé země ze skupiny méně rozvinutých pouze naznačil, že limity rychlosti a hloubky poklesu se nalézají za hranicí původních představ. Druhou podstatnou skutečnost představuje redukce představ o růstu naděje dožití v zemích vážně zasažených výskytem HIV/AIDS v důsledku zhoršení vyhlídek na očekávaný průběh této epidemie.

Podmínky pro formulaci prognostických předpokladů jsou však dobré jen částečně. Jedna věc je trend vývoje a druhá *quantum* a *tempo* očekávaných změn. V průběhu 90. let sváděli tvůrci světových populačních prognóz především vnitřní boj sami se sebou a svými limitními představami o tom, jak daleko a jak rychle může budoucí pokles plodnosti ve světě pokračovat. Například historie posledních pěti revizí prognózy OSN z let 1990–2002 je především historií opakovaných revizí prognóz plodnosti. V první fázi, do roku 1996 stačil vždy jeden až dva roky, aby prognostici zjistili, že byli ve svých předpokladech příliš konzervativní a málo odvážní. Než však sebrali potřebný díl odvahy, vývoj se poněkud uklidnil a tvůrci se tím pádem ve svých odhadech dostali příliš daleko za hranice, pro něž ještě měli argumenty. Konkrétně prognóze 1998 někteří experti vyčetli, že počítá s neodůvodněně rapidním poklesem plodnosti v málo a nejméně rozvinutých zemích. Proto se při následné revizi v roce 2000 stal logickým vyústěním celé situace ústup ve směru původních pozic. Ústup se však opět ukázal jako poněkud zbrklejší, a proto další, údajně již definitivní rektifikace rozsahu a časování změn úrovně plodnosti musela být provedena v rámci revize 2002 (United Nations, 2003).

Obdobně složitě přicházejí v posledních letech na svět také představy o šíření a důsledcích HIV/AIDS. Nejnovější výzkumy systematicky prováděné na širším souboru zemí totiž ukazují, že tato pandemie bude s největší pravděpodobností ustupovat pomaleji a její vliv na populační vývoj bude výraznější a zároveň dlouhodobější, než se v minulých letech předpokládalo. K příliš optimistickým předpokladům z druhé poloviny 90. let totiž tvůrce prognóz vedl významný pokles míry prevalence v některých lokalitách dříve touto chorobou výrazně zasažených. Tyto tendence se však na vyšších regionálních úrovních prozatím nepotvrdily, a proto například u poslední prognózy OSN muselo nutně dojít také k přehodnocení některých příliš optimistických odhadů vývoje úmrtnosti.

Nastíněné úpravy očekávaných hodnot parametrů plodnosti a úmrtnosti reprezentovaly ve srovnání s předcházející prognózou OSN z roku 2000 přibližně 400 miliónů osob, o které se snížil výsledný odhad početní velikosti světové populace k roku 2050. Je zajímavé, že tento rozdíl je větší než rozdíl

mezi střední variantou prognózy OSN 2002 (8 919 mil.) a posledním publikovaným odhadem USCB z dubna 2004 (9 050 mil.). Vzniklá diference mezi dvojicí sousedních prognóz při dvouletém revizním cyklu svědčí o poměrně značné nejistotě tvůrců a také o nižší spolehlivosti populačních odhadů, s nimiž musí autoři prognóz pracovat náhradou za obvykle neexistující nebo defektní demografická data u většiny méně rozvinutých zemí. Tento příklad by měl být spolu s výsledky krajních variant hlavním vodítkem pro realistickou interpretaci výsledků posuzovaných prognóz. Pokud by se totiž základem stal rozdíl mezi výsledky aktuálních prognóz OSN, USCB a případně i IIASA (8 862 mil.), mohl by posuzovatel dojít k mylnému úsudku o velmi vysoké míře spolehlivosti výsledků. Upřímně řečeno, velmi malý rozdíl mezi výsledky různých prognóz lze vysvětlit pouze náhodou nebo jejich značně oslabenou nezávislostí. Odpověď na vyslovené mohou dát pouze sami autoři nebo detailnější porovnání předpokladů a výsledků jednotlivých prognóz.

Z uvedeného tedy vyplývá, že pravděpodobnost dalšího zdvojnásobení světové populace je velmi malá. Podle propočtů OSN by totiž po celé období prognózy musela být udržena výchozí úroveň plodnosti odhadovaná pro rok 2000, aby počet obyvatel vzrostl z dnešních zhruba 6,4 mld. na 12,8 mld. v roce 2050. Nejpravděpodobnější se v horizontu prognózy jeví dosažení hranice 8,9 mld. osob, tedy nárůst o necelou polovinu. Rozpětí mezi krajními variantami prognózy OSN přitom činí 3,2 mld. osob, což ve stochastické prognóze IIASA odpovídá širší intervalu, v níž by se skutečná hodnota v roce 2050 měla objevit s pravděpodobností rovnou 0,8.

Podstatnější charakteristikou než počet obyvatel světa je jejich rozmístění. Je nepochybné, že v příštích desetiletích bude pokračovat intenzivní posun populačního těžiště směrem ke skupině méně a nejméně rozvinutých zemí, geograficky pak přibližně ve směru jihovýchodním od Číny směrem k indickému subkontinentu a později dále na západ k Africe. Z územního hlediska je zajímavé, že celkový přírůstek světové populace, který by podle střední varianty OSN měl mezi lety 2000 a 2050 činit 47 %, s největší pravděpodobností bude mít solidní vypovídací schopnost, neboť přibližně stejný relativní přírůstek je očekáván ve většině velkých oblastí světa s výjimkou Afriky a Evropy. Přírůstek ve výši 127 %, který prognostici OSN přisoudili Africe, je důsledkem výraznějšího zastoupení zemí s vysokou plodností žen. Vysoká plodnost v Africe, ale i jinde ve světě se obvykle váže na nižší stupeň ekonomického rozvoje, což dokládá i fakt, že z 56 afrických zemí na seznamu OSN jich 36 je zařazeno mezi nejméně rozvinuté země. Ostatně 49 nejhudších zemí světa s počtem obyvatel v roce 2000 ještě téměř o desetinu nižším než Evropa a tedy reprezentujícím asi 11 % světové populace by podle základního předpokladu mělo v období 2000–2050 zajistit přibližně 35 % celosvětového přírůstu.

Perspektivy populace evropských zemí patří k tématům často diskutovaným v médiích. Přesto pokles počtu obyvatel téměř o 100 mil. osob (13 %) za padesát let může leckoho překvapit. Velikost poklesu je

Tab. 1 Očekávaný vývoj rozmístění obyvatelstva v letech 2000–2050 podle vybraných zemí, skupin zemí a kontinentů (prognóza OSN, revize 2002, střední varianta)
(Expected territorial distribution of population in 2000–2050 by selected countries, groups of countries, and continents (UN forecast, 2002, medium variant)

Země, skupina zemí, oblast	2000			2050			Index 2050/2000 2000 = 100 %
	Počet obyvatel mil. osob	Podíl na světové populaci v %	Hustota zaldnění osob na km ²	Počet obyvatel mil. osob	Podíl na světové populaci v %	Hustota zaldnění osob na km ²	
Svět	6 071	100,0	45	8 919	100,0	66	147
Afrika	796	13,1	26	1 803	20,2	60	227
Asie	3 680	60,6	116	5 222	58,5	164	142
Evropa	728	12,0	32	632	7,1	27	87
Latinská Amerika a Karibik	520	8,6	25	768	8,6	37	148
Oceánie	31	0,5	4	46	0,5	5	148
Severní Amerika	316	5,2	15	448	5,0	21	142
Rozvinutější země	1 194	19,7	23	1 220	13,7	23	102
z toho: Rusko	146	2,4	9	101	1,1	6	69
Méně rozvinuté země	4 877	80,3	59	7 699	86,3	93	158
z toho: nejméně rozvinuté země	668	11,0	32	1 675	18,8	81	251
Čína	1 275	21,0	133	1 395	15,6	145	109
Indie	1 017	16,8	309	1 531	17,2	466	151

nejen překvapující, ale zároveň také alarmující. Zejména, zvážíme-li, že by k němu mělo dojít přes poměrně vysoký příliv imigrantů z jiných oblastí světa, který podle prognostického předpokladu může v úhrnu reprezentovat čistý migrační zisk ve výši asi 30 mil. osob plus nezanedbatelné zisky z přirozené reprodukce, které by mohly za padesát let činit hrubým odhadem dalších 30 mil. osob. Znamenalo by to, že Evropa pravděpodobně za padesát let ztratí přirozenou měnou ze svých původních zdrojů v roce 2000 více než pětinu obyvatel. Téměř poloviční podíl na očekávané bilanční ztrátě Evropy by měla mít Ruská federace, jejíž populace se v letech 2000–2050 pravděpodobně zmenší o 45 mil. osob. Předpokládaný přímý migrační zisk na úrovni 2,5 mil. osob znamená, že by Ruská federace za padesát let přišla přirozenou měnou o 50 mil. obyvatel, tedy o více než třetinu původních zdrojů z roku 2000. Věcné důsledky takového vývoje jsou v regionálním, stejně jako v globálním měřítku jen velmi obtížně odhadnutelné.

Prognóza USCB dává na úrovni regionů světa velmi podobné výsledky jako střední varianta prognózy OSN. Rozdíly v počtu obyvatel odhadovaných pro rok 2050 dosahují hodnot v rozmezí od jednoho do tří procent. Na úrovni jednotlivých zemí je však diferenciace podstatně větší: v případě Indie činí rozdíl téměř 5 % a u Ruské federace dokonce 15 %. Rozdíl v prognózovaném saldu migrace u Ruska (OSN – asi 50 tis. ročně; USCB – průměrně asi 120 tis. ročně) přitom vysvětluje odchylku mezi výsledky obou prognóz přibližně jen z 50 %.

V etapě intenzifikace sociálního a ekonomického rozvoje, stejně jako s postupujícím stárnutím obyvatelstva se do značné míry oslabuje význam populační velikosti jednotlivých zemí a role hlavního demografického faktoru postupně přechází na věkovou strukturu. Jestliže intenzita populačního růstu svého vrcholu ve většině zemí stejně jako v celosvětovém měřítku již dosáhla, pak změny věkové struktury na intenzitě teprve nabírají. Významně se zrychlující transformace rozložení obyvatelstva podle věku je univerzálním trendem a můžeme ji v současnosti pozorovat u všech skupin zemí, včetně zemí nejméně rozvinutých.

Všeobecné prodlužování lidského života za situace, kdy se do vyššího věku (vyššího než věkový medián) posouvají početně silnější generace, než byly generace předcházející, spolu s výrazně utlumeným růstem počtu dětí nastartovaly již v polovině 70. let dlouhodobý proces stárnutí světové populace. Ten během prvních deseti let nabral na intenzitě, kterou si dodnes udržuje a která by se ani v budoucnosti neměla podle současných prognostických představ příliš měnit. Například další vývoj hodnoty věkového mediánu, charakteristiky, jež zachycuje změny věkové struktury spojitě, by měl mít v souladu se střední variantou prognózy OSN téměř lineární průběh. V příštích letech by se věkový medián měl zvyšovat každých pět let přibližně o jeden rok a vystoupat tak v horizontu prognózy ze současných zhruba 27 let na 37 let.

Za aktuální hodnotou věkového mediánu světové populace se však skrývají značné vnitřní rozdíly. Jen v malém souboru tvořeném čtyřmi tradičními skupinami zemí podle dosažené úrovně sociálně ekonomického rozvoje činí aktuální variační rozpětí 20 let. Přitom věkový medián obyvatelstva vyspělejších zemí (38,5 roku) je více než dvojnásobkem jeho hodnoty odhadované pro nejméně vyspělé země (18,5 roku). V dalších letech by se přitom tento rozdíl měl dále prohlubovat, neboť především s ohledem na specifika věkové struktury se důvodně očekává, že obyvatelstvo bohatších zemích bude ještě asi patnáct až dvacet let stárnout rychleji než obyvatelstvo v zemích nejhudších.

Průvodními projevy procesu demografického stárnutí ve světě budou také výrazné strukturální změny na úrovni hlavních věkových kategorií obyvatelstva. V důsledku dlouhodobě rozdílné intenzity růstu celkového počtu obyvatel a počtu dětí ve věku do 15 let dále výrazně poklesne zastoupení dětské složky. V budoucnosti počet dětí ve světě s největší pravděpodobností poroste jen mírně nebo bude stagnovat a jeho podíl na obyvatelstvu se tak dále výrazně zredukuje. Jestliže v současné době dětská složka tvoří méně než 30 % všech obyvatel světa, pak i v horizontu prognózy by měla představovat již jen asi jednu pětinu světové populace.

Také diferenciace podle velikosti podílu dětské složky je v současném světě značná, plně srovnatelná s diferenciací podle věkového mediánu. Vzhledem k přirozeným hraničním hodnoty tohoto strukturálního ukazatele u běžných populací je 25 procentních bodů, které představují aktuální rozdíl mezi nejméně rozvinutými zeměmi s přibližně 43 % dětí a zeměmi rozvinutějšími se 17 % dětí, rozdílem krajně vysokým, jenž nemá na dané úrovni srovnání v dosavadní historii populačního vývoje období. Podle střední varianty prognózy OSN by se však tento rozdíl dále zvyšovat neměl. Naopak v průběhu příštích čtyř až pěti let je očekáván začátek konvergence sledovaných krajních hodnot v důsledku opětovné homogenizace sledovaného souboru jednotek. V roce 2050 by pak hodnota variačního rozpětí měla být oproti současné asi poloviční. Reálně se totiž počítá s poklesem podílu dětské složky v souboru nejhudších zemí světa asi na 28 %, přičemž ve skupině zemích dnes nejrozvinutějších by neměl poklesnout o více než jeden až dva procentní body a udržet se tak nad 15 %.

Druhou, v mnoha ohledech výraznější a také z hlediska fungování lidské společnosti významnější strukturální změnou bude očekávaný rapidní růst absolutního počtu a především podílu seniorů, představující dílčí změnu, s níž je demografické stárnutí identifikováno nejčastěji. Vzhledem k tomu, že všichni ti, kdo budou v příštích šedesáti letech seniory, dnes již žijí, je prakticky jisté, že počet osob ve

věku 60 a více let radikálně vzroste. Místo současných přibližně 655 milionů seniorů by jich v polovině tohoto století mělo být asi 1,9 miliardy. O dynamice vývoje absolutní velikosti této skupiny svědčí rozdíl bezmála 50 milionů osob mezi odhady středního stavu v roce 2000 a 2004. Také v tomto případě se jedná o univerzální vývojovou tendenci, která zasáhne téměř s jistotou všechny populace. Intenzita změn bude opět značně diferencována a bude poplatná výchozí velikosti podílu seniorů na celkovém obyvatelstvu. Největší relativní přírůstky ve srovnání se stavem v roce 2000 tak čekají nejmeně rozvinuté země a nejmenší skupinu zemí rozvinutějších (grafy 1, 2).

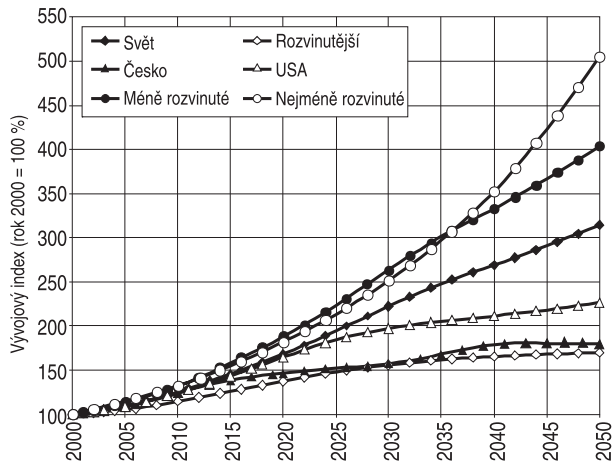
Vývoj v obou zemích, jak České republice tak USA podle střední varianty prognózy OSN je do této grafické prezentace zahrnut pro ilustraci. Česko jako země s jednou z celosvětově nejvyšších cílových hodnot podílu seniorů na obyvatelstvu a USA proto, že mají mezi rozvinutějšími zeměmi nejmladší věkovou strukturu a zároveň naději stárnout celkově pomaleji než zbytek skupiny, i když procentuální zastoupení seniorů poroste v USA nadprůměrným tempem.

Celkově více než dvojnásobný nárůst podílu seniorů ve světové populaci zajistí všechny kategorie zemí, největší měrou však k němu přispějí země méně rozvinuté. V některých z nich bude v roce 2050 podíl seniorů pravděpodobně více než trojnásobný ve srovnání s rokem 2000. Důsledky takového vývoje přitom budou o to závažnější, že podíl nejstarších osob poroste podstatně rychleji než zastoupení seniorů jako celku. Jestliže ve výchozím roce prognózy připadalo ve světě podle odhadu OSN méně než 12 osob ve věku 80 a více let na každých 1000 obyvatel, potom v roce 2050 by jich podle střední varianty prognózy mělo být více než 42, což je ještě o dvě pětiny vyšší podíl, než jaký v roce 2000 vykazovala skupina více rozvinutých zemích. Současně se očekává, že procentuální zastoupení nejstarších osob vzroste nejvýznamněji opět v méně rozvinutých zemích, a to přibližně na pětinašobek výchozího stavu. V rozvinutých zemích by tento nárůst měl být asi trojnásobný, přičemž zastoupení osmdesátiletých a starších v populaci se pravděpodobně přiblíží až k hranici 10 %. Bezpečně každý desátý obyvatel rozvinutějších zemí tak patrně bude patřit ke skupině nejstarších seniorů.

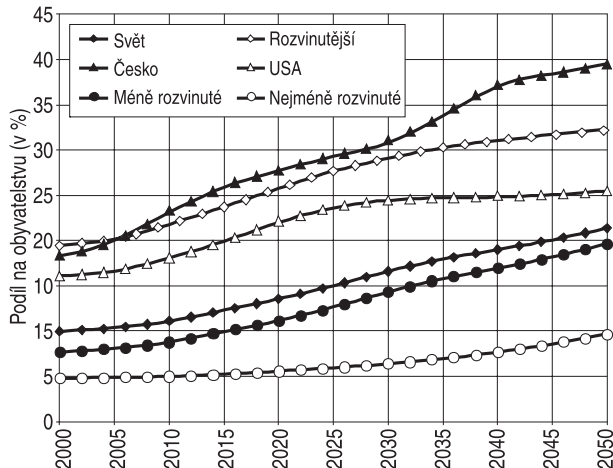
Závěr

Přelidnění v globálním měřítku nehrozí, přestože v řadě míst, oblastí i jednotlivých států se s ním reálně setkáváme a jejich seznam se dále rozrůstá. V uplynulých dvaceti letech

Graf 1 Očekávaný vývoj počtu seniorů podle prognózy OSN, revize 2002, střední varianta (2002-2050, obě pohlaví, 60 a více let, vybrané země a skupiny zemí) (Expected numbers of senior citizens according to the UN forecast, 2002 revision, medium variant (2002-2050, both sexes, aged 60+, selected countries and groups of countries))



Graf 2 Očekávaný vývoj podílu seniorů na obyvatelstvu podle prognózy OSN, revize 2002, střední varianta (2002-2050, obě pohlaví, 60 a více let, vybrané země a skupiny zemí) (Expected proportion of senior citizens in population according to the UN forecast, 2002 revision, medium variant (2002-2050, both sexes, aged 60+, selected countries and groups of countries))



roli hrozby celosvětového přelidnění jako ústředního tématu diskusí o budoucnosti populačního vývoje plně převzala rizika plynoucí z rozsahu a rychlosti demografického stárnutí.

I bez ohledu na konkrétní hrozby a rizika je však již poměrně dlouhou dobu nepochybné, že 21. století bude stoletím zásadního obratu v dosavadním populačním vývoji světa a nikoli pouze jen vybraných, převážně hospodářsky vyspělých zemí světa. Známe hlavní příčiny a tušíme měřítko změn, ale nedovedeme si v detailnějších obrysech představit všechny důsledky, ani jejich základní rozměr. Tento příspěvek je proto spíše upozorněním nebo výzvou k dalšímu, ještě koncentrovanějšímu úsilí při kladení si otázek souvisejících s očekávaným demografickým vývojem a hlavně nalézáním adekvátních odpovědí. Lidská společnost sice představuje učící se systém se silnou adaptivní schopností, nicméně očekávané změny a možné důsledky jsou natolik rozsáhlé, že bez včasné přípravy na budoucnost je riziko vážného narušení vývoje systému bezpochyby výrazně vyšší než kdykoli předtím. Populační prognózy a tím i celý demografický výzkum jsou přitom jen začátek cesty.

Literatura

- Lutz, W. – Sanderson, W.C. – Scherbov, S. (eds). *The End of World Population Growth in the 21st Century. New Challenges for Human Capital Formation and Sustainable Development*. London: Earthscan, 2004.
- United Nations. *World Population in 2300*. Proceedings of the United Nations Expert Meeting on World Population in 2300, United Nations Headquarters New York. New York: United Nations, 2004. <http://www.un.org/esa/population/publications/longrange2/longrange2.htm>
- United Nations. *World Population Prospects. The 2002 Revision. Highlights*. New York: United Nations, 2003. <http://www.un.org/esa/population/publications/wpp2002/WPP2002-HIGHLIGHTSrev1.pdf>

Summary

34th CONFERENCE
OF THE CZECH DEMOGRAPHY SOCIETY
„DEMOGRAPHIC VIEW OF THE WORLD“, 19 MAY 2004

World population development has been the focus of the Czechoslovak and later Czech Demographic Society since the Society was established in 1964. It is natural because population demography, as a synthesis of knowledge on individual demographic processes, represents one of four important sections of demography, on top of demographic analysis, demographic methodology and theoretical demography. Topics oriented on population development of individual countries, regions, continents and the world as a whole were presented at a number of lectures and several conferences. In the second half of last century, questions of population development received public attention not only in this country, but also in most of other countries. The underlying reason was a relatively high average increase of world population, which peaked in the second half of the 1960's. Catastrophic scenarios emerged. Though not founded on demographic knowledge, they met with wide response.

From among the conferences that took place in the past, let us remember those devoted to the same topic as the present conference. The 13th demographic conference held on 28 May 1981 was focused on selected questions of world's population development (Demografie, 1982, vol. 24, No. 1, pp 7–29). A similar topic was discussed at the 22nd demographic conference called Demographic position of Czechoslovakia within Europe and World held on 20 May 1991 (Demografie, 1992, vol. 34, No. 1, pp 11–9). In view of anticipated accession of Czechia to the European Union, the 30th demographic conference of 20 May 1998 was devoted to Europe's demographic situation and called Current trends and patterns of demographic behaviour – Europe and us (demographic similarities and differences) (Demografie, 1998, vol. 40, No. 4, pp 247–280).

The 40th anniversary of the establishment of the Society was commemorated at the beginning of this year's 34th conference (Milan Kučera, Zdeněk Pavlík, Vladimír Roubíček and Vladimír Srb). The talks and discussions were opened with four papers. The first one focused on the most important tendencies of world population development (Zdeněk Pavlík), the second contribution dealt with the character of demographic reproduction before the demographic revolution (Ludmila Fialová), the third one discussed demographic situation after the demographic revolution (Marek Tietze), and the last paper dealt with world population projections (Tomáš Kučera).

The subsequent discussion concentrated on two topics: First, to what extent may findings of cultural anthropologists and ethnographers about the demographic behaviour of primitive peoples provide a basis for the construction of basic demographic characteristics of pre-statistics populations and be applied on these populations, for example on hunters and pickers of the Palaeolithic period. The second topic revolved around current population development in central and south-east Asia and to what extent, if at all, we can speak about its westernisation (sharp decline in fertility and nuptiality). In conclusion of the conference was highlighted the contribution of „the fathers“ – demographers of the 1950s, 1960s and 1970s to today's successful development of the field, and representatives of the middle age thanked them for their work.

ALOIS HAJN (1870–1953) A JEHO MÍSTO V DĚJINÁCH ČESKÉHO POPULAČNÍHO MYŠLENÍ

ALENA ŠUBRTOVÁ

Alois Hajn (1870–1953) and His Position in the History of the Czech Population Thinking

The article is a further contribution to the history of the Czech population thinking. A. Hajn – journalist and translator – held very forward-looking attitudes at that time and had a share in the formation of the population thinking at the turn of the 20th century and in the period of the 1st republic.

Demografie, 2004, 46: 248–255

Príspevek dlhším *Janu Havránkovi*, českému historikovi a historickému demografovi, který nás nedávno opustil a s nímž jsme si při jeho badatelských návštěvách v *Archivu Národního muzea* slibovali, že téma jednou zpracujeme spolu. Pokládal totiž mladšího z bratří Hajnů za natolik důležitou osobnost, že by zasloužila více pozornosti nejen „čistých“ historiků, ale i historických demografů. Archivních pramenů k podrobnějšímu posouzení vlivu a významu tohoto publicisty, novináře a překladatele je tolik, že by vydaly na monografii o něm (v málokterém z osobních fondů se potkáme s takovým množstvím rodinné korespondence za velmi dlouhé časové údobí jako v pozůstalosti jeho bratra Antonína Hajna, s nímž zpočátku úzce spolupracoval, dost je i materiálů k politickému působení obou bratrů, z nichž je i v syntézách k období první republiky zmiňován a hodnocen zpravidla jen Antonín Hajn (*Ferdinand Peroutka*, *Otto Urban* a další). Stručně alespoň o stopě, kterou zanechal *Alois Hajn* ve formování populačního myšlení na přelomu 19. a 20. století a po celou dobu první republiky.

Rodák ze Solnice vyrůstal v početné rodině truhlářského mistra Františka Hajna a jeho manželky Antonie. Otce obdivoval a byl jeho životním vzorem: byl to samouk a přirozeně inteligentní člověk, který mnoho četl, zajímal se o společenské i politické dění. František Hajn od svých jedenácti let pracoval v truhlářské dílně, kde se od svého otce, tenkrát již těžce nemocného, vyučil všemu, co bylo nezbytné, a po jeho smrti se stal poručíkem třem mladším bratrům.

Rodina měla k zámožnosti daleko, přesto vynakládala vše na vzdělání dětí, vedených k práci a skromnosti. Nejstarší bratr Aloise Hajna František se stal učitelem v moravském Bzenci, Antonín Hajn (1868–1947) byl známý politik, předák hnutí Omladina, redaktor Časopisu pokrokového studentstva, zakladatel radikálně pokrokové strany (1897), 1908–1918 České strany státoprávně pokrokové, vydavatel a hlavní redaktor Samostatnosti, od roku 1918 národní demokrat a poslanec NS za tuto stranu, autor řady politických a historických publikací.

Alois Hajn měl jednou převzít otcovu živnost, protože udržet třetí dítě na studiích bylo nesnadné. Teprve když se narodil nejmladší Josef, vyprosil si na otci, že se i on po ukončení gymnázia v Rychnově nad Kněžnou vydá na studia filozofie do Prahy a poté do Vídně; prostředky si obstarával kondicemi.

Vždycky se cítil být především novinářem a chtěl být dobrým „*lidovým novinářem v nejušlechtilějším slova toho smyslu, osvojit si jasný, lidu přístupný sloh a vykládat mu srozumitelně o všech otázkách dne, být jeho učitelem a rádcem*“. Tomuto předsevzetí, inspirovanému *Karlem Havlíčkem Borovským*, podřídil celou svou činnost redaktora krejcarových „krajanských“ listů **Lid** a **Ruch** a pokračoval v práci dalších 26 let, z nichž byl téměř čtvrt století od roku

1908 redaktorem **Osvěty lidu**, vydávané střídavě v Hradci Králové a v Pardubicích. Osvětě lidu předcházela od ledna do března téhož roku **Obzor**, v němž vycházely na pokračování komentáře a úvahy o aktuálních kulturních a politických otázkách (např. ženské školství a jeho význam, kulturní život, věda a umění, náboženství a klerikalismus, zahraničně politické dění), ale i komentáře k sociálním problémům (dětská práce, nezaměstnanost). Cílem Osvěty, do níž vložil „*veškerou svou bytost, svou duši, své snahy a tužby*“, byla „*výchova a vzdělávání lidu, jeho uvědomění občanské a obrození mravní*“.

Od roku 1921 řídil A. Hajn tiskový archiv zpravodajského odboru ministerstva zahraničních věcí a redigoval revui **Zahraněční politika**. Kvalifikoval se pro tuto práci především jako politický publicista s výrazným zájmem o otázky menšin a práce pro tento odbor jej přivedla do těsné blízkosti *Edvarda Beneše*. O dvě léta později vydal svůj **Problém ochrany menšin**, v němž kromě statí Helmera Rostiga, Jaroslava Kallaba a Josefa Chmelaře zdůvodnil i Hajn svoje názory na současné řešení problému ochrany minorit s cílem „*odstranit z poválečné Evropy zárodky možných konfliktů a zajistit veškerému jejímu obyvatelstvu požehnání trvalého míru*“.

V roce 1921 uveřejnil práci, kterou můžeme označit za „historicko-demografickou“ – **No-malthusianism a Československá republika. Příspěvek k problému lidnatosti**. Rozembral v ní podrobně Malthusův esej, zmínil jeho zastánce i odpůrce a sám došel k závěru, že „*populační vývoj kulturního lidstva ve století 19. a 20. jeví tendenci, která se zdá theorii Malthusovou vyvracet úplně*“. Podle něj se hodí „*jen dočasně a pro jisté sociální poměry*“, nesporná zásluha Roberta Malthuse ale spočívá v tom, že „*činí z problému lidnatosti, konkrétně řečeno z problému regulování počtu dětí, jednu z nejdůležitějších otázek moderní kultury*“.

Regulování počtů chápe Hajn jako výraz odpovědnosti za plození (později se vrátil k této otázce ještě ve své *Ženské otázce*) a v protikladu k tehdejšímu názoru T. G. Masaryka soudí, že je „*naprosto nelze považovati za zjev úpadkový, za počátek degenerace národa, nýbrž naopak za přirozený a nutný důsledek stoupající kultury a civilizace*“. Ještě jedna důležitá okolnost pro Hajna padá na váhu: „*žena a zřetel na její zdraví a blaho*“. Hajn tu v podstatě shrnul závěry svých předchozích úvah, publikovaných na téma žena, její vzdělání, právo uplatnit se i v povolání jako rovnocenná muži. V žádném případě nesmí být podle něj snižována na „*rozkošnou hříčku pro muže a na pravidelně fungující stroj pro děti*“.

Vyrovnal se i s námitkami moralistů, dovolává se Havellocka Ellise a jeho spisu *Pohlaví a společnost*; jeho argumentace svědčí o tom, jak pečlivě sledoval literaturu k tématu. To, čemu se dnes říká malthusovská praxe, je přece mnohem starší než sama teorie, nejen u divokých národů, ale i u klasických národů starověku nebylo „*úmyslné zabraňování oplodnění a úmyslné zmenšování porodů neznámou věcí*“.

Jediné, co nedoporučuje, je neustálé zvyšování věku při prvním manželství, které se mu zdá být „*čím dál povážlivější a jistě není opatřením žádoucím ani se stanoviska pohlavní morálky ani se stanoviska eugeniky*“. Rozumí tomu, že se to děje hlavně „*vlivem svízelných hospodářských poměrů*“, nicméně za nejhodnější věkovou hranici pokládá zhruba 24 let pro muže, 20 let pro ženu, jsou-li oba „*tělesně i duševně zdraví*“.

Dotkl se i přípustnosti umělých abortů, tématu, diskutovaného tenkrát dost vášnivě. I když nepokládá umělé vyhnání plodu za správné řešení, bere v ochranu poslankyni Landovou-Štychovou, kterou vedly k podání jejího návrhu na zrušení potratových paragrafů „*pohnutky ušlechtilé*“ a sám vidí ve zrušení inkriminovaných paragrafů menší zlo než anděličkářství. Společnost musí podle něj také „*důkladně opravit svůj křivý názor na nemanželské mateřství*“, aby si nemanželské děti nenesly své dosavadní stigma bytostí společensky méněcenných a neprovdané ženy nebyly diskriminovány.

Hajn se vyslovil i k populační politice a usoudil, že provedené sčítání poskytlo spolehlivý základ pro její účelnost. Za první a nejdůležitější podmínku jakýchkoliv opatření pokládá

působení na populační klima, stejně tak jako „*soustavné pohlavní poučování a výchovu všech vrstev národa*“, které teprve vytvoří „*spolehlivý podklad pro účinnost zákonů a opatření sociálně-politických*“.

Uvážíme-li rok, kdy tuto práci vydal, skutečnost, že hned po jeho přednášce v Masarykově lidové škole v Hradci Králové následovalo varování v místním tisku, aby se jeho dalších přednášek posluchači neúčastnili, projevil jistě dost odvahy.

Hajnovův **Život novinářův 1894–1930** je nejen pohledem do jeho bohaté publicistické činnosti, ale ve své autobiografické úvodní části je zároveň sondou do života solnických obyvatelů druhé poloviny 19. století, přispívající k poznání každodenního života včetně demografického obrazu města. Je to výběr článků, fejetonů, přednášek a projevů, vydaný k 60. narozeninám Aloise Hajna Svazem národního osvobození, z něhož jasně vyplývá nejen postupné dozrávání Hajna – politika (až k politickému rozchodu s bratrem Antonínem pro zásadní rozdíl v pojetí státního práva a vztah k nacionalismu), ale i základní směřování jeho úvah nad populací státu za Rakouska a po vzniku samostatného státu. Původně zamýšlel uspořádat tento výbor jako první díl, na který chtěl navázat dílem druhým, když se přiblížily jeho sedmdesátiny. Protože se v roce 1939 politická situace pronikavě změnila, rozhodl se omezit vydání na dvě menší publikace, z nichž nákladem Pokroku vyšla v tomto roce alespoň první z připravených: *Ženská otázka v letech 1900–1920*. Ve druhé hodlal důkladněji zpracovat problematiku menšin, zejména otázku česko-německého soužití, jejíž brzkou a uspokojivou úpravu pokládal za „*nejdůležitější úkol vnitřní a do značné míry i zahraniční politiky mladého státu*“.

Hajnova **Ženská otázka v letech 1900–1920** má podtitul **Retrospektiva a kulturně historický dokument**. Nepřetiskuje v ní jen své stati, uveřejňované postupně v Osvětě lidu a v Času v tomto časovém rozmezí, většinou kombinuje několik článků s výňatky ze svých přednášek a shrnuje pod jeden z tematických oddílů, ve které rozčlenil svoji knihu.

Charakteristické je, že začíná Masarykovým pojetím ženské otázky a názory *T. G. Masaryka* na populační problémy. Oceňoval Masaryka–filozofa stejně jako statečnost Masaryka–občana v jeho zápase s klerikalismem a s projevy antisemitismu. Přestože zásadně nesouhlasil s Masarykovými názory na „*prozřetelné plození*“ neboli plánované rodičovství, ani s jeho odsudkem rozvodů a dalších sňatků po rozluce manželství, vztah k němu nezměnil a bylo mnoho styčných bodů, v nichž měli tito dva k sobě velmi blízko. Masarykovo pojetí ženské otázky jako obecně lidské bylo východiskem i Hajnových úvah nad ženskou otázkou u nás, které věnoval mnoho prostoru ve svých člancích i v přednáškách, byl jen radikálnější než Masaryk.

Prvním tematickým okruhem je pro něj rovnocennost ženy s mužem ve společnosti a v celém veřejném životě. Dobře si uvědomoval, že nestačí změnit rakouské takřka středověké zákonodárství, aby se naráz a rychle proměnilo společenské klima a české ženy se octly v postavení, jaké jim podle něj právem náleží. Začít u rodinného práva bylo ovšem nevyhnutelným prvním krokem, vždyť podle § 92 se vyžadovala od manželky „*poslušnost manžela, který je hlava rodiny, správce domácnosti*“; v případě rozvodu měla žena právo na děti jen do čtyř roků věku u chlapců, do sedmi let u děvčat; otec také rozhodoval o příštím povolání svého potomka a měl poslední slovo při výběru partnera.

Nejinak tomu bylo s volebním právem – ženy nejen že nemohly volit do říšské rady (podle volebního řádu z roku 1907), pasivní právo (být někam zvoleny) neměly ženy v Rakousku vůbec. Podle § 30 zákona spolčovacích se vylučovaly z členství v politických spolecích „*ženy, osoby nezletilé a cizozemci*“. Jedině v oboru trestního práva se jim přiznávala plná rovnoprávnost – stejné tresty pro obě pohlaví.

Situace byla v příkrém rozporu s podílem zaměstnaných žen na celkovém počtu výdělečně činných, odhlédneme-li již od počtu částečně zaměstnaných, souběžně s nutnou péčí o děti a domácnost, s nimiž se vůbec nepočítalo jako s pracujícími. Osvobození ženy z tohoto inferiorního postavení je možné dosáhnout pouze vyšším vzděláním žen, jejich vřazením do společnosti jako plně rovnocenných s muži, soudil Hajn. V článku z roku 1906 (*Osvěta lidu*, 5. 1.

1906), zahrnutém do tohoto sborníku, považoval za nezbytné zřizování dalších dívčích gymnázií, která, po pražské Minervě, byla zatím dvě (Vesna v Brně a Spolek Ludmily v Českých Budějovicích), obě „s velkými obětmi vydržovaná soukromými korporacemi“. V požadavcích na reformování školství, zrušení nesmyslného celibátu učitelů, umožnění vysokoškolského vzdělání ženám byl Hajn ovlivněn nejen Masarykem, ale i *Františkem Drtinou* (1861–1925), českým filozofem a pedagogem, který se hlásil k odkazu J. A. Komenského, F. Palackého a K. S. Amerlinga, politicky náležel k realistické straně a byl i autorem pojednání o dívčím školství u nás v porovnání se světem (lišili se ovšem filozoficky, Alois Hajn po svém vystoupení z církve byl radikálním odpůrcem jakéhokoliv ovlivňování školství církevními kruhy včetně povinné výuky náboženství; usiloval o důslednou laicizaci školství).

Vysokoškolsky vzdělané ženy chtěly vidět i v politice, kde by výrazně přispěly svým hlasem k řešení naléhavých problémů v široké spojitosti s populační politikou, kterou nezužoval na politiku sociální, resp. rodinnou. S nadšením uvítal v jednom z článků v *Osvěta lidu* zvolení první ženy v norském parlamentu (*Osvěta lidu*, 24. 3. 1911) a s ironií podotýká, že se tak stalo ve stejné době, kdy se u nás pronásledují ženy, oblečené do kalhotové sukně, „jako nějaká divá zvěř“. Za „vzácný odkaz české ženy“ označil zřízení hospodyňské školy ve Vysokém Mýtě z téměř celého jmění, které odkázala k tomu účelu Bohumila Korábová, žena svobodomyšlného „demokrata a pokrokáře“ Jana Korába. „*Nejsme demokraty, jestliže mlčky snášíme kulturní, politické a sociální ponížení a bezvýznamnost ženy*“, bylo Hajnovou zásadou a i z tematiky jeho statí je zřejmé, kde všude hledal inspiraci pro možnost nápravy.

V celém rozsahu k nám uvedlo tzv. ženskou otázku, podle jeho hodnocení jako první pokrokové hnutí, v němž působili, tehdy ještě v plné názorové shodě, spolu s bratrem Antonínem. Připomíná i **Vzdělávací bibliotéku**, která k nám uvedla *Tolstého Kreutzerovu sonátu*, v překladu Charlotty Masarykové *Millovo Poddanství žen* a řadu dalších autorů, v roce 1909 začala vycházet **Moderní žena** (redaktor *Josef Pachmayer*) a zřejmě na něj mocně zapůsobila i *Ellen Keyová* se svým **Stoletím dítěte**, požadující, aby „stát konal vše, aby matkám usnadnil jejich úkol.“

Pro příklady nadějně fungujících zařízení se obracel do Německa (*Spolek pro ochranu mateřství*, který se zaměřoval na ochranu „svobodných matek a jejich dětí před hospodářskou a mravní bídou“), do Rakouska (podobný spolek ve Vídni), do Francie (podal podrobné informace o tzv. Hutersfiedském systému Samsona Moora, který se poučil na příkladu francouzské vsi Villiers le Duc u Dijonu, jak lze snížit úmrtnost novorozenců a rodiček téměř na nulu). Přivítal každou zprávu o zařízení takového druhu u nás (ustavení spolku *Ochrana matky* v Liberci v roce 1911).

Manželství musí být „nové“, tak zní název dalšího tématického okruhu Hajnova sborníku. (*Osvěta lidu*, 19. a 22. 9. 1908). Dosud se snižovalo převážně na úroveň obchodu, koupě, taková forma uzavírání sňatků „*odpovídá úrovni divochů, ale ne lidí civilizovaných*“, píše, když kritizuje obsah a úroveň různých „nabídek k sňatku“.

Komentoval střet dvou odlišných názorů na „typ nové ženy“ v pojetí Marie Lischnewské a Kaethe Schirmacherové na III. sjezdu pokrokových ženských spolků v Berlíně v roce 1909 a nesdílel názor, že by tato „nová emancipovaná žena“ musela být spoluzivitelkou rodiny pouze jako samostatně výdělečně činná: pramenem nesprávného názoru je počeňování práce ženy v domácnosti, kde zastává přinejmenším úlohu kuchařky, služky a chůvy dohromady – jen součet mzdy těchto tří osob by stačil k její hospodářské samostatnosti.

Péče o děti a jejich výchova je záležitostí obou rodičů a oba – rovnocenně odpovědně zaměstnaní – ji mohou skloubit i s povoláním, pro něž se studiem připravovali, jen budou-li spolupracovat. Povinností státu je pak usnadnit jim náročný úkol tím, že odstraní překážky, které by jim bránily, vždyť státu musí záležet na tom, jaké bude další pokolení. Sympatičtější než hlasité projevy anglických sufražetek připadaly Hajnovi snahy německých feministek, zdůrazňujících právě nutnost ocenění práce v domácnosti, spojené s péčí o dítě, jako samostatného povolání („Ze ženského hnutí v Německu“, *Čas*, 10. 7. 1921).

Ve dvacátých letech, kdy bylo již i u nás zjevné, že v demografickém chování dochází k výrazným změnám, odjel Hajn do Paříže a po návratu podrobně referoval o **Národní výstavě mateřství a dětství** (L'Exposition Nationale de la maternité et de l'enfance), kterou studoval několik hodin a o které míní, že svědčí o „*nesmírné vážnosti populačního problému ve Francii*“. Oceňuje, že problém tu chápou především sociálně a nepomíjí se ani morální stránka. Úbytek lidnatosti, ani je-li tak mimořádně velký jako v posledních letech ve Francii, nemusí sám o sobě nikoho děsit, „*kdyby to byl přirozený následek postupující civilizace a vyšší kultury národní, neboť všechny vzdělané národy světa, Anglie, Německo, Američané atd. vykazují pokles porodů (současně ovšem také menší úmrtnost) v posledních dvou desetiletích, ale ve Francii úbytek lidnatosti jest mimořádně veliký proto, že francouzský národ mravně stůně, že ztratil úctu k ženě a vážnost i lásku k rodině, že duch smyslného požitkářství a rozkošnictví ovládl francouzskou společnost.*“ To neříká podle svého úsudku, uvádí hlasy francouzského tisku a cituje z něj.

Znovu se vrátil k nutnosti reformy manželského práva, i když uznává, že samostatný stát alespoň některými úpravami odstraní „*nejhrubší středověká, dogmatická ustanovení katolické církve, vzniklá ve 13.–16. století a přijatá do zákoníku rakouského*“. Podobně jako u školství i tady požaduje úplné „*odcírkevnění*“ a „*zesvětštění*“, předpokládající povinný občanský sňatek, jednotné vedení matrik státem, odstranění překážek „*různosti víry*“, povolení rozluky i u katolíků. Znovu zařadil do tohoto sborníku svoji kritiku kněžského celibátu, který, podle jeho mínění, se snad srovnával s myšlenkovým a citovým ovzduším středověku stejně jako mnišství a život jeptišek, ale v moderní společnosti je právě tak nesmyslný a neudržitelný jako celibát učitelek nebo výchova děvčat a jejich příprava na budoucí mateřství a rodinný život v klášterních dívčích internátech.

Poslední tématický oddíl se týká „*novomaltuzianismu*“ a v souvislosti s ním i přípustnosti umělých abortů, to je ale téma, které vyčerpал v samostatné knize. Svůj názor nezměnil, jen důrazněji podtrhl jedinou správnou cestu, která může vést k omezení potratovosti na minimum: prevenci, „*užívání ochranných prostředků*“.

Svoji „*Ženskou otázku*“ zakončil Hajn citátem stanoviska, které vyslovila americká stoupenkyně novomaltuziánství a které tlumočil „*rád a se souhlasem*“: „*Jest přirozeným právem každého dítěte, které má přijít na svět, aby bylo připraveno pro jeho příchod vše, čeho bude jeho zdárný vývoj duševní i tělesný vyžadovat. Na prvním místě jest to láska obou rodičů, jejich vřelá touha po dítěti, dobrovolné, radostně očekávané mateřství té, která mu dá život. Stát a společnost jsou povinny se své strany dát mu do vínku náležitou zákonnou ochranu matky před slehnutím i po něm, potřebnou pomoc při porodu a novorozenceji zajistit všemožnou sociální péči, aby mohlo být udrženo při životu, odchováno k dospělosti a jako dospělý zachován ve zdraví až do konce své pracovní síly ku prospěchu státu, národu a společnosti*“.

Alespoň pár slovy se zastavím u Hajnova **Problému ochrany menšin**, aktuálnímu i dnes, kdy se můžeme opět setkat při různých příležitostech s kritikou prvorepublikové „*menšinové politiky*“ bez znalosti historických faktů. Především, že Alois Hajn byl velmi vzdálený nekritickému pohledu na česká politická uskupení v roce 1903, kdy podal jejich zevrubnou charakteristiku a stejně tak po první světové válce v období popřevratové všeobecné euforie dokázal přesně odlišit, kterým politickým stranám a společenským kruhům je vlastní šovinismus, eventuálně antisemitismus, ať už skrytý nebo veřejně hlásaný. „*Červenobílé bolševictví*“ jako synonymum pro totalitu mu připadalo stejně zhoubné jako „*rudé*“ či „*hnědé*“. Hajn byl demokrat, který nejednou vložil, co soudí o podstatě demokracie a tím cennější je jeho úsudek o věci, kterou zevrubně studoval nejen z literatury. Jako archivář ministerstva zahraničí měl pak přístup k dokumentům domácí i zahraniční proveniencí v přesném znění, sledoval (a komentoval) jednání Společnosti národů – 3. shromáždění roku 1922, jednání VI. komise tohoto shromáždění o otázce ochrany minorit, jednání Mezinárodní unie sdružení pro SN a tzv. menšinové

komise na červnovém kongresu v Praze roku 1922 i Meziparlamentní unie se sídlem v Ženevě, ustavené již v roce 1889 v Paříži, které tehdy předsedal člen britské horní sněmovny lord Weardale a jejím generálním sekretářem byl Nor Kristian Lange. Za léta, kdy se problematikou zabýval, vypožoroval jednu důležitou věc: Mezinárodní korporace, byť zřízené s nejlepšími úmysly zaručit ochranu menšin, zdůrazňují příliš práva menšin, aniž hovoří o jejich povinnostech; „přehlížejí naprosto skutečnost, že se mezi členstvo, které se rekrutuje z upřímných a ideálně zanícených pacifistů – demokratů, vloudily také živly, které sledují své speciální národně-politické cíle, namířené proti uspořádání střední Evropy, jak bylo uskutečněno mírovými smlouvami. Těmto živlům, tlačícím se v poslední době horlivě na všechna mezinárodní fóra, jest i otázka menšin jen vítaným prostředkem, aby neustálým jejím rozvířováním, voláním po rozšíření menšinových práv, živěním ducha nespokojenosti a revolty v minoritách – zejména v nových státech středoevropských – stavěly co nejvíce překážek v cestu jejich rozvoji, dokazovaly jejich neschopnost k životu a na základě toho nutnost revize mírových smluv a jiné úpravy střední Evropy“ (Problém ochrany menšin: 7).

Zapomínají ochotně na rezoluci shromáždění SN z 21. 9. 1922, zdůrazňující „povinnost osob, patřících k menšinám rasovým, náboženským nebo jazykovým, aby spolupracovaly jako loyální občané se státem, kterému nyní náležejí“.

Proto také sir Dickinson, předsedající menšinové komisi, zřízené Mezinárodní unií sdružení pro Společnost Národů, podmiňoval svých devět rezolucí, majících rozšířit práva menšin v oblasti jazyka a administrativy, změnou v chování reprezentantů minorit: jsou dosud neochotni ke spolupráci, kterou znemožňují svou nevráživostí a zneužíváním dosavadních práv. V odůvodnění podkladů pro pražskou konferenci v roce 1922 uvedl doslova:

„Dokud loyálnita menšin k novým státům, k nimž přináležejí, nebude zproštěna podezření, že se snaží porušit řád, vypracovaný mírovými smlouvami, nemůžeme doufat, že by jim majority poskytly výsady, kterých tyto menšiny mohly by využít v neprospěch dotyčného státu“ (Tamtéž: 206). Menšinová komise Mezinárodní unie neměla výkonnou moc, pouze morální, mohla jen vyvíjet tlak na veřejné mínění, pokud byl její hlas dost slyšitelný. Hajn kritizoval Meziparlamentní unii asi právem za jednostrannost a politickou neobjektivnost, což bývá nevýhoda všech „nadstátních“ a „nadanárodních“ institucí, příliš izolovaných od konkrétní podoby diskutovaných problémů.

V prvním čísle revue **Zahraniční politika**, v níž byl změněn v roce 1922 svým třetím ročníkem dosud vydávaný Sborník zahraniční politiky, napsal Hajn zásadní příspěvek s názvem **Ochrana národnostních menšin – otázkou mezinárodní**. Bylo to v době, kdy právní sekce rakouské „Völkerbundligy“ podala již druhé memorandum, obsahující žaloby a stížnosti na domnělé útlaky, křivdy a bezpráví, jež Němci musejí po rozpadu rakouské monarchie snášet. Stalo se tak i na podnět reprezentantů německé minority v Čechách, nesmířené s tím, že se hned na počátku existence samostatného státu nepodařilo odtrhnout české pohraničí a vytvořit „Deutschböhmen“. Nestačí prokázat bezdůvodnost stížností, mínil Hajn, je nutné objektivně posoudit, jak se až dosud chovaly národnostní menšiny k tomuto státu a k jeho zákonům – „jest nutno, aby tak, jako jsou menšiny chráněny proti znásilňování většinou, byla i většina chráněna před demagogií, proti teroru a eventuálně proti znásilňování menšinou. Jakmile menšina jeví a pěstuje snahy iredentistické nebo dokonce iredentu činně provádí, Společnost národů přestane ji chránit...“; doufal tenkrát. Dost přesně vystihl i „povážlivé nebezpečí“, jakým se už v době napsání této stati stávalo přímé ohrožení demokracie, kdyby se měl fašismus z Itálie „agitací expansivně šířit do Maďarska, Německa – to by bylo nové nebezpečí nejen pro střední Evropu, ale pro poválečné uspořádání u nás vůbec“. Nicméně tehdy ještě věřil, že „demokracie přes své dětské nemoci a nesnáze jest nejbezpečnější základem, na které Evropa a její národové mohou dospět k uspokojivému rozřešení otázek národnostních, hospodářských a sociálních a zabezpečit generaci žijící i příštím požehnaním trvalého míru...“. Jak postupoval vývoj a jak čile pracovala ona „pátá kolona“ v zádech re-

publiky, je všeobecně známé. Hajn ve svém komentáři k pražskému kongresu Mezinárodní unie sdružení pro SN zkritizoval chyby, které se staly na obou stranách a zavinily, že jednání skončilo „*drsnou disonanci*“ – českou reprezentaci za to, že nedovedla nalézt „*teplejší, srdečnější vztah*“ a předem se stavěla odmítavě k Dickinsonovým resolucím; také u sebe nedokázala potlačit vypjatý nacionalismus (Zahran. politika: 930, 1033). Byl si ale dobře vědom toho, že „*česští Němci od vzniku republiky neprojevili ani nejmenší snahy zmírniti národnostní napětí mezi Čechy a Němci a přivoditi ovzduší způsobilé ke sblížení a dohodě... Ligu pro SN založili nikoli z vyšších ideálních snah po národnostním smíru a míru v ČR, nýbrž proto, aby mohli prováděti na mezinárodním fóru účinnější propagandu proti tomuto státu*“. Hromadný protest delegátů Československa, Jugoslávie, Rumunska a Polska demonstrativním opuštěním kongresu však nepokládal za rozumný hlavně proto, že delegáti z ostatních států, aniž mohli vyslechnout argumenty obou stran, se rozcházeli „*s přesvědčením, že my a vůbec nově státy účinně ochráně (menšin) nepřejí a nejsou ochotny jim dát vše, co potřebují k svému zdárnému životu národnímu a kulturnímu*“.

Cím více se A. Hajn angažoval v politice, (od roku 1919 byl členem Čs. sociálně demokratické strany, nejen publikoval, ale i přednášel v Praze i mimo Prahu), tím více oceňoval úsilí Edvarda Beneše o udržení a bezpečnost státu jako ministra zahraničí a jeho „*vynikající účast*“ ve Společnosti národů. Zajímavé, jak už tenkrát vynuřil, že právě proti tomuto houževnatému, inteligentnímu politikovi se jednou zkoncentruje vztek, ba nenávisť všech kruhů, které kdy usilovaly o rozbití samostatného Československa a snažily se přesvědčit o nevyhnutelnosti takového kroku málo informované světové veřejné mínění. Hajnovy stati z roku 1935 byly napsány v době, kdy hrozba světového konfliktu se již jasně rýsovala, kdy „*Německo svým vystoupením ze Společnosti národů projevilo jasně úmysl jít bezohledně za svými pangermánskými totalitními cíli a nadobro setřást všechny závazky a povinnosti, plynoucí z mírových smluv. Loňským zavedením všeobecné branné povinnosti a letošním vojenským obsazením Porýní učinilo počátek, a anšlus, provedený jednoho krásného dne fia facti, bude možná následovat. Na koho se vrhne potom?*“ (Hajn, 1935, Tři přednášky: 149).

Hajnovy názory, které se bezprostředně dotýkají demografických otázek, mi připadají poučné a sympatické. Za povšimnutí stojí i jeho soudy o podstatě demokracie, jejích slabých místech, možnostech zneužití a ohrožení, které zde rozvádět nemohu. Jan Havránek se nemýlil, když považoval Aloise Hajna za zajímavou osobnost, někdy se jen díváme tomu, že nás dělí skoro století od doby, kdy své postřehy publikoval.

Prameny a literatura

Archiv Národního muzea, fond Antonín Hajn.

Osvěta lidu. Neperiodický list. Majitel, vydavatel a redaktor Alois Hajn. Hradec Králové, Pardubice, 1897 a další ročníky.

Obzor, Politický týdeník pokrokový. Pardubice–Nový Bydžov, 1908, 1, č. 1–13 (zastaveno 28. 3. 1908), dále Osvěta lidu.

Sborník zahraniční politiky. Praha: Orbis, 1922 (od roč. III. s názvem Zahraniční politika).

Čížek, Antonín – Hajn, Alois. 1894. *Proces s tzv. Omladinou*. Kolín: nákl. A. Hajna, 441 s.

Hajn, Alois. 1896. *Pravda o klerikalismu*. Praha: Brožurky „Osvěty lidu“, č. 2.

1905. *Ku programu pokrokové strany československé*. Pardubice, knihovna. Osvěty lidu sv. 3, 71 s.

1903. *Politické strany u nás*. Pardubice, Osvěta lidu, sv. 1, 131 s.

1921. *O českých stranách politických*. Praha: Státní nakladatelství, Občanská knihovna, sv. 15, 47 s.

1921. *Novomalthusianism a Československá republika. Příspěvek k problému lidnatosti*. Praha: G. Dubský, 60 s.

1921. *Životní dílo presidenta Masaryka. K 7. březnu napsal A. Hajn*. Praha: G. Dubský, 61 s.

1923. *Problém ochrany menšin*. Praha: Orbis, 30 s.

1925. *Mistr Jan Hus a jeho význam v době přítomné*. Praha: nákl. Svazu národ. osvobození, 63 s.

1930. *Život novinářův 1894–1930*. Praha: Svaz národ. osvobození, sv. 1, 302 s.

1932. *Obnovení církevního státu. Křesťanství – katolictví – fašismus – demokracie*. Praha: Svaz národního osvobození, 77 s. (Svázáno spolu s publikací: Tři přednášky o nacionalismu. Proslaveno na semináři k problémům nacionalismu, pořádaném Svazem národ. osvobození 17. a 18. 10. 1931).

1935. *Dr. T. G. Masaryk a Dr. Edvard Beneš, ideoví tvůrci zahraniční politiky ČSR*. In *Tři přednášky o prezidentu republiky Dru Edvardu Benešovi*. Praha: Knihovna Svazu národ. osvobození sv. 117, 159 s.
1936. *Ve službách národa a lidstva. K 7. březnu 1935*. In *Čtyři přednášky o prezidentu Čsl. republiky T. G. Masarykovi k 85. narozeninám*. Praha: Svaz národ. osvobození, sv. 99, s. 48–61.
1939. *Ženská otázka v letech 1900–1920*. Praha: tiskem a nákl. Pokroku, 191 s.

ALENA ŠUBRTOVÁ vystudovala historii a archivnictví na FF UK. V letech 1959–1995 pracovala v Národním muzeu Praha, z toho 25 let v Archívu NM, kde zpracovávala pozůstatosti významných osobností politického, vědeckého a kulturního života. Věnovala se historické demografii, zejména dějinám populačního myšlení a teorii (1989), napsala monografie o A. Boháčovi a F. Fajfroví.

Summary

Alois Hajn (1870–1953), a journalist and translator, was an interesting personality that, unlike his elder brother Antonín Hajn (1868–1947), has not attracted much attention so far. The author examines particularly Hajn's work related to the population thinking at the turn of the 20th century and the pieces he published in the period between world wars (1918–1938). Alois Hajn published the best of his rich work in 1930 under the title "Life of a Journalist 1894–1930", which was preceded by several pieces on Czech political parties and their programmes; in 1921, his work "Neo-Malthusianism and the Czechoslovak Republic. A Contribution to the Problem of Population Density" appeared. As to views of women's position in society, Hajn was ahead of his time, striving for their full economic, cultural and political emancipation. These opinions came out as "Women Issue 1900–1920". Hajn's last work before World War II broke out. Hajn supported the attitudes of T. G. Masaryk and František Drtina, philosopher; in contrast to Masaryk, however, he always regarded the need of birth control (family planning) as a natural and inevitable implication of civilisational changes, not as the "degeneration of the nation". Hajn also dealt with the problems of ethnic minorities, particularly German minority, in the Czechoslovak Republic.

Sociologický časopis Czech sociological review

ROČNÍK 40, ČÍSLO 4, SRPEN 2004

Editorial (Marek Skovajsa) 412

STATI

Pavol Frič a Martin Potůček: Model vývoje české společnosti a její modernizace v globálním měřítku 415

Arnošt Veselý: Společnost vědění jako teoretický koncept 433

Zdeněk R. Nešpor: Dvojitá tradice české sociologie náboženství 447

ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ

Tomáš Kostecký a Daniel Čermák: Vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů 469

Klára Vlachová a Blanka Řeháková: Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě 486

ESEJ - JUBILEUM - RECENZE - ZPRÁVY

Vydává Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, objednávky přijímá Postservis, Poštěbradská 39, 190 00 Praha 9, tel.: 800 104 410, e-mail: predplatne@prstc-p.pest.cz a redakce.

Cena: 44 Kč, roční předplatné 264 Kč

DETERMINANTY POKLESU SŇATEČNOSTI V 90. LETECH 20. STOLETÍ V ČESKÉ REPUBLICE^{*)}

TOMÁŠ KATRŇÁK

Determinants of the Fall in the Marriage Rate in the 1990s in the Czech Republic

The article deals with the determinants of the falling marriage rate among young people during the nineties. In the first part grouped data from the whole Czech Republic in 1991 and in 2001 is presented. In the second part binary logit models are generated as analytical tools for the five-fold contingency table. The dependent variable is marital status; the independent variables are year, gender, age and education. The results show that the effect on the decision to marry between 1991 and 2001 is weaker for women, young people, and highly educated people. These population segments remained single in Czech Republic in the nineties. The hypothesis about the second demographic transition, which characterised demographic changes in the Czech Republic in the nineties, has not been rejected.

Demografie, 2004, 46: 256–263

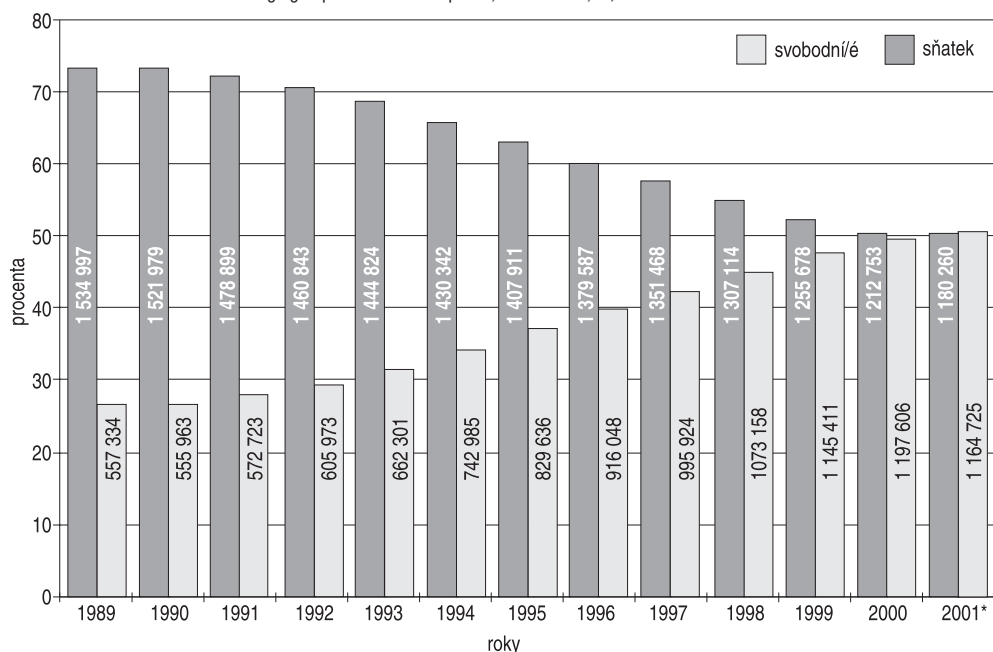
Když populace západní Evropy procházely podobnou proměnou demografického chování jakou v 90. letech 20. století prochází populace České republiky, *Peter Berger a Hansfried Kellner* (1964) tehdy v závěru svého slavného článku konstatovali, že mladí lidé neuzavírají manželství proto, že by jim sňatek a rodina přestaly cokoli říkat, ale spíše proto, že manželství je pro ně natolik důležitou institucí, než aby je uzavírali s kýmkoliv. Partnera si mladí lidé pečlivě vybírají, rozvážně plánují, zdali a kolik budou mít dětí a navíc, pokud nejsou v manželství zcela spokojeni, bez problémů se rozvádějí a hledají si partnera, který jim bude více vyhovovat.

Dnes už asi ne zjistíme, nakolik byl tento závěr poznamenán osobním přesvědčením autorů a nakolik se v něm obrážela skutečnost. Faktem ovšem zůstává, že podobné demografické změny, které byly v západní Evropě do jisté míry podmíněny kulturně a probíhaly pozvolna, jsou v české populaci soustředovány do několika málo let a jejich rychlost překvapila nejednoho prognostika. Vedle poklesu porodnosti a nárůstu počtu nemanželských dětí roste v české populaci v 90. letech počet lidí, kteří zůstávají svobodní. Zatímco v roce 1989 uzavřelo sňatek 73 % mladých lidí (věková skupina 20–34 let) a pouze 27 % z nich zůstalo svobodných, v roce 2001 ve stejné věkové skupině již najdeme stejný podíl svobodných jako těch, kteří se rozhodli pro manželství (graf 1). Tato skutečnost ovšem neznamená, že mladí lidé nemají partnery a partnerky, nebo že nežijí v nesezdaných soužitích. Změny v demografickém chování české populace doprovází proměna české rodiny od jedné normy párového soužití k pluralitě norem (*Katrňák*, 2002). Společnost, v níž byla legitimní jedna verze partnerského soužití, se proměňuje do společnosti, v níž se více verzí stává nejen legitimními, ale také žádoucími. Mladé lidé se pak mnohem více než kdy v minulosti rozhodují o způsobu partnerského soužití, přičemž uzavření sňatku je pouze jednou z palety možností, mezi nimiž se rozhodují.

Tato stať testuje hypotézu, že z hlediska sňatečnosti česká populace prochází po roce 1989 stejnou změnou, jakou prošly o tři desetiletí dříve západoevropské populace a kterou někteří

^{*)} Napsání této stati bylo podpořeno grantem GAČR 403/01/1099 *Veřejnost, demografické procesy a populační politika – Česká republika 2001*. Za konzultaci logistické regrese děkuji *Martinu Kreidlovi*.

Graf 1 Lidé, kteří se rozhodli pro sňatek, versus svobodní a svobodné ve věkové skupině 20–34 let v letech 1989–2001 v ČR, v % (Those opting to marry and to remain unmarried in the 20–34 age group in the Czech Republic, 1989–2001, %)



Pozn.: Velikost sloupce označuje podíl, čísla ve sloupcích a nad sloupci jsou absolutními počty. V kategorii sňatek jsou lidé, kteří se rozhodli uzavřít sňatek, tedy ženatí a vdaní, rozvedení a rozvedené a vdovci a vdovy. Údaje z roku 2001 jsou označeny *, protože pocházejí ze Sčítání lidu, domů a bytů, zatímco předchozí údaje pocházejí z Pohybu obyvatelstva.

Pramen: Pohyb obyvatelstva 1989 až 2000, Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001.

autoři (srov. např. *Rabušic*, 1996, 1997, 2001; *Možný–Rabušic*, 1998, *Sobotka*, 2003) označují termínem **druhá demografická tranzice**¹⁾. Podle této hypotézy by v české společnosti neměli uzavírat sňatky (a neměli zakládat rodiny) především mladí vzdělaní lidé, kteří díky svému vzdělání, hodnotové orientaci a možnostem na trhu práce volí jiné typy partnerského soužití, než je manželský svazek. Jiný typ partnerského soužití více vyhovuje jejich životnímu stylu, úhlu pohledu na svět a celkovému pojetí života. Tento článek se tedy zabývá proměnou vlivu determinantů na uzavření sňatku v průběhu 90. let a pokouší se odpovědět na otázku, zdali to jsou především mladí vzdělaní lidé, kteří na rozdíl od méně vzdělaných lidí, rozšiřují skupinu svobodných v české společnosti.

Data, jejich deskripce a způsob analýzy

Data, která budeme analyzovat, pocházejí ze *Sčítání lidu, domů a bytů* z roku 1991 a 2001 (tab. 1). Údaje zobrazené grafem 1 v roce 1991 (73 % mladých lidí, kteří uzavřeli sňatek, oproti 27 %, jež zůstali svobodní) a v roce 2001 (50 % mladých, kteří uzavřeli sňatek, oproti 50 %, jež zůstali svobodní) zachycuje poslední řádek tab. 1. Každý vyšší řádek v tabulce pak tyto údaje rozkládá podle jednotlivých proměnných.

Rozdíly v tabulkových podílech naznačují, že z hlediska pohlaví mezi lety 1991 a 2001 přibýlo o něco více svobodných žen než mužů (rozdíl 25 % : 23 %), z hlediska pohlaví a věku

¹⁾ Původní význam tohoto termínu, v širším slova smyslu konceptualizujícího demografické změny v polovině 60. let v západoevropských zemích a v užším slova smyslu označujícího pokles porodnosti pod míru reprodukovatelnosti obyvatelstva, viz *van de Kaa* (1994, 2003).

přibýlo nejvíce svobodných žen v nejmladší věkové skupině, a z hlediska pohlaví, věku a vzdělání je největší nárůst svobodných u vysokoškolsky vzdělaných žen v mladších věkových skupinách (ve věku 20–24 let je rozdíl 48 %, ve věku 25–29 let je tento rozdíl 34 %) a vysokoškolsky vzdělaných mužů rovněž v mladších věkových skupinách (ve věku 20–24 let je rozdíl 35 %, ve věku 25–29 let je tento rozdíl 34 %). V nejstarší věkové skupině (30–34 let) nárůst počtu svobodných pak není mezi roky 1991 a 2001 tak dramatický a jeho velikost je oproti mladším věkovým skupinám podle vzdělání poměrně vyrovnaná.

Tab. 1 Rodinný stav obyvatelstva ve vzdělanostních skupinách podle pohlaví a věku v roce 1991 a v roce 2001 v České republice (Marital status of the population according to level of education and gender in 1991 and in 2001 in the Czech Republic)

Věk	Pohlaví	Vzdělání	1991				Celkem	2001				Celkem	Nárůst svobodných v %
			Rodinný stav					Rodinný stav					
			svobodní	%	sňatek	%		svobodní	%	sňatek	%		
20–24	muži	základní	20 321	66	10 643	34	30 964	32 430	88	4 270	12	36 700	22
		vyučen	111 684	63	66 326	37	178 010	156 426	87	23 520	13	179 946	24
		sš	91 569	73	34 111	27	125 680	181 589	95	10 018	5	191 607	22
		vš	6 695	60	4 538	40	11 233	13 098	95	713	5	13 811	35
	ženy	základní	9 580	31	21 243	69	30 823	21 341	68	10 037	32	31 378	37
		vyučena	33 777	26	94 803	74	128 580	69 257	64	39 376	36	108 633	38
		sš	68 334	42	93 593	58	161 927	206 435	83	41 341	17	247 776	41
		vš	3 764	39	5 837	61	9 601	14 849	87	2 146	13	16 995	48
25–29	muži	základní	12 783	40	19 186	60	31 969	18 001	63	10 572	37	28 573	23
		vyučen	40 338	24	131 511	76	171 849	107 571	50	109 872	50	217 443	26
		sš	24 650	26	69 123	74	93 773	76 785	56	60 361	44	137 146	20
		vš	16 332	34	31 542	66	47 874	32 576	68	15 440	32	48 016	34
	ženy	základní	5 366	13	35 352	87	40 718	9 850	36	17 208	64	27 058	23
		vyučena	8 380	7	108 842	93	117 222	38 041	24	123 927	76	161 968	17
		sš	14 463	11	122 946	89	137 409	59 129	33	120 268	67	179 397	22
		vš	7 154	19	30 938	81	38 092	24 432	53	21 917	47	46 349	34
30–34	muži	základní	10 598	31	23 988	69	34 586	8 692	40	13 150	60	21 842	9
		vyučen	24 528	14	157 620	86	182 148	38 855	23	128 273	77	167 128	9
		sš	8 510	12	65 094	88	73 604	23 547	22	82 541	78	106 088	10
		vš	6 413	13	42 708	87	49 121	12 769	27	34 305	73	47 074	14
	ženy	základní	4 184	7	57 516	93	61 700	4 251	17	20 455	83	24 706	10
		vyučena	4 152	3	116 821	97	120 973	10 050	8	113 036	92	123 086	5
		sš	5 995	5	105 398	95	111 393	13 332	9	127 992	91	141 324	4
		vš	3 592	10	33 358	90	36 950	6 954	17	34 037	83	40 991	7
muži			374 421	36	656 390	64	1 030 811	702 339	59	493 035	41	1 195 374	23
ženy			168 741	17	826 647	83	995 388	477 921	42	671 740	58	1 149 661	25
Celkem			543 162	27	1 483 037	73	2 026 199	1 180 260	50	1 164 725	50	2 345 035	23

Pozn.: Kategorie sňatek v proměnné rodinný stav označuje rozhodnutí pro manželský život a obsahuje stav vdaná/ženatý, rozvedená/rozvedený, vdovec/vdova.

Pramen: Sčítání lidu, domů a bytů v roce 1991 a 2001 (datové soubory). Výpočty provedl Josef Škrabal, Český statistický úřad, Praha 2003.

Abychom zjistili efekt jednotlivých proměnných na rozhodnutí člověka uzavřít sňatek, použijeme jako analytický nástroj logistickou regresi. Vysvětlovanou (závisle) proměnnou bude **rodinný stav** člověka (0 svobodný, 1 uzavřel/a sňatek) a vysvětlujícími (nezávisle) proměnnými budou **rok** (1 1991, 2 2001), **pohlaví** (1 muž, 2 žena), **věk** (1 20–24 let, 2 25–29 let, 3 30–34 let) a **vzdělání** (1 základní, 2 vyučen/a, 3 středoškolské, 4 vysokoškolské). Na pod-

kladě odhadnutého a nejlépe sedícího logitového modelu na data pak budeme moci rozpoznat strukturu dat, identifikovat vliv jednotlivých nezávisle proměnných na variabilitu závisle proměnné a nakonec i ukázat, jak se tento vliv změnil mezi roky 1991 a 2001.

Zjištění a interpretace

Koeficienty tří odhadnutých logitových modelů představuje tabulka 2²⁾. Model 1 obsahuje hlavní efekty nezávisle proměnných a nepředpokládá změnu vlivu vysvětlujících proměnných na vysvětlovanou proměnnou v čase. Další dva modely vycházejí z tohoto modelu, ale liší se od něj počtem interakcí³⁾, které k němu přidávají. Model 2 obsahuje navíc interakci mezi rokem a pohlavím (předpoklad, že efekt času poznamenal uzavírání sňatků u mužů a žen), interakci mezi rokem a věkem (předpoklad, že efekt času poznamenal věk, kdy člověk uzavírá sňatek) a interakci mezi rokem a vzděláním (předpoklad, že čas ovlivnil počet lidí podle vzdělání, kteří vstupují do manželství). Model 3 obsahuje ještě navíc interakci mezi věkem a vzděláním a interakci mezi pohlavím a vzděláním a předpokládá, že jednak věk ovlivňuje vzdělání a jednak pohlaví vzdělanostní stupeň, který člověk získá.

Jelikož se jedná o vyčerpávající šetření, nelze při volbě nejvhodnějšího modelu použít testovací kritéria statistické inference. Nicméně to neznamená, že bychom měli na techniku logistické regrese rezignovat a zjištění, které přináší, nebrat v potaz. Pro použití logistické regrese v našem případě existují tři důvody:

- 1) máme agregovaná data uspořádaná do tabulky o pěti rozměrech (rok, pohlaví, věk, vzdělání a rodinný stav). Vztahy mezi jednotlivými proměnnými v takovém případě klasickými koeficienty asociace nemůžeme postihnout. Musíme odhadnout model, který ukáže strukturu dat.
- 2) kdybychom předpokládali, že česká populace je reprezentativním výběrem ze souboru podobných populací, např. populací zemí bývalého sovětského bloku (což s ohledem na podobnost a intenzitu demografických, sociálních a politických trendů, k nimž ve všech postsocialistických zemích v průběhu 90. let dochází, předpokládat můžeme), pak se můžeme domnívat, že testové statistiky mají význam a jejich velikost nás opravňuje pro volbu toho nejvhodnějšího modelu.
- 3) i když při výběru nejvhodnějšího modelu spoléhání se na testovací kritéria není ve skutečnosti zdůvodněné, přesto lze intuitivně na podkladě změn distribucí vysvětlujících proměnných v průběhu 90. let rozhodnout, které vztahy mezi nimi by v modelech neměly scházet a které naopak nejsou substantivně příliš významné. Když vyjdeme z modelu 1, který obsahuje hlavní efekty nezávisle proměnných, a zajímá-li nás proměna vlivu nezávisle proměnných na variabilitu závisle proměnné, tak by v modelu neměla chybět interakce času a ostatních vysvětlujících proměnných (model 2). Dále bychom neměli opomenout interakci mezi věkem a vzděláním, která kvůli hierarchicky uspořádanému vzdělanostnímu systému podle věku je nabíledni a interakci mezi pohlavím a vzděláním, protože vzdělanostní kategorie nejsou v české populaci z hlediska pohlaví rovnoměrně obsazeny (model

²⁾ Z hlediska interpretace jsou pro nás v logistické regresi nejměrodatnější vedle regresních koeficientů (b) především exponenciované koeficienty (e^b), které interpretujeme jako poměry šancí, a jejich procentuální vyjádření (%). Exponenciované koeficienty mohou nabývat hodnot od 0 do ∞ . Přitom hodnota 1 znamená, že se s proměnou nezávisle (vysvětlující) proměnné o jeden stupeň nemění šance na změnu v závisle (vysvětlované) proměnné. Hodnoty větší než 1 u nezávisle proměnné znamenají vyšší šance na proměnu v závisle proměnné a hodnoty menší než 1 u nezávisle proměnné pak nižší šance na proměnu závisle proměnné (% v tabulce pak ukazují ten samý údaj, ovšem v procentuálním vyjádření). Poměr šancí vyjádřený jako $1/e^b$ znamená vliv kontrastní varianty nezávisle proměnné na závisle proměnnou a jeho interpretace je stejná. Pozoruhodnou vlastností logistické regrese přitom je, že efekt poměru šancí zůstává konstantní bez ohledu na velikost hodnot kovariátů v rovnici (více k tomu srov. Long, 1997; Powers-Xie, 2000; Long-Freese, 2001; Hosmer-Lemeshow, 2001; Gould, 2000). Odhady všech modelů jsem provedl v programu STATA. Dofiles a vstupní soubory poskytnu na požádání (katrnak@fss.muni.cz).

³⁾ Obecně řečeno, interakce mezi dvěma vysvětlujícími proměnnými znamená, že vliv jedné proměnné není stejný podle druhé proměnné. Variabilita druhé vysvětlující proměnné ovlivňuje vliv první vysvětlující proměnné na vysvětlovanou proměnnou.

Tab. 2 Odhadnuté logitové modely pro uzavření sňatku podle pohlaví, věku a vzdělání mezi roky 1991 a 2001 v České republice (Results of estimated logit models for marrying according to gender, age and education, between years 1991 and 2001 in Czech Republic)

Proměnná	Model (1)				Model (2)				Model (3)			
	b	z	e ^b	(%)	b	z	e ^b	(%)	b	z	e ^b	(%)
konstanta	-1,07	-230			-1,01	-162			-0,65	-76		
2001 rok	1,32	-525	0,27	-73	-1,46	-157	0,23	-77	-1,39	-155	0,25	-75
žena	1,16	463	3,17	217	1,30	338	3,66	266	1,48	184	4,40	340
25-29 věk	1,83	652	6,21	520	1,65	389	5,18	418	1,05	112	2,90	190
30-34 věk	3,00	870	20,02	1902	2,41	479	11,09	1009	1,56	155	4,75	374
vyučení	0,56	125	1,75	75	0,56	91	1,75	75	0,20	23	1,23	23
sš	0,12	27	1,13	13	0,17	27	1,18	18	-0,33	-35	0,72	-28
vš	-0,18	-32	0,84	-16	0,06	8	1,07	7	-0,10	7	1,11	11
2001 X žena					-0,22	-44	0,80	-20	-0,22	-42	0,81	-19
2001 X 25-29 let					0,40	69	1,49	49	0,35	61	1,42	42
2001 X 30-34 let					1,02	148	2,76	176	0,90	128	2,45	145
2001 X vyučení					-0,06	-7	0,94	-6	-0,08	-9	0,93	-7
2001 X sš					-0,13	-15	0,88	-12	-0,26	-30	0,77	-23
2001 X vš					-0,45	-40	0,64	-36	-0,36	-33	0,70	-30
25-29 X vyučení									0,51	50	1,66	66
25-29 X sš									0,93	91	2,54	154
25-29 X vš									0,17	11	1,19	19
30-34 X vyučení									0,69	63	2,00	100
30-34 X sš									1,40	122	4,04	304
30-34 X vš									0,82	50	2,26	126
žena X vyučení									-0,14	-2	0,99	-1
žena X sš									-0,25	-29	0,78	-22
žena X vš									-0,70	-64	0,50	-50
χ^2	67 234,6				36 985,5				4 204,30			
G^2	64 627,3				36 288,9				4 190,10			
df	40				34				25			
Log L	-2 156 030,60				-2 141 861,4				-2 125 812			
Model χ^2	1 550 790,30				1 579 128,7				1 611 227,50			
df χ^2	7				13				22			
BIC	-62 526 414,3				-62 554 661				-62 586 622,10			

Pozn.: χ^2 je Pearsonův chí-kvadrát a G^2 je poměr maximální věrohodnosti. Obě statistiky s ohledem na *df.* (stupně volnosti, z anglického *degrees of freedom*), což je v tomto případě počet omezení, ukazují, jak dobře odhadnutý model predikuje pozorovaná data, neboli nakolik se liší od saturovaného modelu (model, který obsahuje všechny varianty, jež strukturu dat ovlivňují). *Log L* a model χ^2 jsou statistiky, které s ohledem na *df.*, což je v tomto případě počet proměnných, srovnávají sednutí odhadnutého modelu na data se sednutím nulového modelu na data (všechny parametry s výjimkou konstanty jsou rovny 0). *BIC* je Bayesovské informační kritérium, obecně platí, že čím nižší zápornou hodnotu má, tím lépe odhadnutý model reprodukuje pozorovaná data.

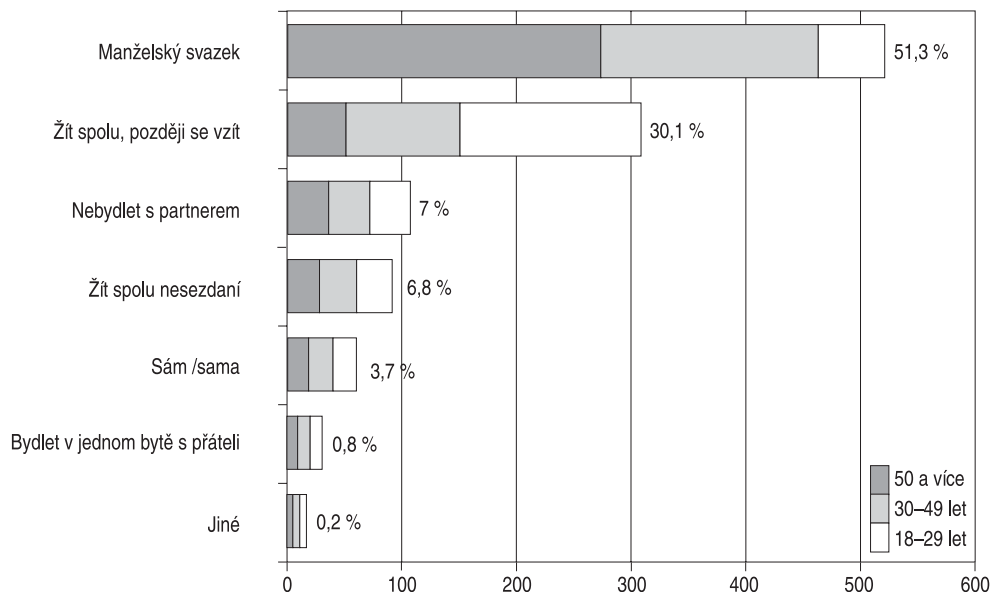
3). Přidání další interakce mezi pohlavím, věkem a vzděláním, jež rozložení dat v tabulce může ještě smysluplně ovlivňovat, již velikosti odhadnutých koeficientů prakticky neproměnilo (pouze přiblížilo velikost testovacích kritérií k jejich hodnotám u saturovaného modelu), proto jsou data interpretována na základě modelu 3.

Podle interakce mezi rokem a pohlavím v tomto modelu efekt pohlaví na uzavření sňatku v průběhu 90. let oslabil. Počet žen, jež se vdávají, vzhledem k počtu mužů, kteří se žení, mezi

roky 1991 a 2001 poklesl o 19 % a počet mužů, kteří se žení, vzhledem k počtu žen, jež se vdávají, naopak mezi těmito lety vzrostl o 23 % (vypočítáno jako $1/e^b$). Interakce mezi rokem a věkem přináší stejné zjištění jako demografická data o sňatečnosti: mladí lidé v České republice posouvají uzavření sňatku do pozdějšího věku. Konkrétně to znamená, že šance na uzavření sňatku ve věku 25–29 let vzrostla vzhledem k věku 20–24 let mezi roky 1991 a 2001 o 42 % a ve věku 30–34 let vzhledem k věku 20 až 24 let dokonce o 145 % (šance uzavřít sňatek naopak v nejmladší věkové skupině vzhledem ke skupině 25–29 let v tomto období poklesla o 30 % a vzhledem k nejstarší věkové skupině poklesla o 60 % (rovněž vypočítáno jako $1/e^b$). A konečně interakce mezi rokem a vzděláním ukazují, že se mezi roky 1991 a 2001 u každého vyššího vzdělanostního stupně vzhledem k základnímu vzdělání šance uzavřít sňatek přímo úměrně snížily (u lidí vyučených o 7 %, u lidí středoškolsky vzdělaných o 23 % a u lidí vysokoškolsky vzdělaných o 30 %).

Rozrůstající se skupinu svobodných lidí v české populaci v 90. letech tvoří tedy lidé mladší, s vyšším vzděláním a podíl žen se v ní postupně přibližuje podílu mužů. Nelze ovšem předpokládat, že by tito mladí svobodní a vzdělaní lidé nežili v partnerském svazku. Partneři a partnerky mají, váhají pouze uzavřít sňatek. V roce 2001⁴⁾ sice polovina české populace (51 %) preferovala život v manželství, nicméně celá třetina (30 %) a v ní především mladší lidé preferovali před uzavřením sňatku život v nesezdaném soužití (graf 2)⁵⁾. Tyto údaje naznačují, že mladí vzdělaní lidé, kteří jsou v české populaci zatím svobodní, se sice manželství jako způsobu partnerského soužití zcela nezhýbkají, nicméně jej chtějí uzavřít až poté, co si společný život s partnerem vyzkoušejí. Bergerova a Kellnerova (1964) hypotéza, jež tento

Graf 2 Preference partnerského soužití (Preferred ways of living with a partner)



Pramen: PPA2 (2001).

⁴⁾ Údaje pocházejí z reprezentativního výzkumu *Druhý evropský výzkum možných účinků populační politiky ČR 2001*, (PPA2). Data byla sebrána na vzorku 1094 respondentů na přelomu října a listopadu v roce 2001.

⁵⁾ Ve stejném výzkumu třetina české populace (28,8 %) považovala nárůst nesezdaných párů za dobrý trend. K podobnému závěru o přijatelnosti nesezdaného soužití v české populaci, ovšem na odlišných datech, došly rovněž *Hamplová a Pikálková* (2002).

článek otevřela o manželství jako pečlivě zváženém rozhodnutí, které je oproštěno od emocí a partneři je uzavírají po určité společně strávené době, se zdá být nosnou pro mladé svobodné v 90. letech v české populaci. Samozřejmě, že nemalá část mladých lidí právě kvůli společnému soužití s partnerem sňatek nikdy neuzavře a zůstane trvale svobodná. Nicméně jejich racionální postoj k manželství, související s celkovou proměnnou jejich demografického chování po roce 1989, se zdá být tím, co je odlišuje od předchozích generací mladých lidí v české společnosti.

Závěr

V úvodu této stati jsme představili pokles sňatečnosti a nárůst svobodných v mladých věkových skupinách, k nimž dochází v průběhu 90. let v české populaci, a položili jsme si otázku, kteří jsou to lidé, neuzavírající sňatky a rozšiřující řady svobodných. Konkrétně byly zjišťovány efekty vybraných faktorů mezi roky 1991 a 2001 na uzavření sňatku. Byl odhanut logitový model pro vícerozměrná agregovaná data z celé české populace a bylo konstatováno, že v průběhu 90. let 20. století z determinant uzavření sňatku oslabuje efekt ženského pohlaví a naopak posiluje efekt mužského pohlaví, posiluje vliv vyššího věku a výrazněji oslabuje efekt středoškolského a především vysokoškolského vzdělání. Jsou to mladí, vysokoškolsky vzdělaní lidé (spíše ženy), kteří v průběhu 90. let v české populaci neuzavírají sňatky. Hypotézu o druhé demografické tranzici, podle níž mladí vzdělaní lidé preferují před manželstvím spíše jiné typy partnerského soužití, jež více vyhovují jejich hodnotové orientaci, jejich názorům a individuální realizaci na trhu práce, se nám nepodařilo vyvrátit. Navíc naše analýza ukázala rostoucí efekt diferenciací ve sňatkovém chování podle vzdělanostních skupin v průběhu 90. let. V analýzách sňatečnosti by neměla být opomíjena sociální struktura a spíše než o sňatečnosti celé populace bychom měli hovořit o sňatečnosti jednotlivých vzdělanostních skupin.

Literatura

- Berger, L. Peter–Kellner, Hansfried. 1964. *Marriage and the Construction of Reality*. Diogenes, roč. 46, s. 1–23.
- Gould, William. 2000. *Interpreting logistic regression in all its form*. Stata Technical Bulletin STB, roč. 53, s. 19–29.
- Hamplová, Dana–Pikálková, Simona. 2002. *Manželství, nesezdaná soužití a partnerský vztah*. In Zdenka Mansfeldová–Milan Tuček. *Současná česká společnost: sociologické studie*. Praha: SoÚ AV ČR, s. 127–147.
- Hosmer, W. David–Lemeshow, Stanley. 2001. *Applied Logistic Regression*. (2nd Ed.), New York: Wiley.
- Katriňák, Tomáš. *Proměny české rodiny v devadesátých letech*. In Vladimír Smékal–Petr Macek (Ed.). 2002. *Utváření a vývoj osobnosti: Psychologické, sociální a pedagogické aspekty*. Brno: Barrister & Principal, s. 227–246.
- Long, J. Scott. *Regression Models for Categorical and Limited Dependent Variables*. Sage, Thousand Oaks 1997.
- Long, J. Scott–Freese, Jeremy 2001. *Regression Models for Categorical Outcomes Using Stata*. Stata Press, College Station.
- Možný, Ivo–Ladislav Rabušic. 1998. *Česká rodina, sňatkový trh a reprodukční klima*. In Jiří Večerník (Ed.). *Zpráva o vývoji České společnosti*. Praha: Academia, s. 92–110.
- Pohyb obyvatelstva v roce 1989 až 2000. 1999–2001*. Praha: ČSÚ.
- Powers, A. Daniel – Yu Xie. 2000. *Statistical Methods for Categorical Data Analysis*. San Diego: Academic Press.
- Rabušic, Ladislav. 1996. *O současném vývoji manželského a rodinného chování v České republice*. Demografie, roč. 38, č. 3, s. 173–180.
- Rabušic, Ladislav. 1997. *Polemicky k současným změnám charakteru reprodukce v ČR (sociologická perspektiva v demografii)*. Demografie, roč. 39, č. 2, s. 114–119.
- Rabušic, Ladislav. 2001. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Slon.
- Sčítání lidu, domů a bytů v roce 1991*. 2003. Praha: ČSÚ (agregovaná data).
- Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001*. 2003. Praha: ČSÚ (agregovaná data).
- Sobotka, Tomáš. 2003. *Změny v časování mateřství a pokles plodnosti v České republice v 90. letech*. Demografie, roč. 45, č. 2, s. 77–87.
- van de Kaa, Dirk. 1994. *The Second Demographic Transition Revisited: Theories and Expectations*. In Beets, Gijs et al. (Eds.): *Population and Family in the Low Countries 1993*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger, s. 81–126.
- van de Kaa, Dirk. 2003. *Demographies in Transition: An Essay on Continuity and Discontinuity in Value Change*. In Kotowska, Irena E. – Józwiak, Janina (Eds.). *Population of Central and Eastern Europe. Challenges and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment, s. 641–663.

TOMÁŠ KATRŇÁK je odborným asistentem na katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. V poslední době uveřejnil tyto práce: **Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině.** Praha: Slon, 2004; spolu s Kreidlem Martinem a Fónadovou Laurou **Proměnu manželské volby v novém sociálním kontextu? Vývoj vzdělanostní homogamie v České společnosti v letech 1988 až 2000.** In Mareš, Petr; Tomáš Potočný (eds.): *Modernizace a česká rodina.* Barrister & Principal, Brno 2003, s. 97–123.

Summary

In the introduction to this paper the fall in the marriage rate and the increase in unmarried people in younger age groups, which took place during the 1990s, were presented. The question of whether these people will never marry and increase the number of unmarried people was also posed. The effects of selected factors on the decision to marry between 1991 and 2001 were also determined. A logit model was used for multidimensional group data from the entire Czech Republic, and it was determined that, during the course of the 1990s, that the relationship between gender and propensity to marry weakened for women, but strengthened for men. It was also found that the likelihood of marrying strengthened in higher age groups, but significantly weakened for those with high school, and even more so for those with tertiary education. It was young, university-educated people (especially women) who were not marrying in the Czech Republic in the 1990s. The hypothesis of a second demographic transition, according to which young educated people prefer other types of cohabitation to marriage, cannot be rejected. These types of cohabitation better suit their value orientation, opinions, and individual realisation on the labour market. Moreover, our analysis showed the growing effect of differentiation in marriage behaviour according to age group in the 1990s.

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA A DEMOGRAFIA

14. ROČNÍK, 2/2004

I. ČLÁNKY Z OBLASTI ŠTATISTIKY A DEMOGRAFIE

- | | |
|--|----|
| 1. Mikuláš ČAR
ŠTRUKTURÁLNE UKAZOVATELE AKO DŮLEŽITÝ NÁSTROJ
HODNOTENIA PLNENIA TZV. LISABONSKEJ STRATÉGIE | 3 |
| 2. Aleš KOZUBÍK
ZOVŠEOBECNENÉ POISSONOVO ROZDELENIE AKO
MODEL POČTU POISTNÝCH UDALOSTÍ V POISTENÍ
MOTOROVÝCH VOZIDEL | 14 |
| 3. Dalibor HOLÝ - Ivan CHRAPPA - Andrea MATTOVÁ
POROVNANIE MIEZD V ČESKEJ A SLOVENSKEJ REPUBLIKE | 25 |
| 4. Stanislav KATINA - Iva ALMAŠIOVÁ - Eva KELLEROVÁ
- Valéria REGECOVÁ
VYBRANÉ PROBLÉMY ŠTATISTICKEJ ANALÝZY
OPAKOVANÝCH MERANÍ APLIKÁCIAMI
V ELEKTROKARDIOLÓGII | 36 |
| 5. Helena GLASER-OPITZOVÁ
DŮCHÁDZKA DO ZAMESTNANIA V SLOVENSKEJ REPUBLIKE | 49 |
| II. ČLÁNKY ÚSTAVU PRE VÝSKUM VEREJNEJ MIENKY
PRI ŠTATISTICKOM ÚRADE SLOVENSKEJ REPUBLIKY | |
| 1. Anetta PATAJOVÁ
VÝVOJ VOLEBNÝCH PREFERENCIÍ KANDIDÁTOV
NÁ FUNKCIU PRESIDENTA SLOVENSKEJ REPUBLIKY
PRED 1. KOLOM VOLIEB | 62 |

Vydává Štatistický úrad Slovenskej republiky, Miletičova 3, 824 67 Bratislava 26,
e-mail: Eva.Kelemenova@statistics.sk, cena výtisku 50 Sk, roční předplatné 200 Sk.

REGIONÁLNÍ ROZDÍLY VE VÝVOJI ÚROVNĚ PLODNOSTI V OBDOBÍ 1988–1998 V ČESKÉ REPUBLICE, MAĎARSKU A POLSKU

MAGDALÉNA POPPOVÁ

Regional Differences in the Development of Fertility Level in 1988–1998 in the Czech Republic, Hungary and Poland

Higher intensity of total fertility rate and lower average age of mother at first delivery, accompanied by high level of nuptiality, were characteristic for the Czech Republic, Hungary and Poland at the end of the 1980's. The total fertility rate fell considerably after 1989. This marked change affected the regional structure of these states. The article compares these changes, using territorial units of the examined states at NUTS–3 level, as they were defined until 1997. *Demografie*, 2004, **46**: 264–275

Před rokem 1989 patřily Česká republika (součást tehdejšího Československa), Maďarsko a Polsko k evropským zemím s komunistickým režimem, které spolu s dalšími socialistickými státy střední a východní Evropy tvořily oblast určitého typu demografického chování odlišného od západní Evropy. Pro tento region byla koncem osmdesátých let charakteristická vyšší intenzita úhrnné plodnosti a nižší průměrný věk matek při prvním porodu doprovázené vysokou úrovní sňatečnosti. Rok 1989 s sebou přinesl změnu politických systémů v těchto zemích a započal proces přechodu od centrálně řízené ekonomiky k tržnímu hospodářství. Doprovázely je ekonomické problémy a sociální změny, které se také promítly do vývoje plodnosti těchto států a mohly vytvořit i nové regionální vazby. Právě těmito vazbami se bude tato práce zabývat.

Regionální analýza vychází z územních jednotek jednotlivých států na úrovni NUTS3 ve sledovaném období, což pro Českou republiku jsou kraje (8) podle vymezení platného do roku 1997, pro Maďarsko župy (20) a pro Polsko vojvodství (49) podle vymezení platného do roku 1998.

Charakteristiky vývoje úrovně plodnosti ve sledovaných státech

Koncem 80. let je možné reprodukční chování obyvatelstva sledovaných tří států charakterizovat vysokou úrovní plodnosti žen mladších dvaceti let, vysokou koncentrací plodnosti do věkového intervalu 20–24 let a nízkým podílem žen, kterým se nenarodilo dítě. V transformačním období, jež následovalo po politických změnách v roce 1989, v těchto státech výrazně poklesla úhrnná plodnost až na úroveň, které u nich nemají obdoby podobně jako v ostatních evropských státech bývalého východního bloku. V tomto období došlo k význačným změnám v sociální, ekonomické a politické sféře života. Mladým lidem se otevřely nové možnosti seberealizace v zaměstnání a osobním životě. Dále přeměna centrálně řízeného hospodářství na tržní ekonomiku přinesla ekonomické a sociální problémy, projevující se velkým zvýšením životních nákladů, změnami ve struktuře zaměstnanosti a v růstu nezaměstnanosti, omezením bytové výstavby, změnami v sociální politice. Pokles úrovně plodnosti neměl v jednotlivých státech identický průběh také v důsledku rozdílné úrovně plodnosti před rokem 1989.

Všeobecná charakteristika úrovně plodnosti v 80. letech (do roku 1988)

Intenzita úhrnné plodnosti v České republice a Maďarsku poklesla již v 80. letech pod úroveň prosté reprodukce, naopak v Polsku se udržela nad její hranici.

Snižování intenzity plodnosti v České republice bylo důsledkem odeznívání pronatalitních opatření, které udržovaly úroveň plodnosti nad hodnotou prosté míry reprodukce v 70. letech. Reprodukční chování žen se vyznačovalo nízkým průměrným věkem matek při porodu (24,4 v roce 1988) a vysokými mírami plodnosti žen mladších dvaceti pěti let.

V Maďarsku byla úroveň plodnosti ze sledovaných zemí nejnižší ($\dot{u}p_{1988} = 1,81$). Maďarsko bylo jednou z prvních zemí, ve kterých začala plodnost klesat po 2. světové válce a kde také změny ve struktuře plodnosti začaly probíhat již v průběhu 80. let. Projevily se poklesem míry plodnosti žen mladších dvaceti pěti let, vzrůstem míry plodnosti žen starších dvaceti pěti let a zvýšením průměrného věku matek při porodu (25,4 let v roce 1988). Vzrostl i podíl dětí narozených mimo manželství na 11,7 % v roce 1988. Maďarsko bylo a je zemí, která propaguje pronatalitní opatření, která však nedokázala zastavit pokles úrovně plodnosti.

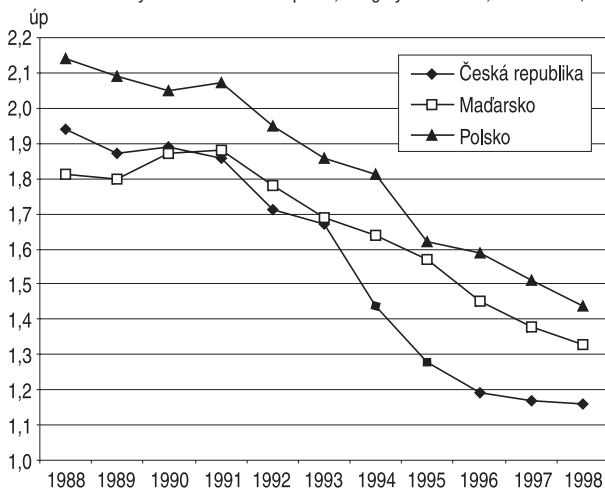
Před obdobím transformace patřilo Polsko mezi země s vyšší úrovní plodnosti ($\dot{u}p_{1988} = 2,13$) i mezi státy tehdejšího východního bloku. Polsko bylo a je silně katolicky založenou zemí s důrazem na rodinu a nízkým podílem dětí narozených mimo manželství (5,8 % v roce 1988). Od poloviny 80. let sice úroveň plodnosti začala mírně klesat, avšak ne v takové míře jako v období transformace. Největší intenzita plodnosti se koncentrovala do věkových skupin 20–24 let a 25–29 let, což bylo způsobeno větším podílem dětí narozených ve vyšším pořadí.

Vývoj úrovně plodnosti 1989–1998

K výrazným změnám v úrovni plodnosti nedošlo ihned po roce 1989 u sledovaných států. Výrazný pokles intenzity plodnosti se projevil až po roce 1991. V letech 1990–1991 hodnota úhrnné plodnosti klesala v České republice a v Polsku pozvolna, v Polsku v roce 1991 i mírně vzrostla. V Maďarsku v období 1990–1991 se intenzita úhrnné plodnosti zvýšila také.

Snížení úrovně plodnosti v Maďarsku ve sledovaném období nemělo v porovnání se zbylými

Graf 1 Vývoj úhrnné plodnosti v České republice, Maďarsku a Polsku v období 1988–1998 (Development of total fertility rate in the Czech Republic, Hungary and Poland, 1988–1998)



mi státy tak dramatický průběh ($\dot{u}p_{1988} = 1,81$; $\dot{u}p_{1998} = 1,33$). V roce 1992 došlo v Maďarsku ke zpřísnění interrupčního zákona¹⁾, ale nemělo to žádný bezprostřední dopad na vývoj měř plodnosti. V České republice a Polsku rozsah poklesu úrovně plodnosti dosahoval podobných rozměrů.

Ve všech státech prošel proces poklesu úrovně plodnosti stadiem, kdy se intenzita poklesu jednorázově prohloubila: nejvýrazněji a nejdříve v České republice, nejpозději a s nejmenší intenzitou v Maďarsku. Intenzita plodnosti v České republice poklesla na velmi nízkou úroveň v důsledku poklesu úrovně plodnosti

¹⁾ Interrupce byla povolena pouze v případě ohrožení života matky, genetického poškození plodu, pokud těhotenství bylo důsledkem kriminálního činu nebo pokud se žena ocitla v krizové situaci, která nebyla přesně definována.

v nižších věkových kategoriích, ve kterých byla dříve vysoká koncentrace intenzity plodnosti. V Polsku zůstala úroveň plodnosti nejvyšší ze všech sledovaných států, především následkem vyšší hodnoty úhrnné plodnosti na počátku sledovaného období. V roce 1997 vešel v platnost také nový interrupční zákon²⁾, který však neměl výrazný vliv na vývoj měř plodnosti.

Pokles úhrnné plodnosti byl doprovázen snížením počtu dětí narozených v manželství a růstem počtu dětí narozených mimo manželství. Podíl dětí narozených v manželství souvisí s poklesem počtu nově uzavřených manželství. Podíl počtu dětí narozených mimo manželství výrazně vzrostl ve všech sledovaných státech, v Maďarsku překročil 25% hranici, což ukazuje na změnu norem a prostředí minimálně v předchozím desetiletí. Největší pokles měř plodnosti byl pozorován u žen mladších dvaceti pěti let pro děti narozené v prvním a druhém pořadí. Ke konci sledovaného období v Maďarsku a České republice se začala zvyšovat míra plodnosti žen ve věkové skupině 25–29 let (graf 2), interakcí realizace rození dětí druhého pořadí a růstem míry plodnosti prvního pořadí v této věkové skupině. V Polsku k takovému efektu prozatím nedošlo, v počátečním období (do roku 1992) poklesla výrazněji i plodnost ve vyšším pořadí a vyšším věku a mírný růst míry plodnosti žen ve věkové skupině 25–29 let dřívější pokles měř plodnosti ještě nestačil kompenzovat.

V důsledku těchto efektů průměrný věk matek při porodu v České republice a v Maďarsku výrazně vzrostl (tab. 1) a v Polsku ke konci sledovaného období stagnoval.

Tab. 1 Ukazatele plodnosti v České republice, Maďarsku a Polsku v období 1988–1998 (Fertility indicators in the Czech Republic, Hungary and Poland, 1988–1998)

Rok	Úhrnná plodnost			Průměrný věk matek při porodu			Podíl dětí narozených mimo manželství		
	Česká republika	Maďarsko	Polsko	Česká republika	Maďarsko	Polsko	Česká republika	Maďarsko	Polsko
1988	1,94	1,81	2,14	24,4	25,4		7,5	11,9	5,8
1989	1,87	1,80	2,09	24,5	25,5		7,3	12,4	
1990	1,89	1,87	2,05	24,5	25,6		7,9	13,1	7,2
1991	1,86	1,88	2,07	24,4	25,7	26,7	8,9	14,1	6,8
1992	1,71	1,78	1,95	24,5	25,8	26,7	10,7	15,6	7,2
1993	1,67	1,69	1,86	24,7	26,0	26,9	12,7	17,6	8,2
1994	1,44	1,64	1,81	25,1	26,2	27,0	14,6	19,4	9,0
1995	1,28	1,57	1,62	25,5	26,4	26,9	15,6	20,7	9,5
1996	1,19	1,45	1,59	25,8	26,5	26,9	16,9	22,6	10,2
1997	1,17	1,38	1,51	26,1	26,7	26,9	17,8	25,0	11,0
1998	1,16	1,33	1,44	26,4	26,9	26,9	19,0	26,6	11,8

Prameny: Popin ČR <http://popin.natur.cuni.cz>, Rocznik demograficzny 1987,87, 91–99, Demográfia Éfköyv Magyarországon népesedése 1988–1998, vlastní výpočty.

Regionální diferenciace

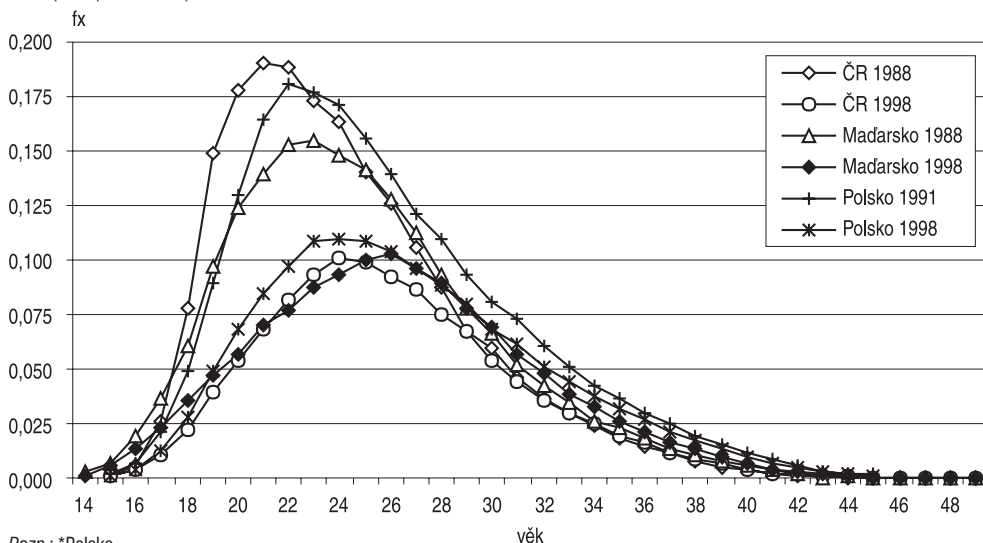
Poměrně rychlý pokles úrovně plodnosti a oddalování narození prvního dítěte v transformačním období na celostátních úrovních se nemusel promítnout se stejnou intenzitou do regionální úrovně sledovaných států. Je možné předpokládat, že v nich došlo k prohloubení regionálních rozdílů. K posouzení změn vývoje plodnosti v regionálním měřítku bylo využito ukazatelů – úhrnná plodnost a průměrný věk matky při porodu.

Úhrnná plodnost

Z rozložení úhrnné plodnosti z hlediska dosažené úrovně úhrnné plodnosti ve všech regionech sledovaných zemí a velikosti vybraných regionů se Česká republika v roce 1988 vynořuje jako

²⁾ Interrupce byla povolena pouze v případě ohrožení života rodičky, vážné možnosti genetické deformace plodu a pokud těhotenství bylo následkem kriminálního činu

Graf 2 Míry plodnosti České republiky, Maďarska a Polska v letech 1988 (1991)* a 1998 (Fertility rates in the Czech Republic, Hungary and Poland in 1988 (1991)* and 1998)



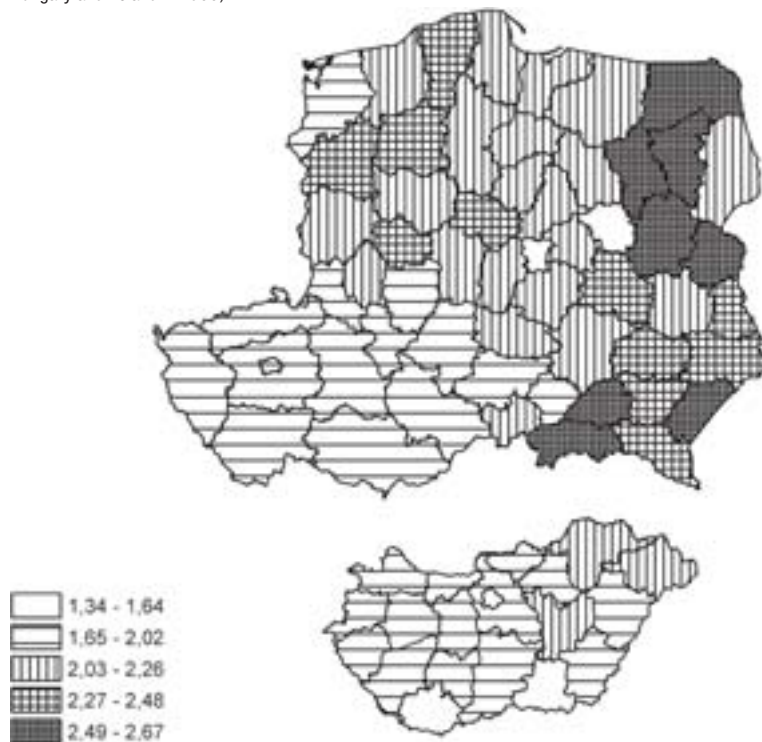
Pozn.: *Polsko.

homogenní celek (kartogram 1). V Maďarsku se vyčlenily tři župy s minimální úrovní úhrnné plodnosti (Budapest, Baranya a Csonogád) a tři župy v severovýchodní části Maďarska s vyšší úrovní úhrnné plodnosti. Průměrná intenzita úhrnné plodnosti v maďarských župách odpovídala intenzitě úhrnné plodnosti dosažené v krajích České republiky. Výraznějšími regionálními rozdíly se vyznačovalo pouze Polsko. Průměrná úroveň úhrnné plodnosti v polských vojvodstvích byla vyšší než v České a Maďarské republice. Bylo možné vymezit dvě oblasti s vysokou hodnotou úhrnné plodnosti: severovýchodní zahrnující šest vojvodství a jihovýchodní s třemi vojvodstvími, kterou doplňují čtyři vojvodství s vyšší úrovní úhrnné plodnosti, a jednu oblast s nižší intenzitou úhrnné plodnosti na úrovni průměrné úhrnné plodnosti dosažené v regionech České a Maďarské republiky a to jižní, kterou tvořilo sedm vojvodství. Samostatně se vyčlenila dvě vojvodství s nejnižší úrovní plodnosti i v rámci úrovně všech tří států – Lodzkie a Warszawskie.

Pokles úrovně plodnosti v letech 1988–1993 (kartogram 3) na úrovni krajů České republiky vyčlenil dva kraje – Prahu a Severomoravský, v nichž intenzita poklesu úrovně úhrnné plodnosti dosáhla maxima i vůči ostatním regionům sledovaných států. Celostátní mírný pokles intenzity úhrnné plodnosti v Maďarsku se odrazil i v regionálním rozložení. Největší snížení úrovně úhrnné plodnosti v župách Zala a Jász–Nagykun–Szolnok odpovídalo průměrnému poklesu úrovně úhrnné plodnosti v krajích České republiky. Minimální pokles úrovně úhrnné plodnosti byl pozorován v župách Budapest, Pest a v jižní oblasti. V Polsku byl pokles úrovně úhrnné plodnosti více regionálně diferencován, ale dosažená minima poklesu úhrnné plodnosti byla nižší než v Maďarsku. Největší pokles úrovně úhrnné plodnosti byl pozorován v části jižní oblasti ve vojvodstvích Opolskie, Katowickie, Czestochowskie, která vykazovala nižší úroveň plodnosti již v roce 1988, a v části jihovýchodní oblasti ve vojvodstvích Tarnobrzeskie, Przemyskie, Krosnienskie s nejvyšší úrovní plodnosti v roce 1988. Minimální pokles úrovně úhrnné plodnosti byl pozorován ve vojvodstvích v blízkosti Łódže (kartogram 3).

Intenzivnější pokles úrovně úhrnné plodnosti v období 1993–1998 zasáhl všechny regiony sledovaných zemí. Ve všech krajích České republiky kromě Prahy se projevil výrazný pokles úrovně úhrnné plodnosti. Nižší intenzita poklesu plodnosti v Praze byla ovlivněna výchozí nízkou úrovní úhrnné plodnosti. Pokles úrovně úhrnné plodnosti v Maďarsku v tomto období

Kartogram 1 Úhrnná plodnost v regionech České republiky, Maďarska a Polska v roce 1988 (Total fertility rates in regions of the Czech Republic, Hungary and Poland in 1988)



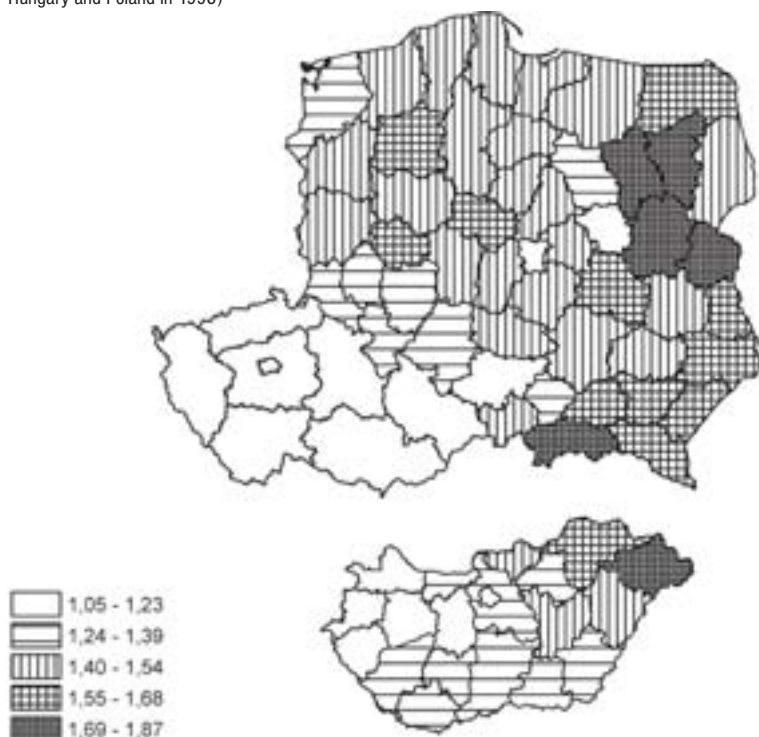
byl dost diferenciován. Nejvýraznější pokles úrovně úhrnné plodnosti se objevil v severozápadní oblasti a dále se vymezila severovýchodní oblast a župa Heves, kde intenzita úhrnné plodnosti poklesla nejméně. Celkový rozsah poklesu úrovně úhrnné plodnosti v Polsku nebyl tak významný jako v České republice a v Maďarsku. Největší pokles intenzity úhrnné plodnosti byl opět pozorován ve vojvodstvích v blízkosti Lódže (kartogram 4) a v severovýchodní oblasti. Minimální pokles úrovně úhrnné plodnosti byl zjištěn ve vojvodství Warszawskie. V tomto vojvodství shodně s Prahou mírný pokles úhrnné plodnosti v období 1993–1998 koresponduje s nízkou úrovní plodnosti dosaženou již v roce 1993.

Konečné regionální rozložení úrovně úhrnné plodnosti v roce 1998 v krajích České republiky bylo v mezinárodním měřítku homogenní. Pokles úrovně úhrnné plodnosti v období 1988–1998 vedl z pohledu všech tří sledovaných států k nové územní diferenciaci v Maďarsku. Spolu s župou Budapest se vyčlenila severozápadní oblast pěti žup s nejnižší úrovní úhrnné plodnosti. Na severovýchodě zůstala oblast s vyšší úrovní úhrnné plodnosti. V Polsku zůstaly oblasti vymezené v roce 1988 beze změn. Pouze intenzita plodnosti poklesla, ale struktura územních rozdílů zůstala, i když počet vojvodství s maximální hodnotou úhrnné plodnosti klesl. K vojvodstvím s nejnižší úrovní plodnosti (Lodzkie a Warszawskie) se přiřadilo vojvodství Katowickie.

Průměrný věk

Pro regionální rozložení průměrného věku matek při porodu neplatí jednoznačná závislost, že regiony s nízkou úrovní plodnosti mají vyšší průměrný věk. V České republice se z rovnoměrného rozložení v roce 1988 vyčlenily kraje Praha a Severomoravský s vyššími hodnotami

Kartogram 2 Úhrnná plodnost v regionech České republiky, Maďarska a Polska v roce 1998 (Total fertility rates in regions of the Czech Republic, Hungary and Poland in 1998)



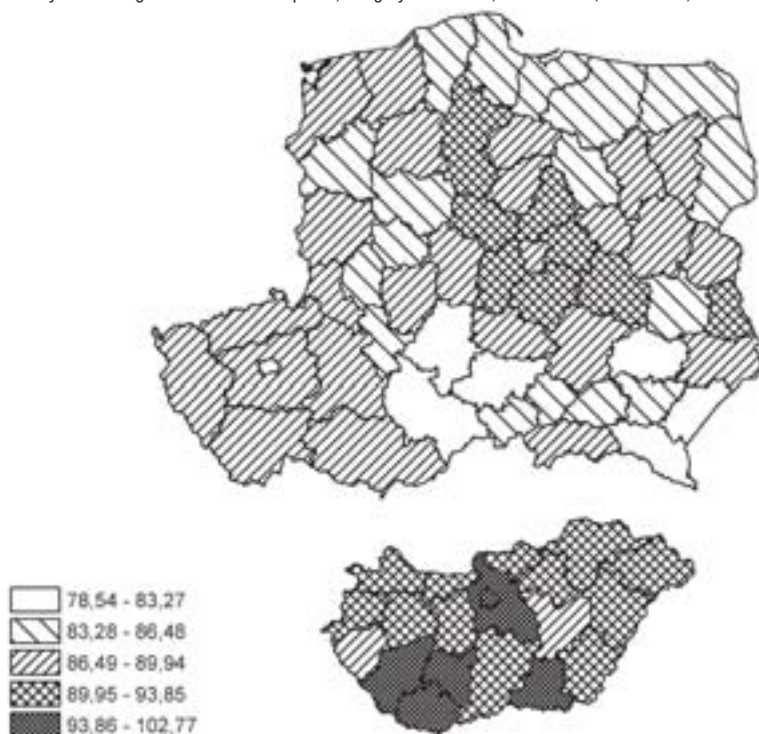
tohoto ukazatele, úroveň dosažená u zbylých krajů patřila mezi nejnižší ze všech sledovaných regionů. V Maďarsku se v roce 1988 od většiny žup vyčlenily kromě župy Budapešť s vyšším průměrným věkem i župy Nógrád a Szabolcs–Szatmár–Bereg s nižšími věky, které odpovídaly úrovni průměrných hodnot v České republice. V Polsku v roce 1988 se hodnoty průměrného věku matek při porodu pohybovaly na vyšší úrovni. Vyčlenily se tam jako u úhrnné plodnosti oblasti severovýchodní a jihovýchodní s vysokými hodnotami průměrného věku matek, což společně ukazovalo na oblasti s větším průměrným počtem dětí narozených jedné ženě.

V období 1988–1993 vzrostl průměrný věk matek při porodu v regionech České republiky a Maďarska. V Polsku naopak hodnota průměrného věku rostla s nejnižší intenzitou, dokonce v některých vojvodstvích poklesla (Chelmskie a Nowosadeckie). Minimálním růstem průměrného věku matek při porodu se vyznačovala především oblast severovýchodní a jihovýchodní (kartogram 7).

V letech 1993–1998 hodnota průměrného věku matek při porodu vzrostla ve všech sledovaných regionech. K největším vzestupům hodnot došlo v tomto období v České republice a k nejnižším v Polsku. V Maďarsku se růst průměrného věku matek při porodu v tomto období mírně zpomalil, ale nejnižší přírůstky nepřesahovaly nejnižší přírůstky průměrného věku matek při porodu v Polsku.

Změny v průměrném věku matek při porodu za sledované období vedly k posunu minimální i maximální hranice dosažených hodnot směrem nahoru. V České republice a v Maďarsku došlo ke zvýšení regionálních rozdílů, naopak v Polsku ke snížení počtu vojvodství s maximálními hodnotami. V roce 1998 v České republice zůstala vyčleněna Praha jako kraj s nej-

Kartogram 3 Index změny úhrnné plodnosti v regionech České republiky, Maďarska a Polska v letech 1988–1993 (100 = 1988) (Index of change in total fertility rates in regions of the Czech Republic, Hungary and Poland, 1988–1993 (100 = 1988))



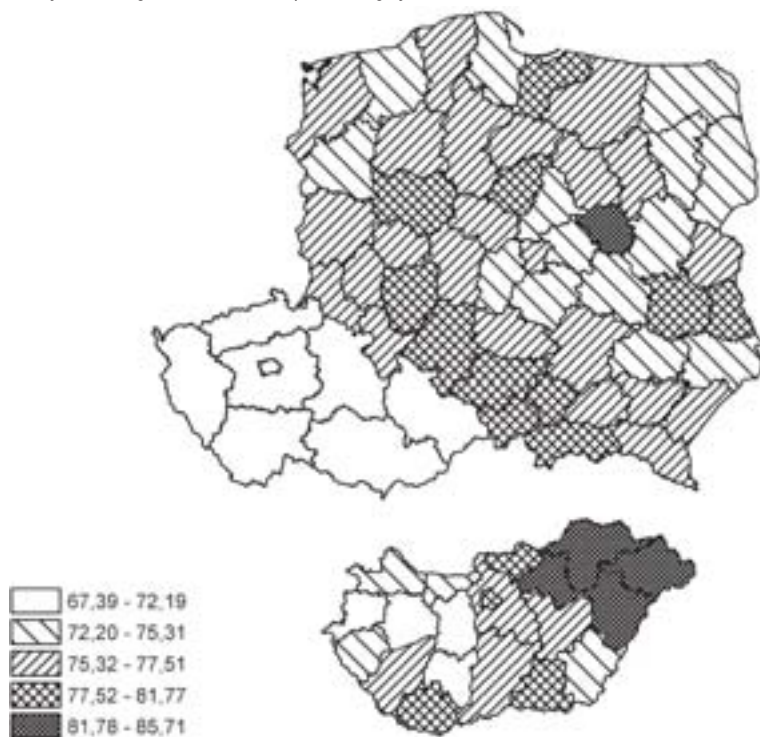
vyšší hodnotou, mezi kraje s minimální hodnotou se zařadily kraje Severočeský, Západočeský a Severomoravský. V Maďarsku se také vyčlenila župa hlavního města Budapešť s nejvyšší hodnotou průměrného věku matek při porodu. S minimálními hodnotami se vymezila severovýchodní oblast pěti žup. V Polsku zůstaly oblasti s maximálním průměrným věkem matek při porodu stejné a stále odpovídají oblastem s vyšší úrovní úhrnné plodnosti. Nově se vymezila oblast s nižším průměrným věkem matek při porodu tvořící pět vojvodství při západní hranici Polska.

Statistické ukazatele

Společný trend vývoje průměrného věku matek při porodu, jeho zvyšování v důsledku odhalování reprodukce v Maďarsku a v ČR se ukázal také na statistických ukazatelích – na variačním koeficientu a variačním rozpětí (tab. 2). Pro vývoj úhrnné plodnosti se podobná shoda neprojevila vzhledem k tomu, že pokles úrovně plodnosti probíhal v obou státech strukturálně rozdílně. V Polsku došlo k odlišnému vývoji. Prvotní pokles plodnosti se projevil také u měr plodnosti vyššího pořadí a v některých vojvodstvích způsobil pokles průměrného věku matek při porodu. Tím došlo ke zmírnění vnitřní diferenciaci mezi vojvodstvími v období 1988–1993. V následujícím období pokles úhrnné plodnosti doprovázel i značný posun reprodukce do vyššího věku, čímž variační koeficient průměrného věku matek při porodu mírně vzrostl. Vnitřní diferenciaci vojvodství podle úhrnné plodnosti po celé sledované období rostla.

Korelační koeficienty vypočtené z dosažené hodnoty ukazatele na počátku vymezeného časového intervalu a indexu změny v tomto období ukazují, že pokles úrovně plodnosti ve

Kartogram 4 Index změny úhrnné plodnosti v regionech České republiky, Maďarska a Polska in letech 1993–1998 (100 = 1993) (Index of change in total fertility rates in regions of the Czech Republic, Hungary and Poland, 1993–1998 (100 = 1993))

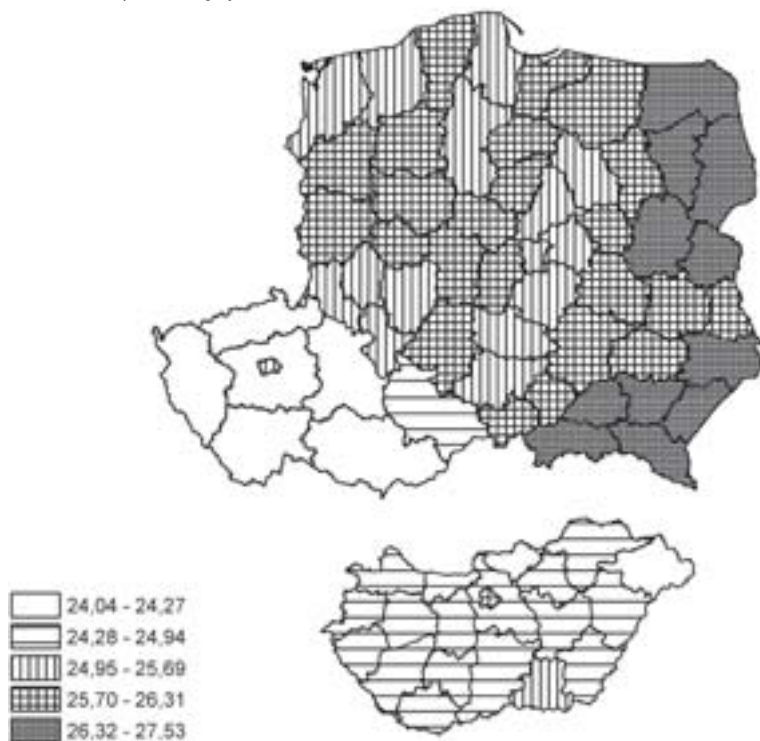


Tab. 2 Statistické ukazatele regionální diferenciace u úhrnné plodnosti a průměrného věku matek při porodu (Statistical indicators of regional differentiation in total fertility rate and in average age of mother at delivery)

Ukazatel	Úhrnná plodnost								
	Česká republika			Maďarsko			Polsko		
	1988	1993	1998	1988	1993	1998	1988	1993	1998
Aritmetický průměr regionů	1,91	1,65	1,17	1,86	1,74	1,35	2,25	1,95	1,49
Směrodatná odchylka	0,07	0,09	0,05	0,10	0,08	0,12	0,10	0,12	0,11
Variační koeficient	3,70	5,50	4,30	5,50	4,80	8,70	4,60	5,90	7,30
Maximum	2,02	1,72	1,22	2,25	2,03	1,74	2,67	2,39	1,87
Minimum	1,76	1,44	1,05	1,34	1,31	1,05	1,60	1,43	1,10
Variační rozpětí	0,26	0,28	0,17	0,91	0,72	0,69	1,08	0,96	0,78
	Průměrný věk matky při porodu								
Aritmetický průměr regionů	24,3	24,9	26,1	24,8	25,4	26,2	26,0	26,2	26,7
Směrodatná odchylka	0,4	0,5	0,6	0,4	0,5	0,6	0,5	0,4	0,4
Variační koeficient	1,6	2,2	2,4	1,6	1,9	2,2	2,0	1,5	1,6
Maximum	25,3	26,3	27,7	26,0	26,8	28	27,5	27,3	27,7
Minimum	24,0	24,5	25,6	24,2	24,5	25,2	25,2	25,6	26,1
Variační rozpětí	1,2	1,8	2,1	1,8	2,3	2,8	2,4	1,7	1,6

Prameny: vlastní výpočty.

Kartogram 5 Průměrný věk matek při porodu v regionech České republiky, Maďarska a Polska v roce 1988 (Average age of mothers at delivery in regions of the Czech Republic, Hungary and Poland in 1988)



sledovaných regionech byl většinou nezávislý na dosažených hodnotách úhrnné plodnosti na počátku sledované etapy. Pouze v období 1988–1993 byl pokles úhrnné plodnosti v maďarských župách mírně negativně závislý na dosažených hodnotách úhrnné plodnosti v roce 1988. Stejně tendence se objevily v období 1993–1998 v regionech České republiky.

Závěr

Výrazný pokles úrovně úhrnné plodnosti ke konečnému stavu v roce 1998 v České republice se na úrovni krajů neprojevil v rámci srovnání s ostatními sledovanými zeměmi výraznějšími regionálními odchylkami. Rozložení zůstává homogenní jako v roce 1988 jen na jiné úrovni dosažených hodnot. V průběhu sledování poklesu úhrnné plodnosti na regionální úrovni se vyčlenil pouze kraj Praha, ve kterém intenzita úhrnné plodnosti poklesla již do roku 1993 na velmi nízkou úroveň. V růstu průměrného věku matek při porodu ke konečnému stavu v roce 1998 se odlišil pás krajů ve střední části republiky s maximálními hodnotami v hlavním městě.

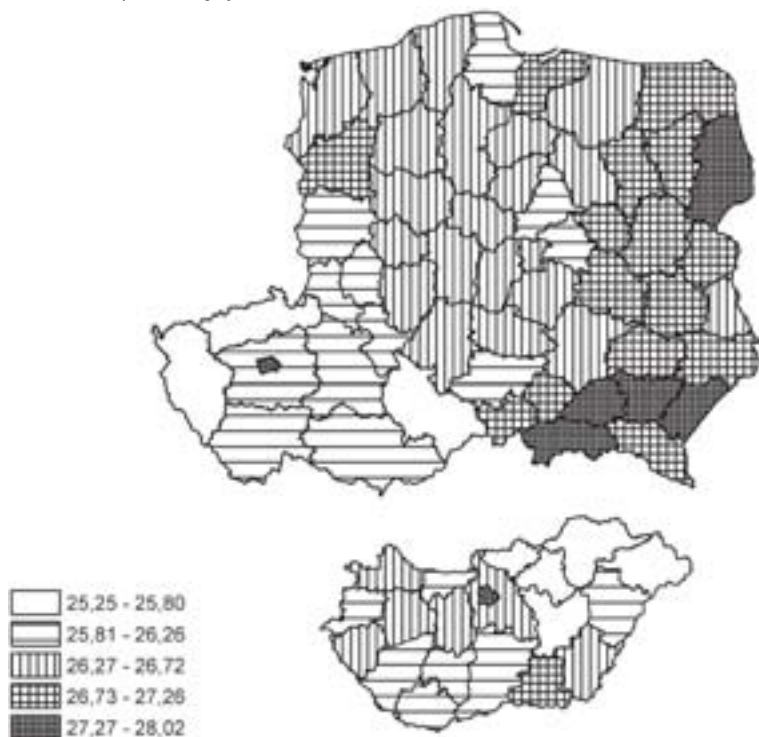
Snížením intenzity plodnosti a růstem průměrného věku matek při porodu ke konečnému stavu v roce 1998 se v Maďarsku prohloubily regionální rozdíly. Oddělila se severozápadní oblast s nižší úrovní úhrnné plodnosti a vyššími hod-

Tab. 3 Korelační koeficienty mezi úrovní úhrnné plodnosti na počátku časového intervalu a indexem změny v určeném časovém intervalu (Correlation coefficients between the levels of total fertility rate at the beginning of time interval and index of change in given time interval)

Stát	1988-1993	1993-1998
Česká republika	0,37	-0,68
Maďarsko	-0,63	-0,24
Polsko	0,04	0,31

Pramen: Vlastní výpočty.

Kartogram 6 Průměrný věk matek při porodu v regionech České republiky, Maďarska a Polska v roce 1998 (Average age of mothers at delivery in regions of the Czech Republic, Hungary and Poland in 1998)

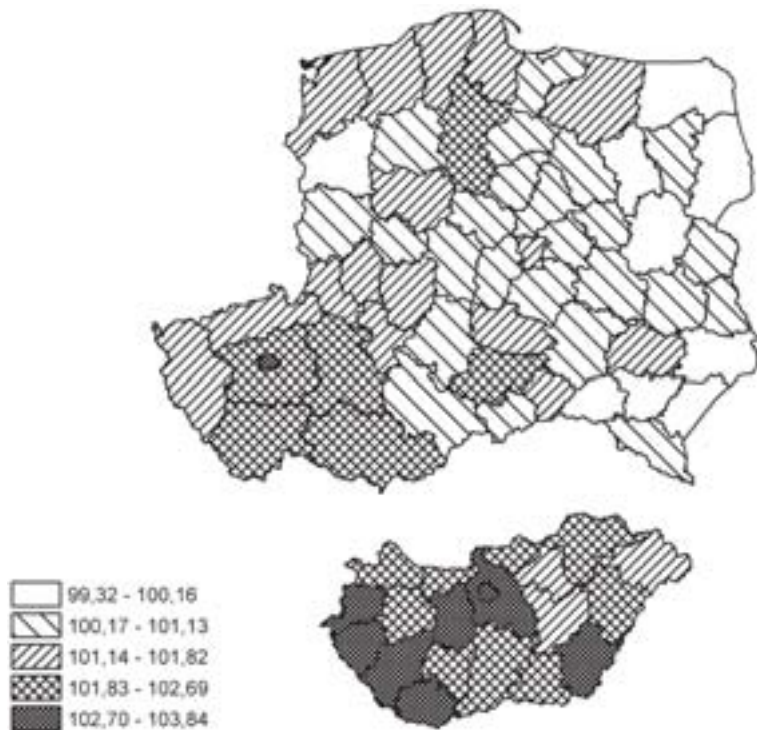


notami průměrného věku, dále se důrazněji vyhranily severovýchodní oblasti s vyšší úrovní plodnosti v rámci Maďarska a nižšími hodnotami průměrného věku. Oddalování realizace reprodukce a růst průměrného věku matek v Maďarsku vytvořily model oblastí, kde platí pravidlo, že čím je úhrnná plodnost nižší, tím je vyšší i průměrný věk matek a naopak. Také zde vystupuje hlavní město s nejnižší úrovní úhrnné plodnosti a nejvyšším průměrným věkem matek při porodu jako v České republice.

Změny intenzity plodnosti v Polsku nevedly k regionálním změnám rozložení sledovaných jevů vzhledem k vyšší úrovni plodnosti na počátku sledovaného období a větší rozšíření vícedětného modelu rodiny. Přičemž samotné změny intenzity plodnosti na celostátní úrovni ještě také nevedly ke změnám struktury plodnosti. Dosavadní pokles úhrnné plodnosti a stagnace průměrného věku vedly pouze k otupění největších rozdílů regionálního rozložení. Zůstávají vyčleněné oblasti: jižní s nízkými hodnotami úhrnné plodnosti na úrovni Maďarska a České republiky a průměrným věkem odpovídajícím těmto hodnotám u regionů Maďarska a České republiky s obdobnými hodnotami úhrnné plodnosti, severovýchodní a jihovýchodní oblast s vyššími hodnotami úhrnné plodnosti a průměrným věkem matek i vzhledem k regionům v dalších dvou zemích.

Očekávané zvýšení regionální diferenciace na úrovni sledovaných územních jednotek NUTS3 v období změny úrovně plodnosti se potvrdilo pouze v Maďarsku. V České republice se zvýšily regionální rozdíly pouze v meziobdobí, v Polsku naopak změny úrovně plodnosti přinesly stírání regionálních rozdílů.

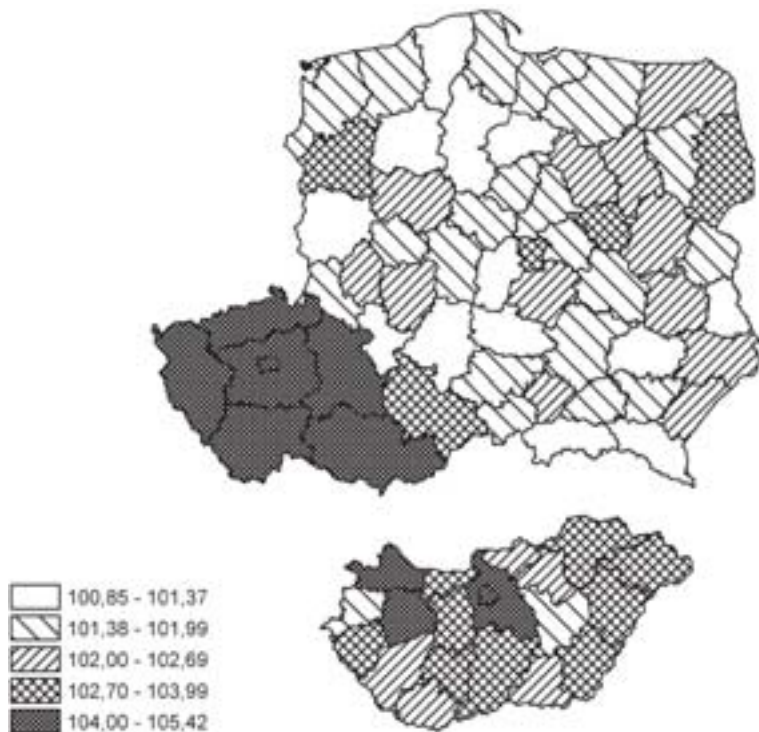
Kartogram 7 Index změny průměrného věku matek při porodu v regionech České republiky, Maďarska a Polska v letech 1988–1993 (100=1988) (Index of change in average age of mothers at delivery in regions of the Czech Republic, Hungary and Poland, 1988–1993 (100 = 1988))



Literatura

- Basic information on demographic development of Poland in 1989–1997. Warszawa: Central statistical office of Poland, 1999.
- Demográfia Északnyugat-Magyarország népesedése 1988–1998. Budapest: Hungarian central statistical office,....
- Drzewienicka, K. – Dzieno, K. *The demographic situation in Poland*. Director of social and Economic Affairs. Warszawa: 1994.
- Habliczek, L. *Demographic situation and population policies in Hungary*. In *New demographic face of Europe*, Heidelberg: Springer, 2000, s. 163–182.
- Habliczek, L. *Demographic transition and the change of regimes in Hungary*, v *Demography of contemporary Hungaria society*. Edited by Tóth, Pál – P. – Valkovics, E., New Jersey: Atlantic research and publication, 1996, s. 111–136.
- Kamarás, F. *Birth rates and fertility in Hungary*. In *Demography of contemporary Hungaria society*, New Jersey: Atlantic research and publication, 1996, s. 55–75.
- Kamarás, F. *The impact of the population-related policies on fertility in Hungary*. *Studia demograficzne* 1995, 4.
- Main features of the Hungarian demographic situation in early nineties*. Budapest: Hungarian central statistical office, 1996.
- Macura, M. *Fertility and Nuptiality changes in Central and Eastern Europe in demographic processes*. In *The period transformation in Central and Eastern European countries*, Jechrancka: Warszawa's School of Economics, 1995.
- Paradysz, J. *Generation replacement in the period of transformation*. In *The period transformation in Central and Eastern European countries*, Jechrancka: Warszawa's School of Economics, 1995.
- Pohyb obyvatelstva v České republice 1988–1998*. Praha: ČSÚ.
- Popin ČR. <http://popin.natur.cuni.cz>
- Populační vývoj České republiky 1994, 1995, 1997, 1998, 2000*. Praha: Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK.
- Recent demographic developments in Europe 1998*. Strasbourg: 1999 Council of Europe.
- Rozčník demograficzny 1987, 1988, 1991–1999*. Warszawa: Central statistical office of Poland.
- Rychtaříková, J. *Současné trendy a vzorce populačního chování východní a západní Evropy*. *Demografie*, 1998, roč. 40, č. 4, s. 252–257.

Kartogram 8 Index změny průměrného věku matek při porodu v regionech České republiky, Maďarska a Polska v letech 1993–1998 (100=1993) (Index of change in average age of mothers at delivery in regions of the Czech Republic, Hungary and Poland, 1993–1998 (100 = 1993))



MAGDALÉNA POPPOVÁ vystudovala v roce 2001 na PřF UK obor demografie. Od roku 2001 je zaměstnancem Českého statistického úřadu. Její hlavní náplní práce je vytváření mapových výstupů statistiky obyvatelstva především pro sčítání lidu, domů a bytů 2001.

Summary

A significant decrease in the level of total fertility rate and putting off delivery of the first child in the transformation period affected the regional structure of each of the examined states – the Czech Republic, Hungary and Poland – in a different way.

In the Czech Republic, the structure of regional distribution of the total fertility rate did not change in 1998. It remained homogenous within defined territorial units, only the level of total fertility rate changed. Differentiation of the total fertility rate was apparent only in the course of the reference period. Increasing average age of mother at delivery differentiated in 1998 a band of regions in the central part of the CR from previously not very differentiated distribution.

Hungary saw increasing regional differences. The northwest area separated, with a lower level of total fertility rate and higher levels of average age of mother at delivery; further, the northeast area with a higher level of fertility and lower levels of average age of mother at delivery was more clear-cut in Hungary than in 1988. The postponed reproduction and the increased average age of mother at delivery formed a pattern of areas in Hungary, where the following rule applies: the lower the total fertility rate, the higher average age of mother at giving birth, and vice versa.

In Poland, the distribution remained unchanged. The changes in fertility structure led to blunting the regional differences in the levels of average age of mother at delivery.

VELIKOSTNÍ STRUKTURA OBCÍ V ČESKÉ REPUBLICE PODLE VÝSLEDKŮ SČÍTÁNÍ LIDU 2001



Český statistický úřad vydal na základě výsledků Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB) 2001 publikaci **Rozmístění a koncentrace obyvatelstva České republiky**, která se mimo jiné zabývá také rozložením obyvatelstva podle velikostních kategorií obcí¹⁾. Tento článek přináší vybrané části z uvedené publikace.

Podle údajů SLDB žilo na území České republiky k 1. 3. 2001 celkem 10 230 060 obyvatel. Zároveň k 1. 3. 2001 existovalo v České republice 6258 obcí. Průměrná velikost obce v České republice tak činí 1635 obyvatel. Tato charakteristika však příliš dobře nereprezentuje „typickou“ obec na našem území, neboť rozložení souboru

obcí podle velikosti je krajně asymetrické. Sídlní struktura České republiky se vyznačuje značnou rozptýleností, typický je velký počet relativně malých obcí. Mnohem lépe tuto skutečnost vystihuje např. mediánová velikost obce, která činí pouhých 382 obyvatel, tzn. plná polovina obcí má méně než 382 obyvatel.

Podíváme-li se podrobněji na rozložení obcí do velikostních kategorií, zjistíme, že téměř čtyři pětina (4982, tj. 79,6 %) z celkového počtu obcí tvoří obce patřící do velikostních skupin s méně než 1000 obyvateli. V těchto obcích přitom žije pouze 17,2 % obyvatelstva ČR. Celkem 5634, tj. 90,0 % obcí spadá do velikostních kategorií do 2000 obyvatel a žije v nich 26,1 % obyvatelstva.

Naopak pouhých 131, tj. 2,1 % obcí má více než 10 000 obyvatel, v těchto obcích je však soustředěna více než polovina (54,2 %) obyvatel ČR. V pěti velkoměstech nad 100 000 obyvatel žije více než jedna pětina (20,8 %) obyvatelstva. Zbývající část souboru tvoří 363 obcí (5,8 % z celkového počtu) o velikosti 2000–4999 obyvatel s 10,9 % populace a 130 malých měst (2,1 % obcí) s 5000–9999 obyvateli, v nichž žije 8,8 % obyvatelstva ČR.

Zajímavé je sledovat změny v rozložení obyvatelstva podle velikostních skupin obcí v čase, které odrážejí procesy koncentrace, příp. dekoncentrace obyvatelstva v sídlní struktuře. Toto hodnocení je ovšem problematické, neboť obce jako administrativní jednotky jsou ve svém vymezení velmi nestabilní v čase, a vývoj faktické koncentrace obyvatelstva tak může být značně zkrleslen slučováním a rozdělováním obcí. Z tohoto důvodu jsou v tomto článku všechna **data za rok 1991 přepočtena na územní vymezení obcí platné k 1. 3. 2001**, čímž je toto možné zkrleslení odstraněno.

V letech 1991–2001 poklesl počet obyvatel České republiky z 10 302 215 na 10 230 060; při vymezení 6 258 obcí k 1. 3. 2001 to znamená, že průměrná velikost obce v tomto období klesla z 1646 na 1635 obyvatel. Mediánová velikost obce, tj. velikost, které dosahuje nebo ji překračuje polovina obcí, zůstala prakticky stejná – v roce 1991 činila 380 obyvatel, v roce 2001 382 obyvatel.

Rozložení obyvatelstva do jednotlivých velikostních kategorií obcí se za uvedené desetiletí, tedy relativně krátké období příliš nezměnilo. Začínají se však projevovat některé nové trendy, znamenající zásadní obrat v dosavadním vývoji.

Sledujeme-li rozložení obyvatelstva podle čtyř hlavních skupin obcí – s méně než 2000, 2000–4999, 5000–9999 a 10 000 a více obyvateli, pak jedinou velikostní skupinou, která v uvedeném období snížila svůj podíl na celkovém počtu obyvatel, je soubor měst nad 10 000 obyvatel. Mezi roky 1991 a 2001 tento podíl klesl z 55,2 % na 54,2 %, což znamená úbytek obyvatelstva přibližně o 2,4 %. Tato skupina sídel přitom po celá desetiletí vykazovala trvalý růst počtu obyvatel, a to jak migrací, tak přirozenou měnou (s výjimkou největších velkoměst, kde se již řadu let objevoval přirozený úbytek obyvatelstva). Přibližně od poloviny 90. let však tato velikostní skupina jako celek začíná v souladu s celorepublikovým trendem ztrácet obyvatelstvo přirozenou měnou a rovněž její migrační bilance se stává negativní. V úhrnu za celé sledované období vykazuje tato kategorie úbytek obyvatelstva migrací i přirozenou měnou.

¹⁾ *Rozmístění a koncentrace obyvatelstva České republiky*. Praha: ČSÚ, 2004, 90 s.

Tab. 1 Obyvatelstvo podle velikostních skupin obcí v ČR v letech 1991 a 2001 (Population by size group of municipalities in the CR in 1991 and 2001)

	Velikostní skupina (počet obyvatel)										celkem
	do 199	200 - 499	500 - 999	1000 - 1999	2000 - 4999	5000 - 9999	10 000 - 19 999	20 000 - 49 999	50 000 - 99 999	100 000 a více	
	1991										
Počet obcí	1 621	2 123	1 259	648	345	130	67	41	18	6	6 258
Počet obyvatel	202 888	689 078	878 318	895 216	1 055 587	895 076	941 172	1 172 195	1 265 888	2 306 797	10 302 215
Podíl obyvatelstva (%)	1,97	6,69	8,53	8,69	10,25	8,69	9,14	11,38	12,29	22,39	100,00
	2001										
Počet obcí	1 661	2 041	1 280	652	363	130	68	41	17	5	6 258
Počet obyvatel	205 095	663 416	893 592	903 757	1 118 510	898 301	965 102	1 220 039	1 232 360	2 129 888	10 230 060
Podíl obyvatelstva (%)	2,00	6,48	8,73	8,83	10,93	8,78	9,43	11,93	12,05	20,82	100,00

Tab. 2 Podíl obyvatelstva ve velikostních skupinách obcí podle krajů v roce 2001 (Shares of population in size groups of municipalities by region in 2001)

Kraj	Počet obcí	Počet obyvatel	Průměrná velikost obce (počet obyvatel)	Podíl obyvatelstva (%) v obcích s počtem obyvatel					
				do 1999	2000 - 4999	5000 - 9999	10 000 a více	10 000 a více	
HI. m. Praha	1	1 169 106	x	-	-	-	-	-	100,00
Středočeský kraj	1 148	1 122 473	978	42,96	13,24	8,34	8,34	35,46	35,46
Jihočeský kraj	623	625 267	1 004	32,93	14,76	14,49	14,49	37,82	37,82
Přízeňský kraj	506	550 688	1 088	32,63	16,37	7,82	7,82	43,18	43,18
Karlovarský kraj	132	304 343	2 306	19,82	11,69	12,37	12,37	56,12	56,12
Ústecký kraj	354	820 219	2 317	18,56	8,78	7,62	7,62	65,05	65,05
Liberecký kraj	216	428 184	1 982	23,70	11,43	15,70	15,70	49,17	49,17
Královéhradecký kraj	448	550 724	1 229	30,60	10,94	16,45	16,45	42,00	42,00
Pardubický kraj	453	508 281	1 122	37,29	9,52	12,07	12,07	41,12	41,12
Vysočina	730	519 211	711	42,41	9,27	12,08	12,08	36,24	36,24
Jihomoravský kraj	647	1 127 718	1 743	28,90	14,85	7,91	7,91	48,34	48,34
Olomoucký kraj	394	639 369	1 623	34,08	13,21	3,89	3,89	48,82	48,82
Zlínský kraj	304	595 010	1 957	29,24	15,07	11,85	11,85	43,84	43,84
Moravskoslezský kraj	302	1 269 467	4 204	14,81	10,45	8,22	8,22	66,51	66,51
Česká republika	6 258	10 230 060	1 635	26,06	10,93	8,78	8,78	54,23	54,23

Výraznější ztráty zaznamenávají zejména města nad 50 000 obyvatel, menší města mají bilanci přirozeného i migračního pohybu příznivější. Jestliže ve městech nad 100 000 obyvatel v letech 1991–2001 ubylo celkově 7,7 % a v kategorii měst s 50 000–99 999 obyvateli 2,6 % obyvatelstva, velikostní skupina 10 000–19 999 obyvatel vykázala v tomto desetiletí ještě nárůst o 2,5 % a kategorie 20 000–49 999 o 4,1 % obyvatel. Ve skupině měst s více než 50 000 obyvatel přitom obyvatelstva ubylo migrací i přirozenou měnou, města s 10 000–49 999 obyvateli ve sledovaném období zaznamenala přirozený přírůstek, ale migrační ztrátu.

Zmíněný pokles počtu obyvatel velkých měst lze pokládat za součást rozvoje suburbanizačních procesů, kdy se migračně atraktivními stávají především menší obce a města v zázemí velkých měst na úkor těchto měst samotných. Po několik desetiletí trvajícím trendu koncentrace obyvatelstva do větších a středních měst se v 90. letech rozvíjejí opačné, dekoncentrační procesy, kdy znovu vzrůstá populační váha menších a středních obcí. Těmto skutečnostem do značné míry odpovídá i vývoj v ostatních velikostních skupinách obcí.

Zároveň je třeba upozornit, že v průběhu 90. let dochází v České republice k zásadním změnám jak reprodukčních poměrů, tak migrační bilance jednotlivých regionů a velikostních kategorií obcí. Hodnoty přírůstků obyvatelstva za období 1991–2001, uváděné z důvodů zachycení celkových změn v rozmístění obyvatelstva za celé toto sledované období, mají proto omezenou vypovídací schopnost a pro detailnější sledování vývoje přirozeného i migračního pohybu obyvatel by bylo nutno použít časovou řadu ukazatelů za jednotlivé roky sledovaného období.

Největší nárůst počtu obyvatel v letech 1991–2001 byl zaznamenán u skupiny obcí s 2000–4999 obyvateli, kde se počet obyvatel zvýšil o téměř 6 % a podíl této skupiny na populaci ČR tak vzrostl z 10,3 % v roce 1991 na 10,9 % v roce 2001. I v těchto obcích se přibližně od poloviny 90. let objevuje přirozený úbytek obyvatelstva, ale migrační přírůstky zajišťují celkový růst počtu obyvatel v této velikostní kategorii. Navíc se v této velikostní skupině v průběhu sledovaného desetiletí zvýšil celkový počet obcí o 18.

Jen velmi nepatrně se zvýšil podíl obyvatelstva žijícího ve skupině malých měst s 5000–9999 obyvateli – z 8,7 % v roce 1991 na 8,8 % v roce 2001, což představuje přírůstek necelých 0,4 % počtu obyvatel. Také tato města od poloviny 90. let obyvatelstvo přirozenou měnou ztrácejí, ale tyto úbytky jsou přibližně kompenzovány nevelkým migračním přírůstkem.

Počet obyvatel v obcích do 2000 obyvatel v letech 1991–2001 stagnoval; zastoupení této velikostní kategorie v populaci ČR zaznamenalo také jen nepatrný nárůst – z 25,9 % na 26,1 %. I to je však významná změna oproti dosavadnímu vývoji, neboť tyto malé obce dlouhodobě postižené vylidňováním ztrácejí obyvatelstvo migrací i přirozenou měnou až do poloviny 90. let. Přirozený úbytek obyvatelstva sice přetrvává, vlivem věkové struktury zhoršené dlouhodobou emigrací, avšak od poloviny 90. let začínají tyto obce zaznamenávat migrační zisky. Existují však významné rozdíly uvnitř této velikostní kategorie. Zatímco obce s 500–1999 obyvateli vykazují celkový přírůstek obyvatelstva ve výši 1–2 %, v kategorii do 500 obyvatel obyvatelstva celkově i nadále ubývá, a to zejména v nejmenších obcích do 200 obyvatel, ve kterých pokračují ztráty obyvatelstva jak migrací, tak přirozenou měnou. Určité zvýšení počtu a podílu obyvatel ve velikostní skupině do 200 obyvatel je způsobeno pouze přesunem 40 obcí z vyšší kategorie.

V rozložení obyvatelstva podle velikostních kategorií obcí existují rovněž významné regionální rozdíly. Sídelní síť nemá v celé České republice jednotný charakter. Pro Čechy a oblast Českomoravské vrchoviny je typická hustá síť malých sídel, obvykle o velikosti 200–500 obyvatel. Oproti tomu pro nížinné oblasti Moravy a Slezska jsou charakteristická větší sídla, zpravidla s 1500–3000 obyvateli, rozmístěná ve větších vzdálenostech. Také města jsou v průměru větší než v Čechách a jejich síť je řidší.

Tyto rozdíly v sídelní struktuře, ale také míře urbanizace se odrážejí v rozložení obyvatelstva do velikostních skupin obcí a průměrné velikosti obce, které se v jednotlivých regionech značně liší. Nejmenší průměrná velikost obce je v kraji Vysočina (pouhých 711 obyvatel) a ve Středočeském (978) a Jihočeském kraji (1004), tj. v převážně venkovských regionech s velmi rozdrobeným osídlením. Naopak v průměru největší obce má Moravskoslezský kraj (4204 obyvatel) a kraje Ústecký a Karlovarský (více než 2300 obyvatel), tedy průmyslové oblasti s vysokým stupněm urbanizace a integrace obcí. Ke zvýšení průměrné velikosti obce v těchto regionech přispěla i skutečnost, že v poválečném období řada menších sídel v pohraničí zanikla, nebo se v nich výrazně snížil počet obyvatel a dosídli se podařilo spíše města a větší obce; některá menší sídla byla rovněž zlikvidována v souvislosti s těžbou nerostných surovin.

Sledujeme-li rozdíly v rozložení obyvatelstva podle velikostních skupin obcí v jednotlivých krajích, zjistíme, že největší zastoupení jednoznačně venkovských obcí – do 2000 obyvatel – má kraj Vysočina, kde tato velikostní kategorie představuje 95,8 % všech obcí a žije zde 42,4 % obyvatelstva a Středočeský

kraj, kde tvoří 93,2 % obcí s téměř 43 % obyvatelstva. Vyšší podíl venkovského obyvatelstva mají také kraje Pardubický, Olomoucký, Jihočeský a Plzeňský. Nejméně obyvatel v této velikostní kategorii žije v Moravskoslezském (14,8 %), Ústeckém (18,6 %) a Karlovarském kraji (19,8 %).

Podrobnější pohled do této skupiny obcí potvrzuje výše zmíněné regionální rozdíly v sídelní struktuře. Ve většině krajů náleží nejvíce obcí – v průměru asi jedna třetina z celkového počtu – do velikostní kategorie 200–499 obyvatel. Ve třech krajích však většinu obcí představují nejmenší obce do 200 obyvatel – v kraji Vysočina tvoří celých 48,4 % obcí, v Jihočeském kraji 39,7 % a v Plzeňském 38,1 % obcí. Naopak ve Zlínském kraji tvoří největší část – asi jednu třetinu – obce s 500–999 obyvateli a v Moravskoslezském kraji největší podíl – přibližně po 25 % – mají dvě velikostní skupiny: 500–999 a 1000–1999; naopak nejmenší obce do 200 obyvatel představují v těchto regionech jen asi 5 % z celkového počtu. Moravské kraje (s výjimkou kraje Vysočina) mají v průměru mnohem nižší počet nejmenších obcí do 200 obyvatel, ale větší zastoupení obcí s 500–999 a 1000–1999 obyvateli.

Nejvíce obyvatel v nejmenších obcích (do 200 obyvatel) žije v kraji Vysočina – 42 016, tj. 8,1 % obyvatelstva kraje. Více než 3 % obyvatel v této velikostní skupině mají dále kraje Jihočeský, Plzeňský, Středočeský a Pardubický; naopak ve Zlínském a Moravskoslezském kraji nežije v této kategorii obcí ani 0,5 % obyvatel.

Moravské kraje kromě kraje Vysočina mají poněkud větší zastoupení obcí v kategorii 2000–4999 obyvatel, podíl obyvatelstva v ní se však od českých krajů příliš neliší. Naopak podíl populace žijící ve skupině malých měst (5000–9999 obyvatel) je na Moravě v průměru poněkud nižší.

Největší podíl obyvatelstva ve městech nad 10 000 obyvatel je v Moravskoslezském kraji (66,5 %), v Čechách potom v Ústeckém (65,1 %) a Karlovarském kraji (56,1 %). Tyto kraje mají zároveň největší zastoupení měst nad 10 000 v souboru obcí – kolem 5 %. Nejmenší část populace je do těchto větších měst soustředěna v kraji Středočeském (35,5 %), Vysočině (36,2 %) a Jihočeském (37,8 %). Kraje Středočeský a Vysočina jsou také jedinými regiony, kde podíl obyvatelstva žijícího v obcích do 2000 obyvatel je větší než populace měst nad 10 000 obyvatel.

Marie Radolfová

VÝSLEDKY SČÍTÁNÍ LIDU V POLSKU

Sčítání lidu a bytů proběhlo v Polsku společně se soupisem zemědělské půdy ve dnech 21. 5. až 8. 6. 2002, přičemž rozhodným okamžikem byl 20. květen 2002. Předchozí sčítání se uskutečnilo v prosinci 1988, tj. před necelými 14 lety. Sčítání 2002 je prvním úplným sčítáním po velkých společensko-ekonomických změnách, ke kterým v Polsku došlo v 90. letech minulého století a které značně ovlivnily demografické procesy i společenskou a ekonomickou strukturu obyvatelstva.

Stav obyvatelstva

Podle výsledků sčítání žilo v roce 2002 v Polsku 38 230,1 tis. osob. V porovnání se sčítáním v roce 1988 se počet obyvatel zvýšil o 351 tis. (necelé 1 %). Přitom ve městech se počet obyvatelstva zvýšil (o 435,3 tis.) a na venkově snížil (o 84,3 tis.).

V roce 2002 žilo 61,8 % obyvatel ve městech a 38,2 % na venkově. V roce 1988 byly tyto podíly 61,2 % a 38,8 %. Velkou roli při zvýšení počtu obyvatel ve městech sehrály administrativní změny, ke kterým došlo v 90. letech minulého století. Jednalo se především o přiznání městských práv venkovským obcím a zahrnování venkovských území do hranic měst. V letech 1988–2002 bylo tempo růstu obyvatelstva ve městech +1,88 % a na venkově –0,57 %.

Hustota zalidnění v roce 2002 činila 122 osoby na km² (v roce 1988 – 121 osoby), přičemž ve městech to bylo 1116 osob (o 21 více než v roce 1988) a na venkově 50 osob (stejně jako při předchozím sčítání).

Z celkového počtu obyvatelstva představovali 48,4 % muži a 51,6 % ženy (v roce 1988 to bylo 48,7 % a 51,3 %). Ukazatel feminity se zvýšil o 1,4 bodu – v současné době připadá na 100 mužů 106,5 žen.

Struktura obyvatelstva podle věku

Výsledky sčítání v roce 1988 a 2002 se výrazně liší strukturou obyvatelstva podle věku. Během tohoto období se zvýšil počet osob starších 14 let, a to o více než 3 milióny (tj. o 10,7 %). Naproti tomu počet dětí ve věku 0–14 let se v důsledku poklesu plodnosti v 90. letech snížil o 2,7 miliónu (tj. o 27,8 %).

V letech 1988–2002 došlo rovněž ke snížení podílu osob v předproduktivním věku. V roce 1988 byl podíl obyvatelstva ve věku 0–17 let 29,9 %, avšak v roce 2002 již jen 23,2 %. Podíl osob v předproduktivním věku se snížil výrazněji ve městech (o 7,9 %) než na venkově (o 4,4 %). Zásadní vliv na početnost

skupiny osob v předproduktivním věku měl postupný pokles počtu živě narozených dětí (z 547,7 tis. v roce 1990 na 368,2 tis. v roce 2001)¹⁾ a rovněž skutečnost, že osoby narozené v první polovině 80. let, tj. v období posledního demografického boomu, již dosáhly hranice produktivního věku, tj. 18 let.

Ve srovnání s rokem 1988 vzrostl počet (o více než 1,8 mil. osob) i podíl (o 4,2 %) obyvatelstva v produktivním věku. Přitom obyvatelstvo v mobilním věku²⁾ zůstalo téměř beze změn – v letech 1988 i 2002 představovalo zhruba 40 % všech obyvatelstva. Výrazně se však zvýšil počet i podíl obyvatelstva v nemobilním věku. (To v roce 2002 představovalo 21,9 % všeho obyvatelstva.) Souvisí to s přechodem osob narozených v období demografického boomu v polovině 50. let do nemobilního věku, tj. dosažením minimálně 45 let věku.

Zvýšil se také podíl osob v poproduktivním věku – v roce 1988 dosáhl 12,5 % a v roce 2002 – 15 %. Početně to znamenalo zvýšení počtu osob v důchodovém věku o více než 1 milion.

Změny v počtech obyvatelstva tří základních skupin se projevily ve snížení indexu ekonomického zatížení³⁾. V roce 2002 připadaly na každých 100 osob v produktivním věku 62 osoby ve věku neproduktivním, což je o 12 osob méně než v roce 1988.

Struktura obyvatelstva podle rodinného stavu

Ve sčítání 2002 se zjišťoval jak faktický, tak i právní rodinný stav obyvatelstva⁴⁾. Právně je téměř třetina (33,2 %) mužů starších 14 let svobodná, podíl svobodných žen je významně nižší – nepřesahuje čtvrtinu zkoumané skupiny (24,3 %).

Podíl ženatých mužů je vyšší (59,9 %) než podíl vdaných žen (55,5 %). Naopak podíl vdov je vyšší než podíl vdovců, a to více než pětinásobně (vdovy – 15,1 %, vdovci – 2,9 %). Je to důsledek toho, že polské ženy mají zhruba o 8 let delší naději dožití než muži⁵⁾. Rozvedené osoby představují nepříliš početnou skupinu – tvoří ji 3,1 % mužů a 4,3 % žen starších 14 let. Kategorie, se kterou se v českém sčítání nesetkáme, jsou separované osoby. Podle výsledků sčítání žilo v roce 2002 v Polsku 0,1 % obyvatelstva staršího 14 let v separaci⁶⁾.

V letech 1988–2002 se významně změnila struktura obyvatelstva podle faktického rodinného stavu. Došlo především ke značnému zvýšení počtu svobodných osob (o více než 2,25 mil.) jako důsledek klesajícího počtu uzavřených manželství v 90. letech. Zvýšil se také počet odvoděných (o 313, 2 tis.) a rozvedených osob (o 231,6 tis.). Snížil se naopak podíl osob žijících v manželství nebo v soužití druhá a družky (celkem o 47,6 tis.). V roce 2002 bylo zjištěno více než 198 tisíc nesezdaných soužití, z toho 3/4 ve městech⁷⁾.

Struktura obyvatelstva podle vzdělání

Během období, které uplynulo mezi sčítáními v roce 1988 a 2002, se v Polsku zvýšil podíl osob starších 14 let s vyšším než základním vzděláním, a to z 54,8 % na 66,9 %⁸⁾. Podíl obyvatelstva s učňovským a nižším odborným vzděláním zůstal téměř stejný. Zvýšil se však podíl osob se středoškolským a vysokoškolským vzděláním. Zatímco v roce 1988 mělo ukončenou střední školu 24,7 % a vysokou školu 6,5 % obyvatelstva, v roce 2002 mělo maturitu 32,6 % osob a vysokoškolský diplom 10,2 % osob.

V období 1988–2002 došlo k poměrně velkému zvýšení vzdělanosti žen. Podíl žen, které mají vyšší než základní vzdělání, vzrostl z 50 % v roce 1988 na více než 62 % v roce 2002. Odpovídající čísla pro muže jsou 59 % v roce 1988 a 67 % v roce 2002. V současnosti mají ženy ve srovnání s muži častěji

¹⁾ Pramen: <http://www.stat.gov.pl> – Tablice – Urodzenia w latach 1970-2001.

²⁾ Za obyvatelstvo v produktivním mobilním věku se považuje obyvatelstvo ve věku 18–44 let. Za obyvatelstvo v produktivním nemobilním věku pak muži ve věku 45–64 let a ženy ve věku 45–59 let.

³⁾ Index ekonomického zatížení – počet dětí ve věku 0–17 let, mužů ve věku 65 a více let a žen ve věku 60 a více let na 100 osob ve věku 18–64 (muži), resp. 18–59 let (ženy).

⁴⁾ Ve sčítání 1988 se zjišťoval pouze faktický rodinný stav obyvatelstva.

⁵⁾ Pramen: <http://www.stat.gov.pl> – Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski do 2003 roku (Materiály z tiskové konference GUS konané 30. ledna 2004).

⁶⁾ Separace je právní instituce, která předpokládá zrušení povinnosti soužití manželů bez narušení manželského pouta. Instituce separace existuje v polském poválečném právu od roku 1999. (Blíže Zdzisław Zarzycki: Zarys instytucji separacji małżeńskiej na ziemiach polskich od 1918 do 2000 r., který je publikován na internetové stránce www.law.uj.edu.pl/users/kpkiv/publik/sep.doc.) Skupina separovaných osob není početná mj. proto, že soudy separují manželství teprve od roku 2000. (<http://www.stat.gov.pl> – Raport z wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002).

⁷⁾ Ve sčítání 1988 se počet osob žijících v nesezdaném soužití nezjišťoval.

⁸⁾ Tyto změny jsou důsledkem jak zlepšení v oblasti vzdělávání, tak působení demografických činitelů. V populaci totiž ubývá starších osob, které měly nižší úroveň vzdělání než současní mladí lidé.

ukončenou střední i vysokoškolu. U mužů je naopak vyšší (téměř dvojnásobný) podíl osob, které ukončily střední odborné učiliště.

K největším změnám došlo ve věkové skupině do 34 let. Zde byl zaznamenán nejvyšší přírůstek podílu osob s vysokoškolským i středoškolským vzděláním a největší pokles podílu osob s učňovským vzděláním.

Větší podíl osob se vzděláním vyšším než základním mají obyvatelé měst než obyvatelé venkova. Ve městech došlo v letech 1988–2002 k nárůstu podílu těchto osob z 64 % na 73 %, v tom s vysokoškolským vzděláním z 9 % na 14 %. Na venkově to byl nárůst z 39 % na 56 %, v tom s vysokoškolským vzděláním z 2 % na 4 %.

Ve sčítání v roce 2002 se poprvé zjišťovalo vzdělání osob starších 13 let, přestože pro věkovou skupinu 13–14 let lze hovořit pouze o vzdělání základním (ukončeném nebo neukončeném)⁹⁾. Pro populaci starší 12 let byla zjištěna následující struktura podle dokončeného vzdělání: vysokoškolské – 9,9 %, pomaturitní – 3,2 %, středoškolské – 21,0 %, učňovské a nižší odborné – 30,5 %, základní ukončené – 29,8 %, základní neukončené a bez školního vzdělání – 3,6 % (nezjištěno – 2 %).

Z analýzy dat vyplývá, že ve srovnání s muži ženy častěji končí vysokoškolská studia (10,4 % žen a 9,3 % mužů), pomaturitní studium (4,6 %, resp. 1,6 %) a střední školu (23,2 %, resp. 18,6 %). Naproti tomu muži častěji končí odborná učiliště, popř. střední odborné školy bez maturity (37,5 % mužů a 24,1 % žen).

Struktura obyvatelstva podle země narození, státního občanství, národnosti a používaného jazyka

V roce 2002 označilo 96,4 % obyvatelstva žijícího v Polsku Polsko jako zemi svého narození. Zhruba 2 % se narodila v zahraničí – nejčastěji na Ukrajině, v Bělorusku, Německu, na Litvě, v Rusku a ve Francii. (V případě zbylých 1,6 % obyvatelstva se zemi narození nepodařilo zjistit.)

Mezi trvalými obyvateli Polska je 98,2 % občanů Polské republiky (z toho 97 % má pouze polské státní občanství a 1,2 % má kromě polského ještě jiné státní občanství – nejčastěji německé). Cizinci, tzn. osoby bez polského státního občanství, představují v Polsku jen 0,1 % obyvatelstva. (U téměř 1,7 % obyvatelstva státní občanství nebylo nezjištěno.)

K polské národnosti se v roce 2002 přihlásilo 96,7 % obyvatel Polska. Jinou než polskou národnost vepsalo do sčítacího archu 1,2 % obyvatelstva (nejčastěji německou, běloruskou a ukrajinskou), u 2 % obyvatelstva se národnost nepodařilo zjistit.

Ve sčítání 2002 se objevila také otázka týkající se jazyka používaného doma. Valná většina obyvatelstva Polska hovoří doma polsky (97,8 %), z toho 96,5 % hovoří doma pouze polsky. Téměř 1,5 % používá doma jiný jazyk, z toho 1,34 % hovoří doma jak polštinou, tak i jiným jazykem, a pouze 0,13 % obyvatelstva používá doma výlučně jeden nebo více cizích jazyků. Jako nejčastěji doma používaný cizí jazyk byla uváděna němčina.

Ekonomická aktivita obyvatelstva

Z hlediska analýzy trhu práce je obyvatelstvo starší 14 let možné rozdělit do tří základních kategorií: zaměstnaní a nezaměstnaní (kteří dohromady tvoří skupinu ekonomicky aktivních) a ekonomicky neaktivní¹⁰⁾.

V roce 1988 bylo v Polsku 18 452,5 tis. ekonomicky aktivních osob. Při sčítání v roce 2002 jich bylo zjištěno 16 776,5 tis., zatímco u 10 55,8 tis. osob se nepodařilo zjistit jejich status na trhu práce. Zjištěný počet ekonomicky aktivních osob v roce 2002 tedy může být vzhledem k neúplnosti informací o něco vyšší. Přesto je však evidentní snížení skutečné pracovní síly, neboť v letech 1988–2002 se celkový počet obyvatelstva staršího 14 let zvýšil o 3 mil. osob.

Vhodným statistickým ukazatelem změn na trhu práce je míra ekonomické aktivity¹¹⁾. V roce 1988 byla míra ekonomické aktivity 65,3 %, zatímco v roce 2002 – 55,5 %. Znamená to, že v roce 1988 byly aktivní téměř dvě třetiny obyvatelstva staršího 14 let, zatímco v roce 2002 pracovala nebo hledala zaměstnání pouze o málo více než polovina obyvatelstva v tomto věku.

V roce 2002 měli vyšší míru ekonomické aktivity muži (62,3 %) ve srovnání se ženami (49,2 %) a venkovské obyvatelstvo (56,3 %) ve srovnání s městským (55 %).

⁹⁾ Ve sčítání lidu v roce 2002 bylo zjišťováno nejvyšší dokončené vzdělání u obyvatelstva staršího 12 let vzhledem k reformě školství, která proběhla v roce 1999 a zavedla šestiletou základní školu a tříleté gymnázium.

¹⁰⁾ Tyto kategorie je možné vyčlenit teprve od roku 1990, tj. od začátku systematické transformace v Polsku, která s sebou přinesla výskyt nezaměstnanosti. Pro porovnání změn na trhu práce mezi sčítáními v roce 1988 a 2002 byly použity kategorie „ekonomicky aktivní“ (aktywni zawodowo ve sčítání 2002) a „ekonomicky činní“ (czynni zawodowo ve sčítání 1988), ačkoliv metodicky nejsou tyto kategorie zcela shodné.

¹¹⁾ Podíl ekonomicky aktivních na celkovém počtu obyvatel, resp. na počtu osob dané skupiny.

V květnu 2002 bylo v Polsku 13 218,3 tis. zaměstnaných, z toho více než polovinu (54,1 %) tvořili muži. Téměř 62 % zaměstnaných žilo ve městech. Míra zaměstnanosti¹²⁾ byla nejvyšší ve věkových skupinách 35–44 let (71,7 %), 25–34 let (68,8 %) a 45–54 let (60,5 %).

V okamžiku sčítání lidu náleželo Polsko mezi země s vysokou úrovní nezaměstnanosti. Počet nezaměstnaných byl 3 558,2 tis. osob a míra nezaměstnanosti¹³⁾ dosáhla hladiny 21,2 %. Nadpoloviční většinu nezaměstnaných představovali muži (52 %). Avšak míra nezaměstnanosti byla vyšší pro ženy než pro muže (22,0 %, resp. 20,6 %). Nezaměstnanost se více dotýká městského obyvatelstva. Nezaměstnaní z měst představovali téměř 65 % všech nezaměstnaných. Míra nezaměstnanosti ve městech dosahovala 22,1 %, zatímco na venkově byla 19,8 %.

Výsledky sčítání potvrdily tezi, že větší riziko nezaměstnanosti mají mladí lidé a osoby s nižším vzděláním. Nejvyšší míra nezaměstnanosti byla u věkové skupiny 15–24 let (42,7 %), následovala věková skupina 25–34 let (21,3 %). Z výsledků vyplývá, že riziko nezaměstnanosti klesá s rostoucí úrovní dosaženého vzdělání. Nejnižší míru nezaměstnanosti (6,9 %) měly osoby s vysokoškolským vzděláním. Naproti tomu v nejobtížnější situaci na trhu práce byly osoby se základním vzděláním, ať už ukončeným nebo neukončeným; míra nezaměstnanosti v této skupině dosahovala 29,4 %.

Domácnosti a rodiny

V květnu 2002 bylo v Polsku 13 337 tis. domácností, tj. o 1 366,6 tis. (11,4 %) více než v prosinci 1988. V roce 2002 byl počet domácností ve městech 8 964,5 tis. (o 14 % více než v roce 1988) a na venkově 4 372,5 tis. (tj. o 6,5 % více než před 14 lety). V roce 1988 žilo ve městech 65,7 % domácností, zatímco na venkově to bylo 34,3 %. V roce 2002 činil tento poměr 67,2 % a 32,8 %.

Velikost domácností

V roce 2002 žilo v domácnostech 37 812,7 tis. osob (98,9 % obyvatel země), tj. o 698,4 tis. osob více než v roce 1988. Počet městského obyvatelstva v domácnostech se zvýšil o 750,2 tis., zatímco na venkově se snížil o 51,8 tis. Velikost domácností – měřená průměrným počtem osob v domácnosti – se snížila ve srovnání s rokem 1988 jak ve městech, tak i na venkově. V roce 2002 tvořilo domácnost ve městech průměrně 2,6 osob (v roce 1988 to bylo 2,9) a na venkově 3,3 osob (v roce 1988 – 3,6).

Při srovnávání velikostí domácností v letech 1988 a 2002 je důležité upozornit na velký přírůstek podílu domácností tvořených jednou osobou (o 6,5 %). Bereme-li v úvahu věk osob tvořících jednočlenné domácnosti, je možné pozorovat nárůst podílu domácností tvořených mladými lidmi ve věku do 30 let (o téměř 5 %) při současném poklesu podílu jednočlenných domácností tvořených staršími lidmi ve věku 60 let a více (o 5,6 %). Současně se v roce 2002 zmenšil podíl čtyřčlenných a větších domácností (o 7,1 %).

Velikost domácností ve městech a na venkově je odlišná. Ve městech se nejčastěji objevují jednočlenné domácnosti (častěji než každá čtvrtá domácnost), zatímco na venkově dvoučlenné domácnosti. Na venkově se častěji objevovaly velké domácnosti se čtyřmi a více členy. Tyto domácnosti představovaly 43,5 % venkovských a 26,4 % městských domácností.

Složení rodinných domácností

V roce 2002 bylo ze všech domácností 73,6 % rodinných a 26,4 % nerodinných. Jednorodinné domácnosti představovaly 93,8 % a dvourodinné domácnosti 6 % všech rodinných domácností. Domácnosti skládající se ze třech a více rodin se objevovaly zřídka (představovaly pouhých 0,3 %), a to především na venkově.

V letech 1988–2002 vzrostl celkový počet domácností o 11,4 %. Zatímco počet rodinných domácností vzrostl pouze o 2,4 %, počet nerodinných domácností vzrostl až o 47,8 % (z 2 382 tis. v roce 1988 na 3 521 tis. v roce 2002). Došlo k poklesu podílu jednorodinných a dvourodinných domácností (o 6 %, resp. o 0,5 %), zvýšil se naopak podíl nerodinných domácností (o 6,5 %), a to především jednočlenných (o 2,1 %).

Rodiny v domácnostech

V roce 2002 bylo v Polsku 10 457,6 tis. rodin, z toho 63,1 % žilo ve městech. Od sčítání v roce 1988 se počet rodin zvýšil o 231,4 tis. (2,3 %). Nárůst se však týkal pouze měst, kde přírůstek dosáhl 232,6 tis. (3,65 %), zatímco na venkově se počet rodin snížil o 1,1 tis. (0,03 %).

¹²⁾ Podíl zaměstnaných na celkovém počtu obyvatel, resp. na počtu osob dané skupiny.

¹³⁾ Podíl nezaměstnaných na celkovém počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva, resp. na počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva dané skupiny.

Vzhledem ke změnám, k jakým došlo v průběhu posledního desetiletí v polské společnosti, byly kromě dosud užívaných čtyř typů rodin (manželství bez dětí, manželství s dětmi, samotné matky s dětmi a samotní otcové s dětmi), vymezeny dva nové typy: partneři bez dětí a partneři s dětmi.

Dominujícím typem rodiny v Polsku jsou manželství s dětmi – 5 860,3 tis. Představují 56 % všech polských rodin. V porovnání s rokem 1988 se počet manželství s dětmi snížil o 462,9 tis. (o 7,3 %). Týká se to především rodin ve městech, neboť tam se jejich počet snížil o 362,6 tis.

Druhým nejpočetnějším typem rodiny jsou manželství bez dětí. V roce 2002 představovaly 22,8 % všech rodin v Polsku. Soubor manželství bez dětí představují především starší manželství, jejichž děti se již osamostatnily nebo založily vlastní rodiny, a také část mladých manželství, která ještě nemají děti. Počet manželství bez dětí se od roku 1988 zvýšil o 40,7 tis. (o 1,7 %). Ve městech jich 124,2 tis. přibýlo, zatímco na venkově jich 83,5 tis. ubylo.

Novým typem rodiny, který byl vzat v úvahu poprvé ve sčítání 2002, je vztah druh – družka. Tento typ představuje necelá 2 % rodin v Polsku. Ve městech tvoří 2,3 % a na venkově 1,3 % rodin. Více než polovinu partnerských rodin tvoří rodiny s dětmi.

V roce 2002 rodiny se závislými dětmi do 24 let činily 58,1 % všech polských rodin. V souboru rodin se závislými dětmi byly nejpočetnější skupinou rodiny s jedním dítětem (46,9 %) nebo se dvěma dětmi (36,2 %).

Ze všech typů rodin se závislými dětmi byly nejpočetnější skupinou manželství (téměř 80 %). V roce 2002 se jich 42,5 % staralo o jedno závislé dítě, 38,9 % o dvě děti, 18,6 % o tři a více dětí. Rodiny partnerů představovaly 1,6 % rodin se závislými dětmi.

Z územního hlediska lze pozorovat velkou rozdílnost v počtu závislých dětí v rodinách. Ve městech dominuje model rodiny s jedním dítětem (52,1 %). Na venkově je podíl rodin s jedním dítětem značně nižší (38,3 %). Na druhé straně mnohodětná rodina, tzn. se třemi a více závislými dětmi, je častější na venkově. Podíl takových rodin na venkově představuje 25,3 %, zatímco ve městech pouze 11,8 %. Podobné rozdíly lze nalézt také v průměrném počtu závislých dětí: ve městech je to 1,64 a na venkově 2,01.

Neúplné rodiny

V roce 2002 bylo v Polsku 2 030,1 tis. neúplných rodin. Ve srovnání se sčítáním v roce 1988 jich přibýlo 456,3 tisíc, tj. téměř 29 %. Mezi neúplnými rodinami jich 1 125,6 tis. (55,4 %) mělo nejméně jedno závislé dítě ve věku do 24 let. Ve zbylých rodinách (44,6 %) byly děti buď starší nebo měly vlastní zdroj příjmu.

Rodiny samotných matek se závislými dětmi představují 56,7 % všech rodin samotných matek. V případě rodin samotných otců jich 45,9 % bylo se závislými dětmi.

Neúplné rodiny mají méně závislých dětí než rodiny úplné. Většina z nich (64,9 % matek a 69,6 % otců) se stará pouze o jedno dítě, 25,9 % matek a 22,8 % otců se stará o dvě děti a 9,1 % matek a 7,6 % otců se stará o tři děti.

Závěrečné informace

První souhrnné tabulky ze sčítání lidu v Polsku byly k dispozici v roce 2003. Podrobné údaje a analýzy byly publikovány v letech 2003–2004. V roce 2004 měly být zveřejněny rovněž výsledky dvou šetření provedených v rámci sčítání, a to šetření plodnosti žen (plánované vydání v květnu 2004) a šetření dlouhodobé migrace v letech 1989–2001 (plánované vydání v listopadu 2004).

Většina publikací s výsledky z posledního polského sčítání je dostupná na internetových stránkách *Hlavního statistického úřadu* – <http://www.stat.gov.pl/> v oddíle Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002. Kromě podrobných výsledků jsou zde jak právní podklady a sčítací formuláře ze sčítání v roce 2002, tak i vybrané dokumenty z více než dvousetleté historie polských cenzů.

Petra Roszkowská

ROZVOJOVÉ CÍLE TISÍCILETÍ

V září 2000 přijali vrcholní představitelé 189 členských zemí *Organizace spojených národů Deklaraci tisíciletí* jako dokument svého odhodlání sledovat budování světa bezpečnosti a míru pro všechny lidi světa, v němž jednoznačnou prioritou podporou je odstranění bídy a udržitelný rozvoj lidských společností. Členské země se v něm zavázaly dosáhnout do roku 2015 pokroku v osmi klíčových rozvojových úlohách. V návaznosti na tento dokument vypracovávají jednotlivé členské země vlastní národní programy ke splnění uvedených závazků. Za Českou republiku se tak stalo v publikaci zpracované pro vládu České republiky *Centrem pro sociální a ekonomické strategie (CESES)*¹⁾.

S předmluvami *Zdeňka Škromacha*, ministra práce a sociálních věcí a *Ben Slaye*, ředitele *Regionálního centra UNDP* v Bratislavě a s další předmluvou *Martina Potůčka*, vedoucího CESES UK FSV vyšlá publikace představuje stanoviska našich odborníků k níže uvedeným osmi bodům Deklarace tisíciletí, ne však jako stanovisko úřední.

Vlastní publikace je uvedena souhrnnou statí ke všem osmi cílům Deklarace tisíciletí s našimi stanovisky. Osm klíčových cílů má 18 podřazených cílů a 48 ukazatelů, jimiž se měří plnění cílů.

První cíl sleduje snížení chudoby a sociální vyloučení. I když je výskyt chudoby v Česku nižší než ve většině transformujících se zemí, existují některé sociální skupiny, jejichž pozice se zhoršuje a ohrožení chudobou roste. Navrhuje se proto, aby se ve výhledu do roku 2015 pozornost soustředovala na podporu osamělých matek s nízkými příjmy (20 %), na zastavení sociálního vylučování lidí snižováním dlouhodobé nezaměstnanosti (3 %) a na snížení počtu příjemců dávek sociální potřebnosti (400 tis.).

Druhý cíl sleduje dosažení univerzálního primárního vzdělání. Česká vzdělávací soustava plní tento úkol již dnes, ale podle zprávy nedosahuje dosud znaky industriálního vzdělání. Navrhuje se, aby do roku 2015 bylo umožněno třem čtvrtinám populace získávat vzdělání s maturitou a polovině příslušných ročníků mladých získávat terciární vzdělání. Průměrná délka vzdělání nastupujících ročníků by měla být 16,7 roků, jako je tomu v zemích Evropské unie.

Třetí cíl prosazuje rovnost mužů a žen a zvýšit možnosti žen získávat vyšší postavení ve společnosti. Výše mezd má být závislá jen na vykonávané funkci a nikoli na pohlaví. Ženy mají získat vyšší zastoupení v zákonodárných a dalších orgánech a mají se sladit podmínky pro výkon povolání a funkci ženy v rodině.

Čtvrtý cíl se zaměřuje na snížení dětské úmrtnosti. V tomto směru je Česká republika na špičce: kojenecká úmrtnost 4,0 ‰ a perinatální 4,5 ‰. Je třeba však snížit podíl dětí narozených s vrozenou vývojovou vadou z dnešních 338 na 10 000 narozených na 200 v roce 2015.

Pátý cíl se věnuje zlepšení situace matek. Zde je kromě toho uveden další úkol, totiž „Robustní rodinu, populační a zdravotní politikou má být dosaženo úhrnné míry plodnosti alespoň 1,5 v roce 2015 (v roce 2000 1,17 ‰), mírného poklesu mateřské úmrtnosti a dalšího podílu porodů asistovaných odborným personálem (z dnešních 98,5 % na 99 % v roce 2015)“.

Šestý cíl je boj s HIV/AIDS u nás jako snaha udržet výskyt na dnešní úrovni, ale také výskyt tuberkulózy. Autoři rozšířili pro Česko tento cíl na další podcíle: snížit standardizovanou hladinu úmrtnosti na nemoci oběhové soustavy u mužů z 563 na 350 a u žen z 350 na 210 na 100 tisíc obyvatel v roce 2015; úmrtnost na zhoubné novotvary u mužů z 314 na 280–300 a u žen ze 178 na 160–170 na 100 tisíc obyvatel; úmrtnost na vnější příčiny smrti u mužů z 91 na 58 a u žen z 33 na 23 na 100 tisíc obyvatel v roce 2015.

Sedmý cíl sleduje zajištění environmentální udržitelnosti. Má se udržet nebo zvýšit podíl lesů a chráněných území a klesat energetická náročnost tvorby HDP a emise kyslíčnicku uhličitého. Dále je třeba zvyšovat podíl populace zásobované vodou z veřejných sítí.

Osmy cíl se věnuje podpoře globálního partnerství pro rozvoj. Jde hlavně o pomoc rozvojovým zemím. Česká republika se má zařadit mezi dárcovské země na vyšší než současné úrovni.

Autoři věří, že předložená zpráva může být východiskem pro navazující aktivity v České republice, aby tak byly naplněny cíle Deklarace tisíciletí.

¹⁾ *Rozvojové cíle tisíciletí – cesta ke snižování chudoby a sociálního vyloučení*. Česká republika. Bratislava: UNDP, 69+69 s., česky a anglicky.

Z pohledu a přístupu demografa k úkolům formulovaným autory české verze zprávy o „rozvojových cílech tisíciletí“ lze říci, že se v podstatě shodují s názory značné části českých demografů. Lze snad vyslovit pochybnosti k optimismu autorů o dosažení úhrnné plodnosti 1,5 v roce 2015, ale na druhé straně podporují aktivní pronatalitní politiku, která je sice i v programu vládních stran, ale je dost nešikovně formulována a ztrácí tím dynamický charakter, který je v ní obsažen. V rámci hlavních cílů uvádějí autoři pro naše poměry důležité podcíle (s. 13–57), jako snížit chudobu osamělých matek, snížit počet příjemců sociálních dávek, posilovat reprodukční zdraví žen, vytvářet příznivé podmínky pro rození dětí, integrovat principy udržitelného rozvoje do politiky a programů a zvrátit trend ve ztrátách přírodních zdrojů, přiblížit se k závazkům členských států EU a OECD v objemu poskytované pomoci rozvojovým zemím. U každého úkolu je uveden popis, současný stav a trendy a politiky k dosažení cíle.

Publikace je bohatě dotována statistickými údaji i grafy, což ji činí srozumitelnou i pro ne odborníky. Z pohledu Česka ji lze řadit do souboru odborných publikací na téma **Vize České republiky do roku 2015** zpracované již v několika publikacích CESES. Tím, že je zařazena do kontextu celosvětového programu politiky členských zemí OSN, má samozřejmě zvláštní význam. Pro domácí odbornou frontu, ale i pro veřejnost, představuje srozumitelnou formulaci sociálně ekonomických problémů celosvětového vývoje populací různých zemí se společným jmenovatelem hlavních celosvětových problémů.

Vladimír Srb

HLADOMOR V RUSKU V LETECH 1917–1923

Zatímco v obecném povědomí nejen historických demografů je pojem hladomor v Rusku spojen s 30. léty, poněkud stranou zůstává nemenší demografická katastrofa, která postihla tuto zemi na počátku 20. let. Adametzova práce¹⁾ je vůbec první monografií věnovanou tomuto tématu a je to vskutku zajímavé, i když místy děsivé čtení. Monografie je založena na detailním rozboru nejrůznorodějších pramenů – statistickými daty vztahujícími se k demografickému vývoji, k ekonomické produkci a spotřebě potravin počínaje a oběžníky pro bolševické funkcionáře konče. To doplňují citáty z novin a soukromé korespondence. Zaujmu již úvodní pasáže, v nichž autor dokládá, že ačkoli bylo v 2. polovině 19. století a v letech před 1. světovou válkou Rusko trvalým exportérem obilí, vyskytovala se na jeho území zhruba každý 5. rok neúroda následovaná vysokou úmrtností: napočítal zhruba 40 místních hladomorů během 19. století a poslední datuje do let 1906, 1909 a 1911. Měly charakter demografických krizí provázejících tzv. starý demografický režim. Carská vláda je operativně řešila redistribucí obilí z oblastí postižených méně. Bezprostředním důvodem vypuknutí hladomorů byly zpravidla klimatické výkyvy (sucha).

Mimořádný rozsah hladomoru, který propukl v létě roku 1920 a jehož důsledky se protáhly až do léta 1922 (ještě tato sklizeň byla podnormální), nezavinilo však pouze počasí (v černozemní oblasti a v Povolží během dubna až června napršelo v průměru jen 7,1 mm, zatímco obvyklý průměr byl 108,3 mm), ale i důsledky zhroutení ekonomiky v roce 1918 (zemědělské výnosy klesaly již od roku 1916 a pokles se prohluboval zastavením výroby zemědělských strojů a jejich dovozu) a destrukce sociálního prostředí vyvolané občanskou válkou. Přítom již od roku 1917 přistoupila nejprve prozatímní a posléze bolševická vláda k rozsáhlým rekvizicím potravin z Povolží a černozemních oblastí pro zásobování měst a armády (v této souvislosti upozorňuje autor na důsledky zaběhnuté praxe producentů uvádět nižší údaje o výnosech; úřady určitý stupeň podhodnocení předpokládaly a rekvizice určovaly podle svého odhadu stupně podhodnocení: aby snížili rekvizice, rolníci přiznávali výnosy stále nižší, takže nakonec jim již nikdo nevěřil i rekvizice nakonec výrazně přesahovaly únosnou mez: hladomor nakonec těžce postihl i oblasti, které původně suchem výrazněji zasaženy nebyly). Úmrtnost se výrazně zvýšila již v roce 1919 v důsledku občanské války a vysoké incidence infekcí hlavně ve vojsku: autor odhaduje ztráty v důsledku úmrtí na infekční nemoci, zvláště tyfus, v Rudé armádě na 389 tisíc (41 %), u Bílých na 60 tisíc osob (80 % tyfus). Odhadovaná specifická úmrtnost byla u mužů v tomto roce druhá nejvyšší hned za úrovní zjištěnou na Ukrajině v roce 1933.

Ztráty na obyvatelstvu během let 1920–1922 autor odvozuje ze statistických výkazů o počtu obyvatel, pro které se zajišťovaly potraviny. Od počátku roku 1919 statistický úřad také zjišťoval úroveň spotřeby potravin výběrovými šetřeními v rodinách v „zónách produkce“ a „zónách konzumace“. Během hladomoru došlo k obrovským migracím: jednak spontánním (pod heslem „spas se jak můžeš“), jednak organizovaným: např. jen z Povolží bylo v letech 1921–1922 evakuováno 917 tis. osob. Data dokládají takřka

¹⁾ Adametz, Sergej: *Guerre civile et famine en Russie. Le pouvoir bolchevique et la population face à la catastrophe démographique 1917–1923*. Préface d'Alain Blum. Paris: Centre d'études slaves et Institut d'études slaves, 2003. ISSN 0763-0213, ISBN 2-7204-0366-0.

neskutečný rozsah ztrát: v RSFSR poklesl v některých oblastech počet obyvatel od srpna 1920 do srpna 1922 na 61 % (ale např. v Astrachaňské oblasti na 13 %, v Jekatěrinburské na 20 %), na Ukrajině v téže době klesl počet obyvatel na 38 %, ve městech v postižených oblastech se počet obyvatel snížil o 40 %.

Celková bilance I. světové války, občanské války a hladomoru v Rusku je podle autora zhruba následující: ztráty způsobené I. světovou válkou se dají odhadnout na 2–3 milióny, občanskou válkou na 650 tisíc až 2,5 miliónů (celkem asi na 5 miliónů), vlastního hladomoru asi na 5 miliónů, při započtení zvýšené úmrtnosti až na 9 miliónů, doprovodných epidemií (tyfu, cholery, dyzentérie, kurdějů, černých neštovic) asi na 2–3 milióny; celkové ztráty na obyvatelstvu lze tudíž odhadovat až na 17 miliónů osob.

Podle autorova názoru se v době, kdy bolševici přejímali v Rusku moc, většina obyvatelstva o politiku vůbec nezajímala – řešila problém, jak přežít, najít práci, obživu, léky, jak pomoci bližním. Strategie přežití jednotlivců se lišily – někteří využívali obchodních styků, jiní se stěhovali do příznivějších oblastí, význam měla vzájemná výpomoc rodin a společenské vazby, nechyběly ani kriminální a pololegální strategie – korupce, kriminalita, pogromy, rabování. Klíčovým faktorem ruské společnosti tohoto období bylo přežití – v politickém i biologickém smyslu. Autor se domnívá, že to byl hladomor, který nakonec ukončil občanskou válku – díky organizované pomoci se rolníci domnívali, že jim bolševická vláda může pomoci i jinak a modifikovali svůj postoj k ní, a bez hladomoru by pravděpodobně nespátřil světlo světa ani SSSR – hladomor vyvolal totiž mimořádnou aktivitu moskevského ústředí, a to poskytlo funkcionářům na všech úrovních mimořádné pravomoci – mohli okamžitě rozhodovat a jednat. Zároveň se idea koloniální říše transformovala v ideu jednotného celku nezbytného pro kolektivní přežití. Když hladomor skončil, byli jedinou akceschopnou stranou v zemi bolševici.

Velkým kladem práce je její datová základna – autor svá tvrzení dokládá číselně i graficky (jen v textu je 82 tabulek a 32 obrázků – většinou kartogramů, dalších 8 tabulek je v příloze). Kromě toho, že jde o beze sporu o cenný příspěvek dějinám obyvatelstva Ruska 20. století, je publikace zároveň zajímavá po stránce metodologické a zaujme nejen historické demografy nebo specialisty na ruskou problematiku.

Ludmila Fialová

PŘEHLED STATISTICKÝCH METOD ZPRACOVÁNÍ DAT

Nakladatelství Portál chce touto publikací¹⁾ přispět ke zlepšení informovanosti o používaných metodách při vyhodnocování disponibilních statistických dat především v oblasti zdravotnictví, kde autor dlouhodobě působí. Ale, jak ostatně vyplývá i z podtitulu **Analyza a metaanalýza dat**, záběr této knihy je mnohem širší.

J. Hendl vychází ze současné reality, kdy informační technologie umožňují velmi široký přístup k informacím, a zdůrazňuje, že numerická a statistická gramotnost, jako schopnost porozumět datům, je dnes důležitá pro každého. Zmiňovaná kvantitativní gramotnost se přitom nekryje pouze se zvládnutím základů matematiky, znalostí vzorců a rovnic, s běžnou školskou matematikou – znamená umění využívat matematiku a statistiku k řešení každodenních problémů a je předpokladem, aby se z jedince stal samostatně jednající občan v demokratické společnosti.

Statistická data je třeba vnímat s porozuměním. I proto publikace zahrnuje kapitoly, které pojednávají o získávání dat, analýze dat i o metodách statistického usuzování.

Stanovení plánu výzkumu umožňuje seznámit se s postupem prací, které jsou nezbytné ještě před sběrem vstupních dat. Charakteristiku procesu ověření hypotéz doplňují myšlenky kritického racionalismu shrnuté do 17 tezí (Popper, 1974) a subkapitola o etice vědecké práce. Navazující pasáž o návrhu výzkumného projektu obsahuje nejen vymezení jeho struktury, ale především cenné praktické rady týkající se výběru zkoumané problematiky a volby základních metod.

Kapitola o základech statistiky vhodně navazuje vysvětlením základních pojmů, jakými jsou populace, výběr, proměnné závislé a nezávislé, diskrétní a spojité. V části o kvalitě měření jsou objasněny termíny jako objektivita, spolehlivost, validita. V pasáži o výběrových metodách je obsažena základní charakteristika výběrových metod, shrnutí důležitých aspektů výběrového šetření. Nechybí ani upozornění na výhody a nevýhody jeho použití a také na příčiny zkreslení výsledků výběrového šetření.

Právě snaha o přiblížení teorie a praxe je pro tuto publikaci velmi příznačná. Definice a vysvětlení jednotlivých postupů jsou vhodné proloženy příklady, které názorně ilustrují použité metody. Praktické rady a upozornění na možné chyby jsou velmi důležité pro kvalitu výsledných dat. Kvalita statistik s ohledem na jejich další využití pro rozhodování je v současné době – zcela oprávněně – velmi sledovaným aspektem statistických aktivit. Tento přístup se v rámci publikace významně projevuje také v části zabývající se kontrolou dat, využívanými postupy, nahrazováním chybějících dat.

¹⁾ Hendl, Jan. *Přehled statistických metod zpracování dat. Analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál, 2004, 583 s.

V kapitole o způsobech zobrazení dat jsou popsány používané metody pro základní analýzu dat – od výpočtu všeobecně známých průměrů až po míry rozptýlenosti, šikmosti a špičatosti. Grafická znázornění zahrnují také krabicový graf s anténami či maticové grafy. Upozornění „obraz je více než tisíc slov“ je v tomto kontextu více než příznačné.

Součástí další kapitoly, která vysvětluje základní pravidla počítání s pravděpodobnostmi a typy nejčastěji používaných rozdělání, jsou velmi přehledná schémata popisující základní vztahy mezi typy rozdělání, případy využití standardizovaného normálního rozdělání i vybrané aproximace rozdělání pravděpodobnosti.

V úvodu do statistického usuzování je popsána podstata bodových a intervalových odhadů a shrnuty nejdůležitější principy statistického usuzování, s vhodným doplněním o problematiku kvality bodových odhadů, interpretaci intervalů spolehlivosti a o komentář k výhodám jejich použití. Také testování hypotéz má svoji vysvětlující část (testy založené na normálním rozdělání zkoumaných náhodných proměnných i testy neparametrické) a část „praktickou“ o chybných interpretacích testů nulové hypotézy, s vhodným příkladem opírajícím se o analogii mezi testováním hypotéz a soudním procesem. Základní situace statistického usuzování s přihlédnutím na jejich častý výskyt v literatuře a vědecké praxi (hodnocení průměru, porovnání průměrů, hodnocení rozptylu, neparametrické posouzení středních hodnot apod.) s využitím rozhodovacího schématu v příloze umožňují při práci s daty volit vhodný test nebo konstruovat odpovídající interval spolehlivosti.

Měření průběhu a těsnosti závislosti je obsahem dalších kapitol publikace. Jednoduchá korelační analýza, výpočet základních i speciálních korelačních koeficientů (parciálních či mnohonásobných), lineární a nelineární či mnohonásobná regrese jsou důležitými postupy používanými při statistické analýze vztahu proměnných. Některé z uvedených metod jsou uvedeny i se záměrem jejich využití pro praktické uplatňování konceptů spolehlivosti ve statistice, zejména při zachycení reliability neboli konzistence a opakovatelnosti měření (relativní nebo absolutní reliabilita, test-retest reliabilita nebo reliabilita paralelních měření).

V případě proměnných kvalitativního či ordinálního typu je třeba pracovat s metodami analýzy kategoriálních dat, do níž spadá celá řada používaných testů. Jejich charakteristika je obsahem kapitoly věnované této problematice. Její součástí jsou mnohé ilustrující příklady a také upozornění na vliv třetí proměnné (Simpsonův paradox).

Při statistickém usuzování je velmi často využívána analýza rozptylu – při porovnání průměrů, zejména jejich většího počtu, při opakování měření. Používané testy, doplněné příklady, popis používaných postupů, který je obsahem další části publikace, jsou proto důležité pro aplikaci této statistické metodologie v praxi.

Také kapitola pojednávající o rozsahu výběru, síle a velikosti účinku, má za cíl využít disponibilních poznatků a zkušeností při navrhování plánu výzkumu, a to i při zohlednění jeho časové náročnosti a disponibilních finančních prostředků. Je třeba vzít v úvahu obvyklou návratnost dotazníků i předpokládané výstupy (včetně třídění) pro uplatnění statistických dat a usilovat o minimalizaci velikosti směrodatných chyb.

Volba použitých statistických metod pro statistickou analýzu a diskusi o získaných výsledcích musí také respektovat určitá pravidla. Desatero obsažené v publikaci a přehledně rozhodovací tabulky umožňují zvolit podle typů proměnných takové postupy, které přispějí k úspěšnému zvládnutí této fáze statistické činnosti. To se týká i výběru vícerozměrných metod, k nimž patří použití klasifikačního stromu, víceúrovňové modelování závislostí, analýza historie událostí, shluková analýza, analýza hlavních komponent a další zajímavé a cenné postupy, které jsou v publikaci popsány včetně problémů, které jsou předmětem diskusí i případné kritiky.

Zvláštní kapitola je věnována postupům metaanalýzy, v rámci které se přesunuje pozornost od jedné izolované studie ke komplexnímu posouzení dané problematiky. Závěry primárních studií tak tvoří podklad pro další statistickou analýzu, jejíž součástí je porovnání rozdílů v získaných informacích s přihlédnutím k příčinám (např. rozdíly v podmínkách výzkumu). Popis jednotlivých etap metaanalýzy, použitých statistických metod (testů, grafických prostředků), postupu při přípravě zprávy i uvedení jejich výhod a nevýhod poskytuje čtenáři určitý návod, jak efektivně postupovat při vyhodnocení závažnosti a průkaznosti získaných výsledků.

V kapitole nazvané **Závěrečná zpráva o výzkumu** jsou uvedena doporučení pro zpracování zprávy, která má být jasným dokladem o provedených činnostech i jejich výsledcích. Struktura závěrečné zprávy je uvedena v příloze, vlastní kapitola uvádí i příklad kritérií používaných pro hodnocení těchto zpráv.

Součástí publikace je i stručný přehled statistických programových systémů, včetně informace o možnostech jejich využití i jejich dostupnosti.

Publikace je vhodná jak pro zmíněné experty v oblasti zdravotnictví, tak také pro čtenáře, kteří se chtějí blíže seznámit s možnostmi statistiky při systematickém zkoumání té které problematiky. S ohledem

na šíři prezentované metodologie, která není jen přehledem používaných metod při analýze statistických dat – obsahuje řadu cenných praktických návodů i varování, je velmi dobrou pomůckou při praktickém provádění výzkumné činnosti, od jejího zahájení až po závěrečné vyhodnocení výsledků a jejich vazbu na zatím dostupné informace. Cenný je také důraz na kvalitu dat v průběhu celého procesu, upozornění na nesprávné postupy i na metody, které slouží k detekci chybných dat. Také použití přehledných schémat i názorných příkladů umožňuje expertům s dosud menšími znalostmi či zkušenostmi v oblasti statistiky rychlou orientaci v problematice statistických metod zpracování dat s možnostmi jejich vhodného využití v praktické činnosti. Odkazy na další odbornou literaturu v závěru jednotlivých kapitol poslouží zkušenějším čtenářům při hledání odpovědí na teoretické zdůvodnění uváděných postupů i při hledání odpovědí na další otázky vznikající při použití statistiky v nejrůznějších oborech.

Hana Šlégrová

OTÁZKY RODINNÉ POLITIKY¹⁾

Recenzovaná publikace zahrnuje příspěvky autorů, kteří se z různých pohledů věnují problematice (hlavně západoevropských) rodin a úloze rodinné politiky; snaží se na základě případových studií v různých evropských zemích sledovat současné trendy každodenního rodinného života. Vybrali si poměrně široké spektrum problémů, jimiž se zabývají s různou hloubkou. *Anne H. Gauthierová* s kolegy analyzovala (na základě výsledků sociologických šetření) trendy v aktivní péči o děti (kolik času věnují matka i otec svému dítěti v předškolním věku) v Kanadě od 70. let 20. století až po současnost. Autoři dospěli k závěrům, že ženy (ale i muži) s vyšším vzděláním a ekonomicky aktivní věnují svým dětem v předškolním věku v průměru více času, než jim věnovali v 70. letech, zatímco rodiče s nižším vzděláním nebo ekonomicky neaktivní zůstali v rozsahu této péče na stejné úrovni.

Možnostmi skloubení budování kariéry, partnerského života a výchovy dětí se ve své stati zabývá na základě zkušeností mladých párů ve švédské populaci *M. Bernhardtová*. Podobně jako v předcházejícím příspěvku dochází k závěru, že ve většině případů kariéra žen není v rozporu se zájmy dítěte; naopak vzdělání a uplatnění žen-matek na trhu práce jsou často pro jeho rozvoj důležitými faktory.

Hans J. Schulze, Klaus Peter Strohmeier, Klaus Hesse, Silke Thielová, Laszlo A. Vaskovics a Ellen Kirnerová sledují roli rodinné politiky v procesu přehodnocování partnerských rolí, v bezdětnosti jako vědomé volbě páru, v posuzování nákladů a zisku v případech narození dítěte (kde toto rozhodnutí zdaleka nelze redukovat pouze na ekonomické faktory) nebo ve formování různých rodinných struktur.

Značná část příspěvků rozebírá různé demografické trendy (vesměs v západoevropských zemích), jež lze částečně vysvětlit pomocí koncepce druhého demografického přechodu. V rámci těchto států je však možno vysledovat rozdíly. Například *Angelika Bachová* se pozastavuje nad vývojem a rozdílnou strukturou domácností samoživitelů s dětmi v Německu a ve Velké Británii. *Dirk Konietzka s Michaelou Kreyenfeldovou* analyzují mimomanželské porody na území bývalé NDR během 90. let 20. století, přičemž zjišťují, zda se jedná o dlouhodobější trend. *Herbert Engstler* se zaměřil na opakované sňatky rozvedených ve Švýcarsku, na faktory, jež jejich uzavírání mohou ovlivňovat a na časové trendy jejich výskytu.

Zajímavé jsou též články věnované rodinám a rodinným strukturám imigrantů a generacím jejich potomků, stejně jako příspěvky týkající se struktur rodin a domácností majoritní populace a jejich registrů (např. *Gaby Straßburgerová, Utz Lindemann*, ad.).

Popisem historického vývoje evropských rodin od doby předindustriální se zabývá *Georg W. Oesterdieckhoff*.

Autoři statí pojali téma rodinné politiky a rodinných struktur ve velmi širokém záběru. Bylo by jistě přínosné pro sledovanou problematiku, kdyby se také pokusili o postizení regionálních rozdílů a zaměřili se i na státy jižní, střední a východní Evropy. Je potěšující, že kromě popisné charakteristiky současné situace se v příspěvcích objevují i určitá doporučení pro praktickou politiku, zaměřenou především na co nejoptimálnější propojení profesního a rodinného života.

Ke každému z příspěvků je přiložen obsáhlý seznam použité literatury; většina z nich je doplněna přehlednými tabulkami a grafy. Publikaci lze doporučit každému, kdo se aktivně zabývá sociální a rodinnou politikou.

Marek Řezanka

¹⁾ Dorbritz, J. – Otto, J. *Familienpolitik und Familienstrukturen – Ergebnisse der gemeinsam Jahrestagung der Deutschen Gesellschaft für Bevölkerungswissenschaft und der Johann–Peter–Süßmilch. Gesellschaft für Demographie*. Wiesbaden: Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung beim Statistischen Bundesamt, 2002, 263 s.

Z České demografické společnosti

Diskusní 378. demografická středna (15. 9. 2004) byla zahájena přednáškou *Jitky Langhamrové České rodina, domácnost a bydlení z pohledu SLDB 2001*. Přednášející se nejprve zabývala rodinami a domácnostmi celkem se zaměřením na rodiny úplné, neúplné a domácnosti jednotlivců. Mezi nejvýraznější změny, ke kterým v čase dochází, je nárůst počtu jednočlenných domácností, pokles podílu pěti a vícečlenných domácností – domácnosti častěji než dříve žijí ve vícepokojových bytech. Co se týče bydlení rodin a domácností, trvale roste kvalita bydlení, v roce 2001 bydlelo 88,5 % domácností v bytech I. kategorie. Co se týče ukazatelů úrovně bydlení s výjimkou průměrné obytné plochy na obytnou místnost je u všech ostatních viditelné jejich postupné zlepšování. Existují rozdíly mezi úrovní bydlení ve městě a na venkově. I když na venkově žije v průměru v bytě více osob (2,87) než ve městech nad 10 tisíc obyvatel (2,50), průměrné ukazatele úrovně bydlení jsou zde příznivější. Srovnáme-li však úroveň bydlení na venkově a ve městech podle druhu budovy, pak v rodinných domcích je úroveň bydlení vyšší než ve městech. Průměrná úroveň bydlení domácností se nejlépe srovnává v bytech s l cenzovou domácností (je jich více než 90 %). Nadprůměrnou úroveň mají i domácnosti neúplných rodin bez dětí a úplných rodin bez dětí. Naopak pod průměrem je úroveň neúplných rodin se závislými dětmi a především úplných rodin se závislými dětmi (proti jed-

notlivcům je obytná plocha na osobu asi jen třetinová, počet osob na místnost 2,5násobný). I když je úroveň bydlení v úplných rodinách s jedním dítětem výrazně nejvyšší ze všech úplných rodin s dětmi, i tato je podprůměrná.

Přednášející se také zmínila o **Národní zprávě o rodině**, kterou vypracovalo *Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR* a která se pokouší analyzovat stávající situaci v oblasti rodinné politiky, popisuje stav na úrovni státní správy i samosprávy. Část zprávy věnovaná rodině a bydlení poukazuje na fakt, že mít obydlí je jednou ze základních lidských potřeb. Nelze tvrdit, že samostatné bydlení vede automaticky k založení rodiny. Bytová politika je však důležitým nástrojem pro mladé rodiny s nízkými a středními příjmy. Závěrem je však konstatováno, že většina nástrojů bytové politiky nepředstavuje výraznější pomoc pro vyšší dostupnost bydlení pro rodiny s dětmi. Česká rodina se v souvislosti se změnami ve společnosti mění, mladí lidé vstupují později do manželství, odkládají narození dítěte do vyššího věku, existují nepříznivé podmínky pro založení rodiny. Nedostupnost bydlení pro mladé rodiny, poměrně vysoká nezaměstnanost, absence rodinné politiky, to vše má vliv na sňatečnost, rozvodovost a plodnost. Česká republika stárne, plodnost je hluboce pod zápornou hranicí prosté reprodukce. Otázkou je, zda má či nemá smysl provádět pronatalitní politiku.

JL

Mezinárodní konference „Statistika: Investice do budoucnosti“

Ve dnech 6. a 7. září 2004 se v Praze konala mezinárodní konference **Statistika: Investice do budoucnosti**. Organizoval ji *Český statistický úřad* ve spolupráci s *Českou národní bankou* a *Vysokou školou ekonomickou v Praze*. Záštitu nad konferencí převzal prezident ČR *Václav Klaus*.

Jak vůbec vznikl nápad zorganizovat v Praze mezinárodní konferenci? Rok 2004 je rokem 85. výročí oficiální československé statistiky a pracovníci ČSÚ přemýšleli o tom, jak toto výročí oslavit. Možností bylo několik, ale nakonec bylo rozhodnuto o uspořádání konference – tedy oslavit výročí pracovním.

Byly stanoveny více než dvě desítky témat, která by se na konferenci mohla objevit, poté byly rozeslány pozvánky na stovky e-mailových adres. Ukázalo se, že nabízená témata zaujala potenciál-

ní účastníky různě, o některá nebyl zájem, jiná byla naopak rozšířena. V definitivním programu se tak například sociální statistiky objevily ve třech sekcích, metadata vydala na dvě velmi naplněné sekce, stejně tak monetární statistika. Definitivní seznam témat byl následující: **Dostupnost dat versus důvěrnost a ochrana soukromí, Historie statistiky, IT ve statistice, Krátkodobé ukazatele, Kvalita ve statistice, Metadata, Metody analýzy a monitorování hospodářského cyklu, Monetární a bankovní statistika, Národní účty, Regionální statistika, Sociální statistiky, Statistické zachycení procesů ekonomické globalizace, Statistika a internet, Statistika a uživatelé, Statistika minorit, Statistika zahraničního obchodu (platební bilance), Vzdělávací statistiků pro potřeby státní statistické služby.**

Ačkoli jsme se snažili předem vymežit jasnou obsahovou náplň jednotlivých sekcí, docházelo k zákonitým překryvům – například v sekci o internetu byly prezentovány stromy života, které svým obsahem více patří do demografie, resp. do sociálních statistik, jejich prezentace byla však více zaměřená na uživatele internetu. Stejně tak se téma **Uživatelé a jejich spokojenost a přání** objevilo v souvislosti s kvalitou atd.

Jednání se účastnilo více než sto delegátů ze zahraničí – nejvíce jich přijelo z Německa, řada také z Francie, Velké Británie, Itálie, byli zde zástupci statistické obce z Nového Zélandu, Lesotha, USA nebo Íránu. Největší zastoupení však měli účastníci z České republiky. Celkem se tedy konference ve třech paralelních sekcích účastnilo asi 150 osob.

Konference byla zahájena předsedou *Českého statistického úřadu Janem Fischerem*, za *Českou národní banku* vystoupil její guvernér *Zdeněk Tůma*. *Vysokou školu ekonomickou* reprezentovala rektorka *Jaroslava Durčáková* a za *Eurostat* zahájil konferenci *Klaus Reeh*. Pro všechny účastníky bylo zajímavé vystoupení *Stanislavy Janáčkové*, poradkyně prezidenta republiky Václava Klause.

Konference byla dobrou příležitostí pro pracovníky Českého statistického úřadu zúčastnit se takové mezinárodní akce, získat informace o zkušenostech statistiků ze zahraničí a v neposlední řadě také vystoupit se svým příspěvkem.

Konference byla po organizační stránce zajišťována zejména pracovníky ČSÚ. Neocenitelnou pomoc poskytla při organizaci i při pořádání odborného programu Česká národní banka, v jejíchž prostorách se celá konference odehrávala. Veškeré výdaje spojené s konferencí byly hrazeny výhradně z příspěvků účastníků, takže na rozpočet ČR neměla konference žádné dopady. Přestože ČSÚ nikdy takovou akci samostatně neorganizoval, konference proběhla bez jakýchkoli organizačních zádrhelů, byla zajímavá svým obsahem a bezpochyby přispěla k dobrému jménu Českého statistického úřadu v zahraničí.

Další informace o konferenci včetně řady příspěvků a většiny prezentací jsou k dispozici na internetových stránkách Českého statistického úřadu: <http://www.czso.cz/conference2004>.

Petra Kuncová

Sedmdesátiny časopisu Genus

V roce 1934 byl z podnětu profesora *Corrada Giniho* založen časopis **Genus** jako oficiální orgán *Italského výboru pro studium populace* (Comitato Italiano per lo Studio dei Problemi della Popolazione). Od té doby (s krátkým přerušením v letech 1942–1949) časopis vychází. Pod redakčním vedením prof. Giniho se studium populace zaměřovalo na širokou oblast procesů a vztahů: vedle studia demografických procesů v užším slova smyslu se zájem zaměřoval na antropologické, zdravotnické a biologické faktory těchto procesů a na jejich sociální a hospodářský dopad. Historické a geografické pohledy na populační vývoj byly rovněž součástí tohoto směru, jež Gini nazýval *integrální demografií*.

Toto zaměření se výrazně projevuje tématem článků uveřejněných v prvních deseti svazcích časopisu v letech 1934–1954. Ze 179 článků se 44 zabývalo biologickými a genetickými problémy, 42 mělo antropometrické a antropologické zaměření, a 29 se zabývalo sociologickými a psychologickými vztahy. Celkem tedy téměř dvě třetiny příspěvků měly poměrně vzdálený vztah k demografii. Tak široce pojímaná oblast populačního studia se projevila i v dalších 10 svazcích časopisu uveřejněných v letech 1955–1964: podíl článků s tematikou podobnou shora zmíněné jen mírně poklesl na 60 %.

V roce 1965 po smrti prof. Giniho převzala odpovědnost za vydávání časopisu *Genus prof. Nora Federici*. Pod jejím vedením časopis sice udržel multi-

disciplinární zaměření, ale postupně se ve studiu populačních procesů prosazoval silný důraz na demografické jevy v užším slova smyslu. Tak v desetiletí 1965–1974 ze 144 uveřejněných článků se 40 % zabývalo obecnou populační teorií, populačními modely, úmrtností a porodností. Podíl článků zařazených pod výše zmíněné disciplíny jako antropologie, sociologie, biologie a genetika klesl na 17 %.

V následujících letech, spolu s celosvětovým vývojem demografického studia, je spojeno i nové zaměření a rozsah časopisu *Genus*. Podstatně vzrostl objem časopisu: ze 144 článků v období 1965–1974 na 345 článků v letech 1985–1993. Rovněž se zvýšil podíl článků zabývajících se výlučně metodologií demografického studia a článků úzce zaměřených na studium úmrtnosti a porodnosti. Mezinárodní postavení časopisu *Genus* se projevilo dvojnásobným směrem: zaměřením uveřejněných článků na problémy rozvojových zemí, zejména v Asii a v Africe; a na podílem otištěných článků v jazyce jiném než italském. *Genus* publikoval sice od samého počátku ojedinele články v angličtině, francouzštině, němčině, ale zhruba od poloviny 80. let jsou příspěvky v *Genusu* skoro výlučně publikovány anglicky.

V září 2001 zemřela prof. Nora Federici a vedení časopisu a jeho redakci převzal *prof. Antonio Golini*. Pod jeho vedením pokračuje mezinárodní zaměření časopisu v rozšířeném rozsahu.

Lado Růžička

Číně hrozí, že se stane zemí starých mláďenců

Čína čelí demografické krizi. Hrozí jí, že se stane zemí svobodných mužů, neboť podle oficiálních statistik v ní bude do roku 2020 čtyřicet miliónů starých mláďenců. Příčiny nedostatku žen jsou v podstatě dvě: preferování synů v rodinách a přísná kontrola porodnosti v Číně.

Nejhorší situace je v tomto směru na jihočínském ostrově Hainan. Dvaadvacetiletá *Tün* si přidržuje na boku malou dcerušku a kolébavým krokem směřuje k vesnické studni. Je ve vysokém stupni těhotenství a rodina žádá, aby porodila syna. „Můj manžel chce chlapce“, říká. „Pokud bude i druhé dítě holčička, budu mít další. Také chci syna“. Její touha po synovi je tak veliká, že je ochotna riskovat i pokutu a odsouzení vlády, která zakázala rodinám mít třetí dítě. Žije v obci Pching-ling, kterou tvoří skupinka chudých kamenných domů. Jejich obyvatelé se snaží zajistit si z malých pozemků kolem živobytí. V takových místech, jako je toto, neexistuje žádný systém sociálního zabezpečení, a proto se každá rodina snaží mít syna, aby se o ně ve stáří postaral. „V takové vesnici si lidé velmi váží chlapců, o dívky nemají zájem. Jakmile se totiž dcera vdá, patří už někomu jinému. Už není součástí své rodiny“, vysvětluje *Tün*.

Čínská vláda, která se snažila zabránit populační explozi, v roce 1980 stanovila, že každá rodina může mít jen jedno dítě. Nespokojenost lidí na venkově vedla k tomu, že v roce 1984 byla tato politika pozměněna, říká expert *Čaj Čen-wu* z pekingské univerzity. „Na většině čínského území nyní platí heslo jeden a půl dítěte na rodinu. To znamená, že pokud mladý pár má jako první dítě chlapce, nesmí mít už další. Pokud se narodí jako první holčička, mohou mít rodiče ještě druhé dítě“, vy-

světluje. Toto a také velká prenatalní úmrtnost plodů ženského rodu vedly k obrovské převaze chlapců. Na ostrově Hainan je nepoměr mezi mužským a ženským pohlavím největší z celé země; na 100 narozených děvčátek tady připadá 135 chlapců. „Sociální a ekonomický vývoj na Hainanu je nižší než v jiných provinciích a na pevnině. Vláda nemá zájem o rozvoj ostrova, protože leží blízko hranic s *Tchaj-wanem*, a proto sem ani mnoho neinvestuje“, dodává *Čaj Čen-wu*.

Nevyváženost v pohlaví se začala projevovat už koncem 80. let, kdy se začal ve větší míře používat ultrazvuk, a nastávající rodiče si tak mohli nechat zjistit pohlaví ještě nenarozeného dítěte. Dnes je to zakázáno, ale na nelegálních klinikách je zákon porušován. „Ženy, které na ultrazvuku zjistí, že mají porodit holčičku, podstoupí raději tajný potrat, a mají tak šanci mít ještě chlapečka. Je to nelegální, ale běžný postup“, říká odborník na ultrazvuk *Čchen Te* v městečku *Wen-čchang*.

Na Hainanu je mnohem vyšší i úmrtnost děvčátek než chlapců. „Když onemocní syn, udělají rodiče všechno pro jeho uzdravení, prodají veškerý majetek, aby mu zachránili život. Pokud nemoc postihne dcerku, chovají se úplně jinak, nezřídka i zastaví léčbu a vezmou si dítě z nemocnice“, vysvětluje pozadí jeden pediatr, který nechce být jmenován.

V nemocnici, kde pracuje, tvoří chlapci až 70 % novorozenců. Statistiky uvádějí, že v celé zemi se narodí každý rok navíc dva milióny chlapců. Jsou to muži, kteří si nebudou moci najít ženu a čínské úřady varovaly, že tato nevyváženost může vést k růstu prostituce, sexuální zločinnosti a kupování žen.

Pramen: ČTK podle BBC News ze 13. 4. 2004.

CÍRKEV ČESKOSLOVENSKÁ HUSITSKÁ

Nepříznivý vývoj, který lze u Československé církve husitské na základě údajů dvou posledních sčítání konstatovat, naznačuje, že při zachování existujícího trendu by v nepříliš vzdálené budoucnosti mohli členové či příznivci této církve vést vážné diskuse o jejím zániku. V minulém století patřila Československá církev husitská¹⁾ mezi nejrozšířenější a nejpobulárnější církve u nás. Svým současným počtem, zhruba se sto tisíci osobami hlásícími se k této víře, se řadí na třetí místo v pořadí podle četnosti. Ze všech věřících tvoří tyto osoby tři procenta a z úhrnu obyvatel představují jedno procento.

Církev československá husitská byla založena na počátku roku 1920 skupinou reformně smýšlejících katolických duchovních v čele s *Karlem Farským*. Její vznik souvisel s modernistickým hnutím v římskokatolické církvi a byl podmíněn rovněž konkrétní situací a náladami obyvatel po vzniku samostatné Československé republiky²⁾.

V době svého vzniku, v roce 1920, měla církev 200 tisíc prvotních sympatizantů, tedy zhruba jednou tolik, než je tomu v současnosti. O rok později, v roce prvního československého sčítání, se jejich počet více než zdvojnásobil a překročil hranici půl milionu.

Tab. 1 Osoby hlásící se k Československé církvi husitské v jednotlivých letech sčítání (Persons declaring membership of the Czechoslovak Hussite Church in census years)

Ukazatel	1921	1930	1950	1991	2001
osoby hlásící se k čl. církvi	523 232	779 672	946 813	178 036	99 103
index řetězový (předchozí rok = 100)	x	149,0	121,4	18,8	55,7
index bazický (1921 = 100)	x	149,0	181,0	34,0	18,9
podíl věřících na obyvatelstvu celkem	92,8	92,2	93,9	43,9	32,1
podíl osob čl. církve na obyvatelstvu celkem	5,2	7,3	10,6	1,7	1,0
podíl osob čl. církve na věřících celkem	5,6	7,9	11,3	3,9	3,0

Navzdory zvolenému názvu při svém vzniku – československá, byla tato církev jednoznačně českou záležitostí. Věřící této církve žili především v samotných Čechách. V roce 1921, krátce po založení, jich byly sečteny více než čtyři pětiny (83,6 %) právě v Čechách, 11,8 % věřících připadalo na Moravu a 4,6 % na Slezsko.

Poměrně vysoká byla jejich koncentrace v Praze, kde měla své bydliště jedna šestina všech věřících. Dále to byla např. oblast Lounska a Rakovnícka, kde na počátku dvacátých let obyvatelstvo hromadně vystupovalo z katolické církve. V tehdejší okrese Louny se do Československé církve husitské přihlásily dvě pětiny všech obyvatel (40,3 %) a v okrese Rakovník to byla necelá jedna třetina (29,9 %). Třetí podobnou oblast

¹⁾ Církev byla založena v roce 1920 pod názvem Československá církev. Dnešní název Církev československá husitská platí od roku 1971, kdy byl původní název podle sněmovního usnesení rozšířen o adjektivum husitská. Po vzniku samostatné České republiky si církev zachovala v názvu slovo československá. Jak sama uvádí nejenom z důvodů, že má na Slovensku své členy, ale že smysl termínu není geografický a souvisí se vznikem církve v nové samostatné Československé republice.

V dalším textu budeme bez ohledu na časové vymezení používat dnešní název – Československá církev husitská.
²⁾ Jednou z příčin, které vedly k jejímu založení, bylo i odmítnutí reformních návrhů předložených tzv. Jednotou československého duchovenstva reprezentující v té době u nás římskokatolickou církev. Mimo jiné se jednalo např. o bohoslužby v národním jazyce, zřízení československého patriarchátu, povolení manželství kněží, demokratizace církevní správy – farní rady, volitelnost církevních úřadů apod. Tyto návrhy, Vatikánem v roce 1919 zamítnuty, byly v řadě požadavků později v rámci modernistického hnutí v římskokatolické církvi II. vatikánským koncilem přijaty. K tomu např. článek *Husité nejsou husité, ale katoličtí modernisté*, J. Kirschner, elektronický server Christnet.cz (www.christnet.cz).

bylo Náchodsko, v okrese Náchod to v uváděné době byla více než jedna čtvrtina obyvatel (25,9 %) a v okrese Dvůr Králové tři desetiny (29,8 %). Hodně věřících se hlásilo k této církvi v době jejího vzniku také v dnešním mikroregionu Českého ráje. V rámci tehdy platného administrativního uspořádání se jednalo hlavně o okresy Turnov (37,4 %), Mnichovo Hradiště (23,3 %), Jičín (18,3 %) a Semily (15,6 %). K nimž pak bylo možno připojit i oblast Nové Paky a Nového Bydžova. Vyšší podíly nalezneme v té době i na Kolínsku a navazujícím Čáslavsku (okres Kolín 16,2 %, Čáslav 13,2 % a Kutná Hora 12,0 %). Na Moravě lze připomenout především tehdejší okresy Litovel (18,2 %) a Frýdek (15,6 %).

Tato koncentrace věřících v uvedených oblastech, bez ohledu na stěhování a další demografické procesy, trvá v modifikované podobě dodnes. A to jak z hlediska větších územních celků (podle údajů sčítání v roce 2001 připadaly téměř tři čtvrtiny všech věřících na oblast Čech a tzv. moravské kraje včetně kraje Vysočina zahrnovaly 28,3 % těchto věřících), tak některých uváděných lokalit.

Tab. 2 Vybrané okresy s koncentrací osob hlásících se k Československé církvi husitské³⁾ (Chosen districts with concentrations of persons declaring membership of the Czechoslovak Hussite Church)

Území	1921		1930		1950		1991		2001	
	absol.	% z obyv.	absol.	% z obyv.	absol.	% z obyv.	absol.	% z obyv.	absol.	% z obyv.
Jičín	12 388	18,3	13 419	20,7	8 900	21,7	4 040	5,1	2 098	2,7
Louny	18 069	40,3	20 676	45,4	17 779	46,7	4 035	4,7	1 878	2,2
Náchod	13 666	25,9	17 047	30,9	15 666	31,0	8 106	7,2	4 502	4,0
Rakovník	15 570	29,9	17 177	31,7	14 162	36,1	2 198	4,0	930	1,7
Semily	8 942	15,6	15 710	25,9	11 916	28,5	4 378	5,8	2 340	3,1
Praha	85 960	12,5	133 922	15,8	154 574	16,6	33 855	2,8	17 624	1,5
ČR	523 232	5,2	779 672	7,3	946 813	10,6	178 036	1,7	99 103	1,0

Pozn.: údaje nejsou pře počteny, odpovídají vymezení příslušného okresu v daném roce sčítání.

I přes změny, jak v absolutních tak i relativních počtech obyvatel hlásících se k této víře, ke kterým v rozmezí osmdesáti let došlo, lze ve vybraných okresech vysledovat pokračující kontinuitu. Je zřejmé, že zde existuje určité mezigenerační předávání hodnot a vzorců chování, včetně dodržování tradice církevní příslušnosti. Samozřejmě, že se na tomto vývoji podepsala jak postupující sekularizace, tak především čtyřicetileté období odmítní náboženství, což se nevyhnulo ani církvi československé⁴⁾. V případě okresů Louny a Rakovník ovlivnilo údaje za rok 1950 nejspíše i vysídlení Němců ke konci čtyřicátých let. Díky této skutečnosti zde poklesl především počet katolíků a současně vzrostl počet věřících československé církve z řad nových osídlenců těchto území.

Podle výsledků sčítání v roce 2001 zaznamenala církev, ve srovnání s daty sčítání roku 1991, podstatný úbytek svých „příznivců“. Bylo tomu obdobně jako u římskokatolické a evangelické církve pouze s tím rozdílem, že v případě československé církve byl tento pokles nejvyšší. Počet osob hlásících se k této církvi se totiž snížil v průběhu uvedeného desetiletí o 80 tisíc a představuje v relativním vyjádření polovinu (55,7 %) stavu v roce 1991. Výraznější byl přitom úbytek mužů (46,7%), zatímco v případě žen byl o několik bodů mírnější (42,8 %). I díky tomuto vývoji převažují mezi osobami tohoto vyznání, obdobně jako ve většině jiných církví, ženy. Jejich podíl se blíží téměř dvěma třetinám (61,9 %), ve srovnání s jinými církvemi je tedy ještě o několik bodů vyšší.

Historický vývoj ukázal, že počet věřících hlásících se k Československé církvi husitské od doby jejího vzniku výrazně poklesl. Srovnání s rokem 1950, kdy se k církvi hlásil téměř milion osob, odhaluje, že se jedná o desetinásobný úbytek. Ten byl přitom provázen zhoršováním některých dalších demografických znaků, především nepříznivě se vyvíjející věkovou skladbou.

³⁾ Porovnání absolutních čísel nám umožňuje v podstatě přirozená měna souboru těchto osob nezasažená vnějšími mimořádnými vlivy (jako např. u římskokatolické církve odsunem německého obyvatelstva).

⁴⁾ Skutečností je, že v období let 1945–1948 a po únoru 1948 byl stávající režim této církvi výrazně příznivěji nakloněn než např. církvi římskokatolické. Komunističtí činitelé měli představy, že by se československá církev mohla stát národním církvi a naopak ze strany církve bylo možné zaznamenat pozitivní vztah k tehdejšímu poměru a ve státi i únorovým událostem. Podrobně k tomu viz Chytil, P. Církev československá a stát kolem roku 1948, elektronický křesťanský časopis Getsemány č. 11/2002 (<http://www.getsemany.cz>).

Tyto postoje měly nepochybně vliv i na počet osob, které se k československé církvi hlásily při sčítání v roce 1950, kdy dosáhla absolutně nejvyššího čísla za celou existenci církve. Jaké další vlivy se do zjištěného počtu promítaly (např. církevní příslušnost v té době nebylo možné zmínit pouhým zápisem do sčítacího archu), se můžeme pouze domnívat, případně o nich více méně ve spekulativní podobě uvažovat.

Již v roce 1991, tedy po čtyřicetileté mezeře od zjišťování náboženského vyznání, bylo možné konstatovat, že oproti více méně rovnoměrnému rozložení věřících v roce 1950 do jednotlivých věkových skupin⁵⁾, došlo k podstatnému posunu. Váha mladších věkových kategorií se zeslabil a vzrostl podíl starších věkových kategorií od čtyřicetiletých výše (např. osoby 50leté a starší tvoří 70,1 % všech věřících).

Málo příznivá věková struktura mj. vyplývá z historie této církve. Velkou část jejich příslušníků budou nejspíše stále tvořit početné silné generace osob narozených v období první republiky, po vzniku církve. Tito „zakladatelé“ a jejich děti byli z rodin, které přestoupily do nově vytvořené církve od římských katolíků. K nim se pak druží i narození v další generaci, z 2. poloviny čtyřicátých, případně z počátku padesátých let, kdy z hlediska počtu svých členů dosahovala církev maxima. Toto základní jádro příslušníků církve pak s největší pravděpodobností vytrvalo přes všechny peripetie vývoje této víry, jak naznačuje i tab. 2.

Zhoršování věkového složení osob hlásících se k církvi pokračovalo především v posledním desetiletí. Podrobné výsledky sčítání z roku 2001 odhalují, že církev má z hlediska dalšího vývoje velmi nepříznivou věkovou skladbu. Osoby starší padesáti let tvoří více než čtyři pětiny (82,0 %) všech hlásících se k církvi, šedesátiletí a starší představují zhruba dvě třetiny (63,9 %) a dokonce ještě plně dvě pětiny (39,9 %) těchto osob jsou ve věku sedmdesáti let a více. Pro srovnání uvádíme tyto podíly u římskokatolické církve, u padesátiletých a starších je tento podíl 55,4 %, u šedesátiletých a více 37,0% a u sedmdesátiletých a vyššího věku se jedná o necelou jednu pětinu (19,4 %). Ještě méně příznivější je tato bilance u samotných žen, které jak bylo již uvedeno, mezi příslušníky československé církve převažují. Padesátileté a starší ženy představují z celkového počtu žen plných šest sedmin (84,8 %). Nejvýraznější je převaha žen nad muži v nejvyšším věku, kde sedmdesátileté a starší ženy v počtu 27 tisíc tvoří více než dvě pětiny všech žen a přes čtvrtinu (27,1 %) všech osob hlásících se k církvi.

Tab. 3 Osoby hlásící se k Československé církvi husitské v roce 2001 podle věku (Persons declaring membership of the Czechoslovak Hussite Church in 2001 by age)

Věková skupina	Celkem			Muži			Ženy		
	absol.	% podíl z		absol.	% podíl z		absol.	% podíl z	
		úhrnu	v. skup.*		úhrnu	v. skup.*		úhrnu	v. skup.*
0-14	2 924	2,9	0,2	1 497	4,0	0,2	142	2,3	0,2
15-19	1 283	1,3	0,2	587	1,6	0,2	696	1,1	0,2
20-29	3 909	3,9	0,2	1 905	5,0	0,2	2 004	3,3	0,2
30-39	3 382	3,4	0,3	1 669	4,4	0,2	1 713	2,8	0,3
40-49	6 435	6,5	0,4	2 969	7,9	0,4	3 466	5,6	0,5
50-59	17 892	18,1	1,2	7 343	19,5	1,0	10 549	17,2	1,4
60-69	23 754	24,0	2,6	9 059	24,0	2,2	14 695	23,9	3,0
70-79	29 500	29,8	4,0	9 953	26,4	3,6	19 547	31,8	4,3
80+ a nezj.	10 024	10,1	4,1	2 735	7,2	3,7	7 289	11,9	4,2
Celkem	99 103	100,0	1,0	37 717	100,0	0,8	61 386	100,0	1,2

Pozn.: *) jedná se o podíl osob z úhrnu všech obyvatel příslušné věkové skupiny.

Detailní pohled na věkovou strukturu ve vybraných okresech s vyšší koncentrací osob hlásících se k československé církvi ukazuje, že zde probíhal obdobný vývoj jako u úhrnu všech věřících. I zde došlo v uplynulém desetiletí k úbytku věřících v nejmladších a mladých věkových kategoriích, jak absolutně tak i relativně, a naopak vzrostl podíl a váha nejstarších věkových kategorií.

Zatímco u podílu v nejmladší věkové skupině se projevuje přece jenom vliv rozhodnutí jejich rodičů (v kategorii 0–14 let, např. u okresu Náchod dosahuje tento podíl 3,9 % a u okresu Semily 3,5 %),

⁵⁾ Věková skladba osob hlásících se k Československé církvi husitské v roce 1950

Věková skupina		0-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80+ a nezj.	Celkem
muži	%	24,2	7,0	17,6	12,9	15,9	11,6	7,0	3,1	0,7	100,0
ženy	%	21,8	6,6	17,2	12,6	16,5	13,0	7,9	3,7	0,7	100,0
Celkem	%	22,9	6,8	17,4	12,8	16,3	12,3	7,4	3,3	0,8	100,0

u starších osob není vývoj odlišný od celorepublikových dat. Osoby padesátileté a starší dnes tvoří na Náchodsku 75, 6 % všech hlásících se k československé církvi, na Semilsku rovných osmdesát procent a v případě okresu Jičín dokonce 84,3 %.

Životaschopnější věkovou strukturu má ze srovnávaných okresů pouze okres Náchod, u kterého se i přes obdobný proces stárnutí zachovává pozitivnější složení především u střední generace. Sonda do těchto okresů tedy dokládá, že ani v těchto místech s větší koncentrací věřících nedochází ke změně nebo k náznaku obrátu.

Tab. 4 Osoby hlásící se k Československé církvi husitské ve vybraných okresech a v ČR v roce 2001 (Persons declaring membership of the Czechoslovak Hussite Church in chosen districts in 2001)

Okres	Ukazatel	Věková struktura											
		0-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80+	úhrn
Jičín	% podíl na 1000 obyv.	2,6 4	1,0 4	1,1 4	1,2 4	1,2 5	1,7 7	6,9 13	16,9 33	25,6 78	30,4 103	11,4 102	100,0 27
Náchod	% podíl na 1000 obyv.	3,9 9	1,7 10	2,8 14	3,3 16	2,4 14	2,0 12	8,3 24	20,5 58	21,5 96	24,3 132	9,3 140	100,0 40
Semily	% podíl na 1000 obyv.	3,5 6	2,0 10	2,4 9	1,5 6	1,6 7	1,7 8	7,3 16	16,0 36	24,4 83	29,4 119	10,2 117	100,0 31
ČR	% podíl na 1000 obyv.	2,9 2	1,3 2	1,8 2	2,1 2	1,6 2	1,8 3	6,5 4	18,1 12	24,0 26	29,8 40	10,1 41	100,0 10

U naprosté většiny ostatních církví je přitom věková struktura podstatně příznivější. V případě římskokatolické církve činí podíl padesátiletých a starších věřících o něco více než polovinu všech (55,4 %) a u českobratrské evangelické necelé dvě třetiny (63,9 %). Pro srovnání uvedme podíl těchto osob u celé populace, kde tvoří necelou jednu třetinu (32,6 %). Tomuto složení obyvatelstva se blíží skladba osob hlásících se k církvím, které co do četnosti následují po třech hlavních církvích u nás. U pravoslavné církve je tento podíl 42,2 %, v případě Slezské církve augšpurského vyznání 40,1 % a u Náboženské společnosti Svědků Jehovových, padesátiletí a starší nedosahují ani jedné třetiny (31,3 %) všech.

Tab. 5 Okresy a města s nejvyššími podíly osob hlásících se k Československé církvi husitské (Districts and towns with highest shares of persons declaring membership of the Czechoslovak Hussite Church)

Okres, město	Počet obyvatel celkem	Věřící československého vyznání		
		absolutně	v %	
			věřících	obyvatel
Náchod	112 714	4 502	11,8	4,0
Jaroměř	12 921	454	14,3	3,5
Náchod	21 400	754	11,0	3,5
Trutnov	120 777	2 772	10,9	2,3
Dvůr Králové	16 381	511	16,2	3,1
Úpice	5 932	261	16,7	4,4
Semily	75 355	2 340	11,7	3,1
Semily	9 262	292	14,3	3,2
Turnov	14 513	461	14,3	3,2
Jičín	77 761	2 098	11,0	2,7
Jičín	16 489	457	13,0	2,8
Nová Paka	9 299	477	19,3	5,1
Louny	86 020	1 878	11,3	2,2
Louny	19 639	635	20,9	3,2
Žatec	19 919	226	5,6	1,1
Rakovník	54 084	930	11,9	1,7
Nové Strašecí	5 054	50	6,7	1,0
Rakovník	16 695	318	14,7	1,9
Praha	1 169 106	17 624	6,2	1,5
ČR celkem	10 230 060	99 103	3,0	1,0

Uvedená data v případě starších věkových ročníků lze, jak je zřejmé z tab. 3, doplnit vyjádřením o velmi nízkých počtech, a to absolutně i relativně, věkových kategorií dětí a mladých lidí. Děti do 14 let, tedy ty, které přihlašují k církvi rodiče, tvoří tři procenta (u římskokatolické církve činí tento podíl 9,9 %). V případě 15–19letých to je jedno procento z úhrnu, 20–29letí se např. pohybují kolem 4 % a obdobně je tomu u další desetileté skupiny. Zajímavé přitom je, že v tomto případě je relativní počet mužů vyšší, než je tomu u žen.

Tristní stav potvrzuje skutečnost, že podíly těchto věkových kategorií jsou u římskokatolického či českobratrského vyznání dvojnásobně až trojnásobně vyšší. Pokud si uvedeme opět data za celou populaci, tak u 15–19letých činí tento podíl přibližně 7 % a u následující kategorie je ještě o jedno procento vyšší. Absolutně největší počet osob hlásících se k československé církvi husitské je v Praze – necelých 18 tisíc osob tvoří jeden a půl procenta všech Pražanů a podílí se celou jednou šestinou na všech příslušnících této církve. Dále pak ve Středočeském a Královohradeckém kraji, kde v relativním vyjádření připadá na region vždy zhruba po jedné osmině. Podle absolutního počtu jich nalezneme více rovněž v Brně a Ostravě – kolem čtyř tisíc, při porovnání s obyvateli však tvoří poměrně nepatrný díl.

Obecně je možné říci, že se k této církvi hlásí především městské obyvatelstvo, což dokládají i četné kostely a modlitebny ve většině našich měst. Zhruba tři pětiny (58,1 %) všech těchto věřících žije dnes ve městech s více než deseti tisíci obyvateli, přičemž více než 28 tisíc občanů (29,8 %) hlásících se k československé církvi má své bydliště ve velkoměstech. I tento fakt může mít spíše negativní dopad pro další vývoj, neboť městský životní styl spíše podporuje pokračování sekularizace obyvatel. Při pohledu na mapu zjišťujeme, že relativně nejvíce věřících tohoto vyznání – více než tříprocentní podíl ze všech obyvatel, žije ve východních Čechách prezentovaných především okresy Náchod (4,0 %) a Semily (3,1%), ke kterým se připojují ještě okresy Jičín a Trutnov. V obou prvních uváděných okresech překračuje přitom počet těchto osob hranici 10 % ze všech věřících. Druhou oblastí s větší koncentrací věřících je Lounsko a Rakovnicko. Soustředění věřících do těchto míst se pak promítá rovněž do jednotlivých měst. Právě mezi obyvateli měst z východních Čech je těchto věřících nejvíce. Jmenovat lze především z těch větších Jaroměř, Náchod (3,5 %), Turnov a Dvůr Králové a z menších sídel pak ještě Červený Kostelec (7,1 %), Hronov, Českou Skalici a Novou Paku. Z ostatních sídel mimo uvedené lze připomenout na Moravě Litovel (4,4 %) a menší Rychvald (7,8 %).

Některé další charakteristiky osob hlásících se k této církvi, jako jsou například jejich vyšší úroveň vzdělání ve srovnání s katolickou církví nebo větší odpovědnost při uzavírání manželství či jeho rozvodu oproti lidem bez vyznání (vyšší sňatkový věk, nižší rozvodovost), které lze z údajů sčítání doložit, nejsou v obecném kontextu tak významné.

Ladislav Pištora

ČTVRTLETNÍ SLEDOVÁNÍ ČETNOSTÍ VROZENÝCH VAD U DĚTÍ V ČESKÉ REPUBLICE V OBDOBÍ 1994–2002¹⁾

Registrace vrozených vad (VV) má v ČR již více než 40letou tradici, včetně časových analýz incidencí vrozených vad jako celku i některých vybraných typů VV. K registraci vrozených vad však patří nejen tyto analýzy dlouhodobých trendů četností, ale i průběžné a aktuální monitorování čtvrtletních četností vybraných VV na území ČR. Analýzy těchto kvartálních četností slouží jako indikátor možného nežádoucího vlivu prostředí, jinak řečeno zvýšení četností těchto multifaktoriálně podmíněných vrozených vad je signálem nežádoucí interakce zevních teratogenů.

Zahraniční organizace zabývající se monitorováním výskytu vrozených vad – *International Clearing-house for Birth Defects Monitoring System* (ICBDMS) a *European Registration of Congenital Anomalies* (EUROCAT) jsou v současné době dvě největší mezinárodní organizace, které se zabývají nejen průběžným sledováním incidencí vrozených vad, ale i podrobnými analýzami výskytu vrozených vad u narozených dětí a analýzami úspěšnosti prenatální diagnostiky vrozených vad v jednotlivých spolupracujících centrech a registrech. Česká republika je stálým členem organizace ICBDMS a společně s ostatními členy také monitoruje kvartální výskyt vybraných vrozených vad na svém území.

Historie a současnost registrace vrozených vad v České republice

Hlášení a registrace vrozených vad v České republice má dlouholetou tradici a v současné době představuje souvislou řadu od roku 1961. Česká republika se také stala jedním z prvních států na světě, kde byla zahájena registrace vrozených vad a byla také jedním ze spoluzakládajících členů organizace ICBDMS v roce 1974. Od svých začátků až do současnosti prošla registrace v ČR řadou kvantitativních a kvalitativních změn.

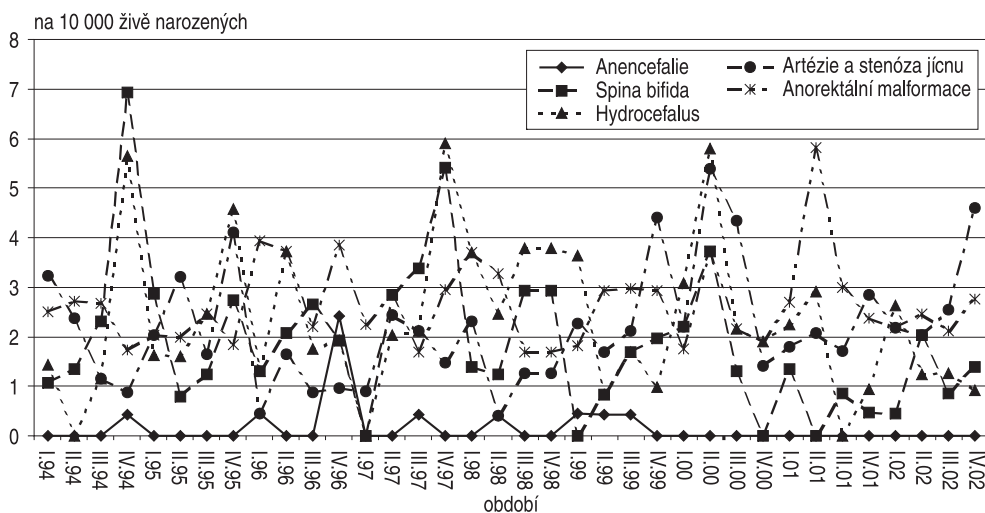
V současné době se sledují všechny vrozené vady zjištěné:

- u plodů, kdy se vrozená vada zjistila při prenatální diagnostice a u samovolných potratů nad 500 gramů,
- u mrtvě narozených dětí,
- u dětí do dokončeného 15. roku života.

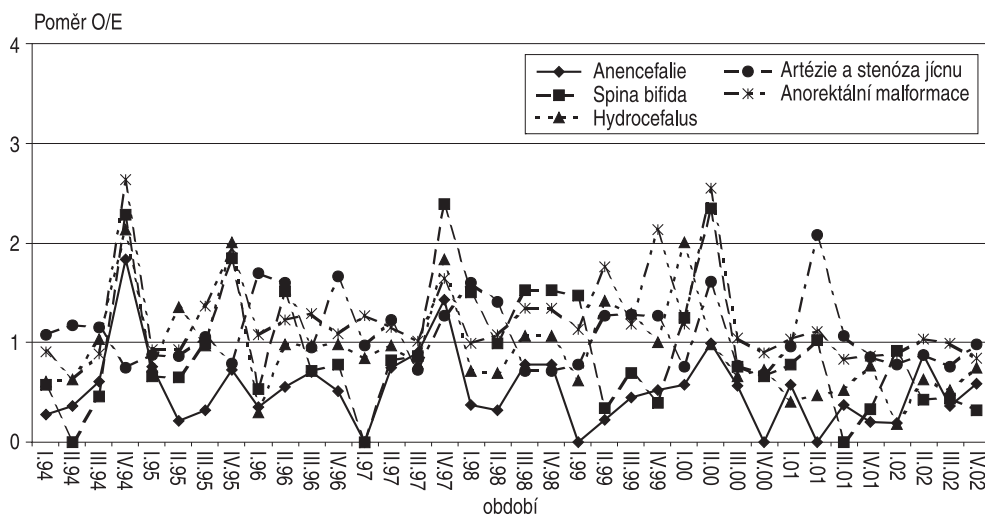
Kontrolu vyplňování tiskopisů, jejich kódování, pořizování a zpracování provádějí pracoviště *Ústavu zdravotnických informací a statistiky ČR* (ÚZIS ČR). Vrozené vady jsou jedním z informačních systémů v rámci *Národního zdravotnického informačního systému* (NZIS), který je veden v ÚZIS ČR. K 1. 1. 2002 byl vyhlášen **Národní registr vrozených vad** – Věstník Ministerstva zdravotnictví České republiky, částka 14/2001 z prosince 2001. ÚZIS ČR je zpracovatelem výše zmíněného registru a jeho činnost

¹⁾ Práce je podporována výzkumným úkolem CEZ MZOL 34 000 000 1.

Graf 1 Anencefalie, spina bifida, kongenitální hydrocefalus, atřezie a stenóza jícnu, anorektální malformace - ČR, 1. 1. 1994 - 31. 12. 2002 na 10 000 živě narozených (Anencephaly, spina bifida, congenital hydrocephalus, atresia and stenosis of oesophagus, anorectal malformations - Czech Republic, 1 January 1994 to 31 December 2002, per 10 000 live births)



Graf 2 Anencefalie, spina bifida, kongenitální hydrocefalus, atřezie a stenóza jícnu, anorektální malformace - ČR, 1. 1. 1994 - 31. 12. 2002, poměr Observed/Expected (Anencephaly, spina bifida, congenital hydrocephalus, atresia and stenosis of oesophagus, anorectal malformations - Czech Republic, 1 January 1994 to 31 December 2002, Observed/Expected ratio)

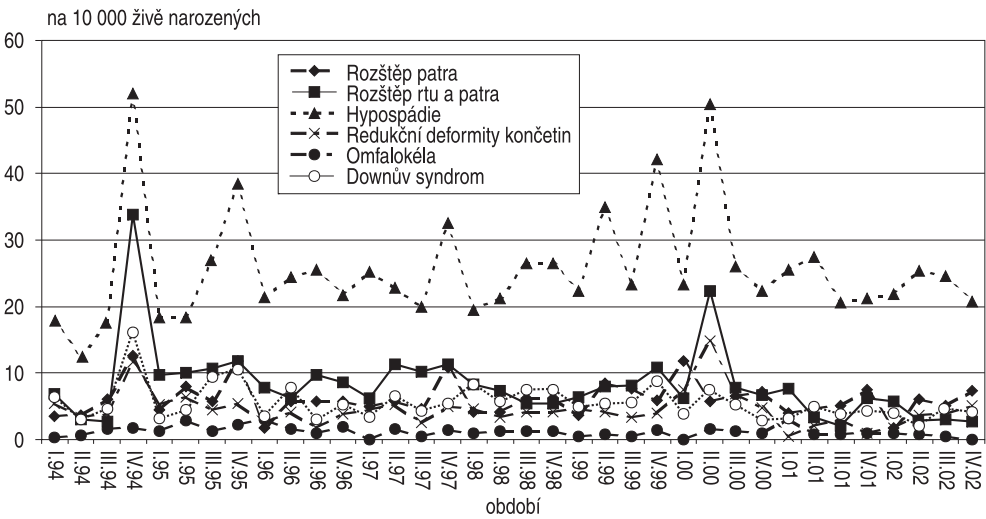


a zpracování dat z tohoto registru je dále upravena Metodikou NZIS (Národní zdravotnický informační systém) č. 59, kterou vydal ÚZIS ČR.

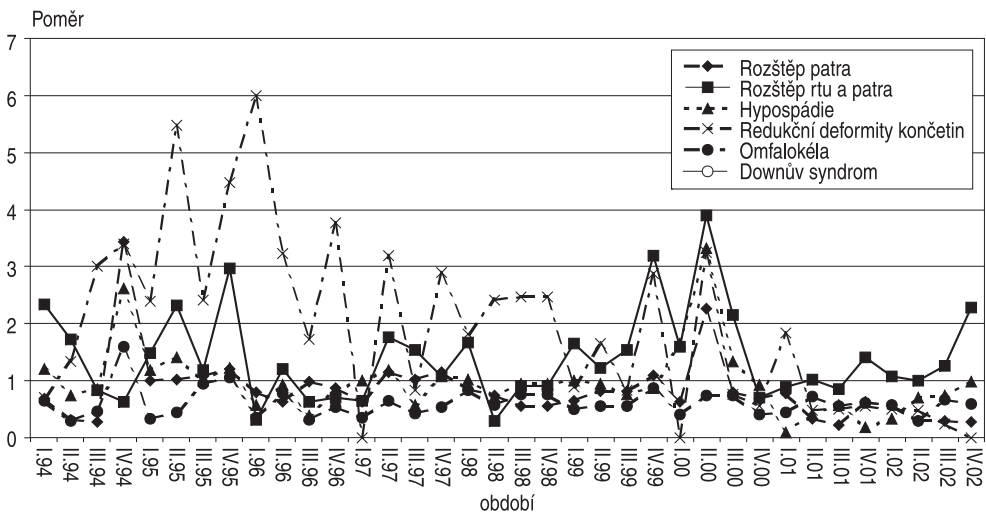
Materiál a metodika

Základním zdrojem údajů pro zpracování byla data získaná z oficiální registrace VV v České republice, ze *Statistického hlášení – Vrozená vada plodu nebo dítěte*. Vedením registrace VV je pověřen Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR. Prezentované výsledky jsou z celé České republiky za období

Graf 3 Rozštěp patra, rozštěp rtu a patra, hypospádie, redukční deformity končetin, omfalokéla, Downův syndrom - ČR, 1. 1. 1994 - 31. 12. 2002 na 10 000 živě narozených (Cleft palate, cleft lip and cleft palate, hypospadias, limbs reduction defects, omphalocele, Down's syndrome - Czech Republic, 1 January 1994 to 31 December 2002, per 10 000 live births)



Graf 4 Rozštěp patra, rozštěp rtu a patra, hypospádie, redukční deformity končetin, omfalokéla, Downův syndrom - ČR, 1. 1. 1994 - 31. 12. 2002, poměr Observed/Expected (Cleft palate, cleft lip and cleft palate, hypospadias, limbs reduction defects, omphalocele, Down's syndrome - Czech Republic, 1 January 1994 to 31 December 2002, Observed/Expected ratio)



od 1. 1. 1994 do 31. 12. 2002. Zpracování incidencí vrozených vad bylo provedeno z monitorování aktuálních dat čtvrtletně. Byla provedena základní časová analýza a byly vypočteny průměrné hodnoty za sledované období. Tyto byly následně porovnány s průměry za předchozí období. Dále jsme provedli pro jednotlivé vrozené vady porovnání nalezených a očekávaných hodnot (observed/expected). Očekávané hodnoty byly vypočteny na podkladě dlouhodobých průměrů pro konkrétní vrozenou vadu a počtu narozených v příslušném čtvrtletí.

Výsledky

V období 1. 1. 1994 – 31. 12. 2002 se v České republice živě narodilo celkem 838 196 dětí. Z tohoto počtu bylo celkem 26 643 dětí s jednou či více vrozenými vadami. Průměrná incidence všech případů ve sledovaném období byla 317,86 na 10 000 živě narozených.

Na grafech 1 a 2 jsou čtvrtletní analýzy vrozených vad centrálního nervového systému – anencefalie, spina bifida a vrozeného hydrocefalu v České republice v období 1994 až polovina roku 2001. Graf 1 ukazuje vývoj čtvrtletních incidencí těchto vrozených vad v přepočtu na 10 000 živě narozených. Graf 2 pak ukazuje poměr nalezených a očekávaných (O/E) hodnot. Z grafů jsou patrné cyklické změny výskytu především spina bifida a hydrocefalu, u anencefalie jsou minimální incidence u narozených dětí představované ojedinělými případy v posledních letech, a to i přesto, že byly prenatálně diagnostikovány. Z grafu 2 je patrné, že případů anencefalie a spina bifida je méně, než se očekávalo (v důsledku úspěšné prenatální diagnostiky těchto vrozených vad), naopak u hydrocefalu se hodnoty poměru O/E intermitentně zvyšují v důsledku vyššího výskytu hydrocefalu u narozených. Důvodem je zřejmě zlepšená postnatální diagnostika zejména širší využití ultrazvukových metod v posledních letech. Shluk je rychlá a krátkodobá změna četnosti konkrétní vrozené vady. Je to prostě jakási exploze nových případů, relativně prostorově sevřená a trvající řádově týdny a měsíce (Kučera, 1989). Tento jev se popisuje u časově omezeného působení teratogenů zevního prostředí (infekce). U hydrocefalu a spina bifida vidíme tento popsany fenomén ve čtvrtletích IV/1995, IV/1997 a II/2000. Vrozené vady jícnu a anorektální malformace jsou další dvě vady uvedené na grafech číslo 1 a 2. Zatímco u anorektálních malformací jsou incidence bez významnějších změn, v případech vrozených vad jícnu vidíme několik shluků (I/1994, II/1995, IV/1995, IV/1999 a II/2000). Po těchto náhlých, krátkodobých změnách se incidence opět snižují. Z dlouhodobého pohledu vyplývá, že v období 1994–2000 jsou hodnoty vyšší, než bychom očekávali na podkladě průměrných četností z předchozího období. Těchto vrozených vad v novorozenecké populaci v posledních devíti letech ve srovnání s lety předchozími přibývá.

Grafy 3 a 4 ukazují identické zpracování pro další typy vrozených vad. Z grafů je patrný výskyt shluků pro rozštěp rtu a patra – v IV/1994 a II/2000. V případech rozštěpu patra jsou patrné méně výrazné shluky IV/1994, IV/1995, IV/1997 a I/2000. V obou dvou případech vidíme, že v období před shluky je výskyt lehce nižší a po nich se incidence opět rychle vrací k hodnotám průměrným. Podobně při hodnocení poměru O/E vidíme vyšší než očekávané hodnoty pro rozštěp patra v IV/1994, IV/1995, IV/1997 a I/2000, pro rozštěp rtu a patra pak IV/1994 a II/2000. I v případě těchto multifaktoriálně podmíněných vrozených vad se v těchto případech uplatní nadprahové teratogenní impulsy ze zevního prostředí.

I u dalších typů vrozených vad se při čtvrtletním zpracování vyskytuje několik shluků. Nejvýznamnější pro hypospadii i redukční deformity končetin jsou IV. čtvrtletí 1994 a II. čtvrtletí 2000, kdy nalezené incidence 2, 5–3, 5krát přesahují očekávané incidence podle průměrných incidencí za období 1974–1989. U omfalokély vidíme několik nárůstů čtvrtletních četností, spíše než shluků. Jde však o nárůst četnosti této vady v období 1994–2000 ve srovnání s předchozími lety. V letech 2001 až 2002 je výskyt omfalokély naopak nižší, než bychom očekávali. U Downova syndromu jsou v důsledku úspěšné prenatální diagnostiky v současnosti počty diagnostikovaných případů u narozených dětí v celém sledovaném období nižší.

Diskuse

Epidemiologická teratologie je typ epidemiologie vrozených vad. Hodnotí rozsah teratogeneze v celé populaci a v dlouhých časových řadách. Teratogenezi chápe jako souhrn střetů mezi systémem populace a ekosystémem. Oba tyto hlavní systémy jsou dále složeny z mnoha konkrétních subsystémů. Úkolem epidemiologické teratologie je hledat hranice „normálnosti“ v dané konkrétní populaci a v daném konkrétním prostředí a sledovat, zda v průběhu času nevznikají konzistentní trendy nebo i krátkodobé, jednorázové nebo opakované odchylky od „normálnosti“ (tu si zatím odvozujeme z dlouhodobých průměrů).

Epidemiologické metody populační teratologie v nedávné historii vedly k objevu teratogenicity viru zarděnek, rozšířily znalost o účincích radiace na plod, ukázaly teratogenicitu thalidomidu a upozornily na spojení mezi dietylstilbestrolem a mesonefremem pochvy (Kučera, 1989). Monitoring vrozených vad a sledování jejich aktuálních incidencí má i v současnosti nezastupitelné místo jak při hodnocení zdravotního stavu obyvatelstva, tak při sledování možných nežádoucích vlivů zevního prostředí (Borman, 1986).

Při hodnocení dlouhodobých trendů incidencí vrozených vad v České republice je nutné vzít v úvahu několik navzájem se prolínajících faktorů, které mají větší či menší vliv na výslednou incidenci VV jako celku. Prvním a velmi podstatným faktorem jsou změny v registraci vrozených vad v průběhu námi sledovaného období. Tyto změny v sobě zahrnují především změny v počtu sledovaných vrozených vad, ale také období, po které mohou být tyto vrozené vady hlášeny (Šípek, 2002).

Druhým velmi podstatným faktorem jsou dlouhodobé trendy některých vrozených vad (poklesy/vzestupy), které ovlivňují nejen incidenci konkrétní vrozené vady, ale i skupiny vrozených vad. Jestliže patří mezi vrozené vady se střední nebo vysokou četností, tak mohou ovlivnit i četnost vrozených vad jako celku. O některých vrozených vadách, které mají polygenní, multifaktoriální typ dědičnosti, je známo, že bez ohledu na významné geografické a rasové rozdíly v incidencích mají ve vyspělých státech v posledních letech významně klesající trend incidencí, patrně v souvislosti se zlepšenou výživou (dostupnost vitamínů) a eradikací některých infekcí (Cocchi *et al.*, 1995; Czeizel, 1985).

Konkrétně jde zejména o skupinu vrozených vad – defektů neurální trubice (anencefalii, spina bifida, encefalokélu) a některé srdeční vady. U defektů neurální trubice je tento fakt dáván do souvislosti se zlepšením výživovým stavem, zejména s celoroční dostupností vitamínů v potravě eventuálně s dostupností vitaminových preparátů (především kyseliny listové). Pro možnou souvislost vzniku těchto vrozených vad svědčí nejen dříve popisovaný sezónní výskyt nebo vyšší výskyt v nižších socioekonomických skupinách, ale i významný efekt na snížení incidencí těchto VV při podávání vitaminových preparátů v rámci primární prevence (Cocchi *et al.*, 1995; Czeizel, 1985; EUROCAT, 1995, 1997).

U některých vrozených srdečních vad je pokles incidence v populaci dáván do souvislosti se snížením výskytem některých infekčních, především virových onemocnění. Toto je popisováno nejen se zlepšením epidemiologické situace, ale především s proočkovaností populace proti některým virovým onemocněním, u kterých byl prokázán nebo je zvažován možný teratogenní účinek (Jančárková-Gregor, 2000; Kočová *et al.*, 1996; Polifka *et al.*, 1999).

Dalším velmi významným faktorem je v posledních deseti až patnácti letech prenatalní diagnostika. S rozvojem screeningových metod a s jejich celorepublikovým zavedením se zlepšuje prenatalní záchyt některých vrozených vad a v konečném důsledku klesá jejich incidence u narozených dětí. V současné době jde především o defekty neurální trubice (anencefalii, spina bifida, encefalokélu), rozštěpové vady stěny břišní (omfalokélu a gastroschizu), některé vrozené srdeční vady (syndrom hypoplázie levého srdce), vrozené vady ledvin (agenze a hypoplázie ledvin) a z chromozomálních vad především o Downův syndrom. Dalším faktorem, který má podstatný vliv na výslednou incidenci vrozených vad, je i významný rozvoj diagnostických metod při postnatální diagnostice vrozených vad. Jde především o nebyvalý technický rozmach a dostupnost ultrazvukových přístrojů, ale i nově zaváděné zobrazovací metody – computerová tomografie (CT), nukleární magnetická rezonance (NMR) a další zobrazovací metody, např. s využitím radionuklidů (nukleární scintigrafie). Všechny tyto výše zmíněné metody nezvyšují incidenci vrozených vad jako takovou, nýbrž svým uplatněním zlepšují včasnou diagnostiku vrozených vad především centrálního nervového systému, srdce, ledvin a zažívacího traktu. Zlepšenou a včasnější diagnostikou máme tedy registrováno těchto vrozených vad více než dříve, neboť tyto vady buď diagnostice a registraci unikly nebo byly zjištěny daleko později u postiženého jedince a nebyly registrovány.

Svůj vliv má i zlepšená perinatální péče v posledních letech a s ní související přežívání předčasně narozených dětí. O vrozených vadách je známo, že nejvyšší výskyt je v časných potratech a že v dalších fázích těhotenství zastoupení vrozených vad postupně klesá, přičemž nejnižší je v době termínu porodu. Z tohoto důvodu se zlepšením přežíváním předčasně narozených dětí v registraci zvyšuje počet vrozených vad, které nebyly dříve zaznamenávány. Těhotenství buď skončilo potratem nebo narozením dítěte, které umíralo dříve, než byly u postiženého vrozené vady diagnostikovány.

V poslední době se také zvyšuje počet vícečetných těhotenství v souvislosti s metodami umělého oplodnění (In vitro fertilization – IVF) a dosud nelze vyloučit, že se některé metody využívané při tomto způsobu oplodnění mohou spolupodílet na zvýšení některých vrozených vad u takto počatých dětí.

Posledním, ale nikoliv zanedbatelným faktorem, který se podílí na výsledné incidenci vrozených vad, jsou změny incidencí vrozených vad, o jejichž příčinách dosud nevíme. Může jít například o cyklické změny četností – sezónní změny nebo víceleté cykly poklesu a nárůstu incidencí konkrétní vrozené vady. Nelze samozřejmě opominout i možnost trendu nárůstu konkrétní vrozené vady. Dalšími změnami jsou rozdíly incidencí vrozených vad v demografických jednotkách, krajích či okresech. Zde se významnou měrou mohou podílet další dosud nejmenované vlivy ve vzájemných interakcích i s některými výše zmíněnými faktory (Šípek, 2002).

Z uvedeného je patrné, že na výsledných incidencích jednotlivých vrozených vad, ale i vrozených vad jako celku, se v populaci na území naší republiky spolupodílí řada faktorů. Tyto faktory se velmi obtížně posuzují odděleně a jednotlivě, je vždy nutné při hodnocení incidencí vrozených vad vzít v úvahu konkrétní období a konkrétní populaci. Na druhé straně je však vhodné při hodnocení možných vlivů využívat mezinárodní spolupráce v rámci společností, které se zabývají monitorací, registrací a analýzami incidencí vrozených vad jak v jednotlivých spolupracujících registrech, tak i celosvětově. V současné době jsou to především zmíněné International Clearinghouse for Birth Defects Monitoring System (ICB-DMS, 1995, 2002, 2003) a European Registration of Congenital Anomalies (EUROCAT, 1995, 1997).

Ve světové literatuře se uvádějí další možné vlivy, např. socioekonomický stav; některé studie hodnotí možné souvislosti mezi incidencemi vrozených vad s rozdílnou populací v městských a venkovských oblastech (např. pracovní skupina CEORA při ICBDMs) (*Irgens et al.*, 2000) nebo se sleduje možný teratogenní vliv podávání léků v těhotenství (např. projekt MADRE nebo ENTIS) (*Marinacci et al.*, 1998; *Robert*, 1999; *Sheppard*, 1998).

Vedle časových změn a monitoringu výskytu vrozených vad se epidemiologie vrozených vad zabývá i demografickými rozborů – v rámci ČR rozdíly ve výskytu VV v krajích ČR nebo rozdílnou incidencí v ČR a v jiných státech. Toto však bude námětem jiného našeho příspěvku.

Závěr

Z našich výsledků i z uvedené odborné literatury je zřejmé, že průběžná registrace a analýzy výskytu VV jsou nezbytné jako podklad pro hodnocení vlivu zmíněných faktorů na incidence vrozených vad a průměrné četnosti vrozených vad. Jsou jedním z nezastupitelných indikátorů zdravotního stavu obyvatelstva. Je zřejmé, že k těmto analýzám potřebujeme souvislou řadu registrace nejméně deseti let, neboť v kratších časových řadách nelze trendy incidencí málo četných vrozených vad hodnotit. Výsledné incidence vrozených vad u narozených dětí je nutné analyzovat a hodnotit v kontextu vlivů medicínských, biosociálních, časových a demografických.

Dále je zřejmé, že přestože celková četnost výskytu vrozených vad v ČR v posledních deseti letech narůstá (až na 4 % narozených v roce 2002), tak četnosti některých závažných vrozených vad kolísají kolem průměrné četnosti nebo jejich výskyt klesá v souvislosti s úspěšnou prenatální diagnostikou.

Na závěr by autoři rádi poděkovali všem nejmenovaným spolupracovníkům, kteří se účastnili pravidelného sběru dat nezbytných pro celorepublikovou evidenci údajů o vrozených vadách a jejich prenatální diagnostice, bez jejichž trpělivé a spolehlivé práce by nemohla vzniknout tato analýza.

Literatura

- Borman, G.B.–Smith, A.H.–Howard, J.K. 1986. *Risk Factors in the Prevalence of Anencephalus and Spina bifida in New Zealand*. *Teratology*, 33, s. 221–230.
- Cocchi, G.–Morini, M.S.–Lubelli, A.–Garani, G.P.–Calzolari, E.–Magnani, C. 1995. *Epidemiology and surveillance of neural tube defects*. *Acta Paediatr Lat.*, 48, s. 65–74.
- Czeizel, A.–Karig, G. 1985. *Analysis of the changing birth prevalence of neural tube defects in Hungary*. *Acta Morph. Hung.*, 36, s. 89–99.
- EUROCAT Working Group: European Registration of Congenital Anomalies. Report 6. *Surveillance of Congenital Anomalies in Europe 1980–1992*. 1995. Institute of Hygiene and Epidemiology, Brussels, s. 1–179.
- EUROCAT Working Group: European Registration of Congenital Anomalies. Report 7. *Surveillance of Congenital Anomalies in Europe 1980–1994*. Institute of Hygiene and Epidemiology, Brussels, 1997, s. 41–149.
- ICBDMS – GLOBAL ATLAS OF BIRTH DEFECTS. *International Centre for Birth Defects of the International Clearinghouse for Birth Defects Monitoring Systems*. 1995. Rome, 1 June, s. 4–134.
- International Clearinghouse for Birth Defects Monitoring Systems: *Annual Report 2002 with data for 2000*. 2002. Roma: ICBDMs, ISSN 0743–5703.
- International Clearinghouse for Birth Defects Monitoring Systems: *Annual Report 2003 with data for 2001*. 2003. Roma: ICBDMs, ISSN 0743–5703.
- Irgens, L.M. – Borman, B. – Botting, B. – de Walle, H. – Cornel, M.C. – Horacek, J. – Sipek, A. 2000. *Committee on Environmental and Occupational Risk Assessment (CEORA)*. In ICBDMs Annual Report 2000 with data for 1999. Roma: ICBDMs, ISSN 0743–5703, s. 7.
- Jančárková, N. – Gregor, V. 2000. *Teratogeny v těhotenství*. *Čes. gynek.*, 65, s. 188–194.
- Kočová, J. – Kohoutek, T. – Beranová, M. – Ludvíková, M. – Kočová, L. – Reischig, J. 1996. *Prenatální vývoj a malformace*. In 8th European Congress of FEAMC „Medicine Today and our Image of Man“. Prague, Czech Republic, June 5–9, 1996, Abstracts, s. 103.
- Kučera, J. 1989. *Populační teratologie*. Praha: Avicenum.
- Marinacci, C. – Rosano, A. – Botto, L. – Robert, E. 1998. *Associations between first trimester drugs exposure and multiple congenital anomalies: a log-linear approach*. *Teratology*, 57, s. 34.
- Polifka, J.E.–Friedman, J.M. 1999. *Clinical teratology: identifying teratogenic risks in humans*. *Clin. Genet*, 56, 409–420.
- Robert, E. 1999. *Committee on Malformation and Drug Exposure (MADRE)*. Annual Report 1999, Roma: ICBDMs, s.10–14.
- Sheppard, T.H. 1998. *Catalog of Teratogenic Agents*. 9th ed John Hopkins. University Press.
- Šípek, A. – Gregor, V. – Mašátová, D. 2002. *Výskyt vrozených vad a úspěšnost prenatální diagnostiky v ČR v roce 2000*. *Čes.–slov. pediatr.*, 57, s. 243–251.

Antonín Šípek – Vladimír Gregor – Jiří Horáček – Dana Mašátová – Kamila Světicová

Bibliografie

Výběr z české demografické literatury za 2. pololetí 2003 a 1. pololetí 2004

I. Knižní publikace

1. Bauman, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha: Slon, 2004, 330 s.
2. Bednaříková, Jarmila. *Stěhování národů*. Praha: Vyšehrad, 2003, 416 s.
3. Ben Jeloun, Tahar. *Tati, co je to rasismus?* Praha: Dauphin, 2004, 67 s.
4. Bílý, Jiří L. *Právní dějiny na území České republiky*. Praha: Linde Praha, 2003, 480 s.
5. EttlEROVÁ, Sylva. *Příjmová diferenciacie rodin a domácností, vliv dávek státní sociální podpory na příjmy rodiny (vybrané souvislosti s natalitním chováním)*. Praha: VÚPSV, 2003, 49 s.
6. Fischlová, Drahomíra. *Vytvoření informační základny pro analýzu faktorů ovlivňujících rozdíly v úrovni pracovních příjmů (mezd) mužů a žen a modelování (prognózování) těchto rozdílů. Průběžná zpráva*. Praha: VÚPSV, 2003, 90 s.
7. Horáková, Milada. *Mezinárodní migrace a migrace cizí pracovní síly*. Praha: VÚPSV, 2003, 97 s.
8. Katrňák, Tomáš. *Odsouzení k manuální práci. Vzdelávací reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Slon, 2004, 190 s.
9. Kofroň, Pavel – Sirovátka, Tomáš. *Domácnosti a sociální dávky v letech 2000-2001 (analýza statistik rodinných účtů)*. Praha: VÚPSV, 2003, 39 s.
10. kol. *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. Dr. Eduardu Maurovi*. Připravily Marie Koldinská a Alice Velková. Praha: Libri, 2004, 320 s.
11. kol. *Obce České republiky a jejich začlenění do území*. Praha: Scientia, 2004, 237 s.
12. kol. *Zákon o rodině*. Praha: Linde Praha, 2004, 752 s.
13. Koudelka, Z. – Ondruš, R. – Průcha, P. *Zákon o obcích (komentář)*. Praha: Linde Praha, 2004, 384 s.
14. Mareš, Petr. *Chudoba v České republice v datech (šetření sociální situace domácností). Dílčí studie projektu o možnostech monitorování chudoby v ČR*. Praha: VÚPSV – výzkumné centrum Brno, 2004, 57 s.
15. Matějková, Barbora – Paloncyová, Jana. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích I*. Praha: VÚPSV, 2003, 246 s.
16. Matějková, Barbora – Paloncyová, Jana. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích II*. Praha: VÚPSV, 2004, 79 s.
17. Matoušek, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Slon, 2003, 161 s.
18. Možný, Ivo – Přidalová, Marie – Bánovcová, Lenka. *Mezigenerační solidarita. Průběžná zpráva z mezinárodního srovnávacího výzkumu Hodnota dětí a mezigenerační solidarita*. Praha: VÚPSV – výzkumné centrum Brno, 2003, 111 s.
19. Navrátil, Pavel a kol. *Romové v české společnosti. Jak se nám spolu žije a jaké je naše soužití*. Praha: Portál, 2003, 224 s.
20. Navrátilová, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, 416 s.
21. Osvaldová, Barbora. *Česká média a feminismus*. Praha: Libri, 2004, 160 s.
22. Paloncyová, Jana. *Domácnosti a rodiny podle výsledků sčítání lidu, domů a bytů*. Praha: VÚPSV, 2004, 94 s.
23. Potůček, Martin. *Putování českou budoucností*. Praha: Gutenberg, 2003, 366 s.
24. Průša, Ladislav. *K vybraným otázkám charakteru sociálních transferů rodinám s dětmi v České republice*. Praha: VÚPSV, 2004, 36 s.
25. Rabušic, Ladislav – Burjanek, Aleš. *Imigrace a imigrační politika jako prvek řešení české demografické situace?* Praha: VÚPSV – výzkumné centrum Brno, 2003, 58 s.
26. Rotter, Hans. *Sexualita a křesťanská morálka*. Praha: Vyšehrad, 2003, 128 s.
27. Sirovátka, Tomáš – Kofroň, Pavel – Trbola, Robert. *Domácnosti s nízkými příjmy a sociální dávky (shrnující přehledová zpráva)*. Praha: VÚPSV – výzkumné centrum Brno, 2003, 65 s.
28. Sirovátka, Tomáš – Kulhavý, Václav – Horáková, Markéta – Rákoszová, Miroslava. *Hodnocení programů aktivní politiky zaměstnanosti na lokálním trhu práce: přínosy rekvalifikační a dalších nástrojů APZ na Břeclavsku. Průběžná zpráva z pilotního výzkumného projektu*. Praha: VÚPSV – výzkumné centrum Brno, 2003, 65 s.
29. Srb, Vladimír. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha: Karolinum, 2004, 275 s.
30. Sykes, Bryan. *Sedm dcer Evinyých*. Praha: Pašeka, 2004, 240 s.
31. Šára, P. – Herink, J. *Poznááme svět v číslech*. Praha: Česká geografická společnost, 2004, 104 s.
32. Štílec, Miroslav. *Program aktivního stylu života pro seniory*. Praha: Portál, 2004, 136 s.
33. Vavrečková, Jana. *Migrační potenciál českého obyvatelstva v procesu evropské integrace*. Praha: VÚPSV, 2003, 17 s.
34. Vates-Indruchová, Libora. *Dívčí válka s ideologií*. Praha: Slon, 2003, 304 s.

35. Vidovičová, Lucie – Rabušic, Ladislav. *Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti. Zpráva z empirického výzkumu*. Praha: VÚPSV – výzkumné centrum Brno, 2003, 67 s.
36. Vodáková, Alena – Vodáková, Olga (eds.). *Rod ženský*. Praha: Slon, 2004, 356 s.
37. Vojtíšek, Z. *Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice*. Praha: Portál, 2004, 448 s.
38. Vyhňáková, Sylva. *Monitoring I. Analýza důchodových reforem z hlediska české důchodové reformy*. Praha: VÚPSV, 2003, 61 s.
- II. Soubory údajů**
39. *Stav a pohyb obyvatelstva v České republice*. Praha: ČSÚ, 2004.
40. *Úmrtnostní tabulky za ČR a kraje*. Praha: ČSÚ, 2004.
41. *Věkové složení obyvatelstva České republiky v roce 2003*. Praha: ČSÚ, 2004.
42. *Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2003*. Praha: ČSÚ, 2004.
43. *Pohyb obyvatelstva v České republice v roce 2003*. Praha: ČSÚ, 2004.
44. *Populační prognóza ČR do r. 2050*. Praha: ČSÚ, 2004.
45. *Vývoj potratovosti v České republice*. Praha: ČSÚ, 2004.
46. *Sečítání lidí, domů a bytů k 1. 3. 2001 – dojíždka a vyjíždka*. Praha: ČSÚ, 2004.
47. *Senioři v České republice*. Praha: ČSÚ, 2004.
48. *Rodiny se závislými dětmi*. Praha: ČSÚ, 2004.
49. *Regionální rozdíly v bydlení*. Praha: ČSÚ, 2004.
50. *Obyvatelstvo podle způsobu bydlení*. Praha: ČSÚ, 2004.
- III. Výběr statí**
51. Andrlé, Alois. *Nové demografické skutečnosti a jejich důsledky pro bytovou politiku*. Urbanismus a územní rozvoj (UÚR), 2003, roč. 6, č. 4, s. 2–12.
52. Andrlé, Alois. *Fakta a úvahy o vývoji osídlení v České republice*. UÚR, 2003, roč. 6, č. 6, s. 16–35.
53. Beránková, Věra. *Rodná čísla a jejich vývoj*. Časopis Národní pojištění (ČNP), 2003, roč. 34, č. 7, s. 26.
54. Čapková, Kateřina. *Uznání židovské národnosti v Československu 1918–1938*. Český časopis historický (ČCH), 2004, roč. 102, č. 1, s. 77–103.
55. *Demografická přítomnost a budoucnost České republiky do roku 2050*. Veřejná správa (VS), 2004, roč. 15, č. 321, s. I–XVI.
56. Doležal, Stanislav. *Právní klasifikace a literární reflexe obyvatelstva neřímského původu pozdní římské říše*. ČCH, 2004, roč. 102, č. 1, s. 32–76.
57. Drápal, Stanislav. *Sociální statistika a její rozvoj v rozšiřující se Evropské unii*. Statistika, ekonomicko–statistický časopis, 2004, roč. 84, č. 1, s. 18–30.
58. Dvořák, Tomáš. *Pohraničí a Ziemie odzyskane. K vybraným aspektům sídelní politiky v poválečné střední Evropě*. Časopis Matice moravské (ČMM), 2003, roč. 122, č. 2, s. 447–490.
59. Faltysová, Michaela – Pavlík, Marek – Simeriská, Lenka. *Rozpočtování z hlediska rovnosti žen a mužů (informativní metodika)*. VS, 2004, roč. 15, č. 32, s. I–XVI.
60. Fetter, Richard W. *Právní poměry nesezdaných párů aneb druh a družka*. Právo a rodina (PR), 2004, roč. 6, č. 7, s. 1–5.
61. Fischlová, Drahomíra. *Analýza pracovních příjmů mužů a žen*. Sociální politika (SP), 2003, roč. 29, č. 10, s. 19–20.
62. Fryštenská, Marcela. *Otazníky kolem asistované reprodukce*. PR, 2004, roč. 6, č. 3, s. 13–18.
63. Gola, Petr. *Zdravotní stav lidí v zemích „evropské patnáctky“*. PR, 2003, roč. 5, č. 10, s. 17–20.
64. Gola Petr. *Mzdy a platy v Evropské unii*. PR, 2004, roč. 6, č. 2, s. 15–20.
65. Gola, Petr. *Platové rozdíly mezi muži a ženami v EU*. PR, 2004, roč. 6, č. 4, s. 17–22.
66. Gola, Petr. *Bytová politika a bydlení v zemích EU*. PR, 2004, roč. 6, č. 6, s. 18–22.
67. Gola, Petr. *Studium v zemích EU – stejné šance, ale za kolik?* PR, 2004, roč. 6, č. 9, s. 14–20.
68. Gragmüllerová, Daniela. *Východiska nové koncepce bytové politiky*. UÚR, 2004, roč. 7, č. 2, s. 2–8.
69. Hajná, Zdenka. *Podmínky pro sladování profesního a rodinného života – partnerství v rodině*. SP, 2003, roč. 29, č. 9, s. 9–10.
70. Hampl, Martin. *Diferenciace a zvraty regionálního vývoje Karlovarska: Unikátní případ nebo obecný vzor?* Geografie, sborník České geografické společnosti (GSČGS) 2003, roč. 108, č. 3, s. 173–190.
71. Holanová, Eva a kol. *K vývoji peněžních příjmů domácností a životních nákladů v roce 2002*. SP, 2003, roč. 29, č. 7–8, s. 3–5.
72. Ivanovičová, Věra. *K aktivnímu výběru kvalifikovaných zahraničních pracovníků*. SP, 2003, roč. 29, č. 9, s. 10–12.
73. Ivanovičová, Věra. *Pilotní projekt legální migrace vstupuje do další fáze*. Práce a sociální politika (PSP), 2004, roč. 1, č. 3, s. 3.
74. *Jakým směrem půjde důchodová reforma*. PSP, 2004, roč. 1, č. 1, s. 1, 7.
75. Kodrliková, Zuzana. *Předmanželské a manželské smlouvy – fámy a skutečnost*. PR, 2003, roč. 5, č. 7, s. 17–20.
76. *Kraj Vysočina II. Obyvatelstvo, byty a bydlení*. VS, 2003, roč. 14, č. 37, s. XI–XVI; č. 38, s. XVI–XXXII.

77. Králíčková, Zdeňka. *Práva neprovdané matky*. PR, 2004, roč. 6, č. 8, s. 4–8.
78. *Liberecký kraj II. Obyvatelstvo, byty a bydlení*. VS, 2003, roč. 14, č. 37, s. XI–XVI; č. 38, s. XVII–XXVIII.
79. Lužná, Romana. *Rodná čísla*. PR, 2003, roč. 5, č. 12, s. 18–19.
80. Marcinková, Kamila. *Integrace cizinců v České republice*. SP, 2003, roč. 29, č. 10, s. 2–3.
81. Maur, Eduard. *K problematice historické demografie*. ČMM, Supplementum 1, 2001, roč. 120, s. 77–86.
82. Müllerová, Ludmila. *10. výročí Mezinárodního roku rodiny*. PSP, 2004, roč. 1, č. 1, s. 2.
83. Mátéová, Gabriela. *Rovné příležitosti žen a mužů v ČR*. PSP, 2004, roč. 1, č. 2, s. 3.
84. Matějček, Zdeněk. *Rodina je systém se sebeobranými mechanismy*. PSP, 2004, roč. 1, č. 6, s. 1, 2.
85. Novák, Daniel – Bakalář, Eduard. *Styk dítěte s druhým rodičem: nový pohled na starý problém*. PR, 2003, roč. 5, č. 11, s. 7–10; č. 12, s. 7–10.
86. *Olomoucký kraj II. Obyvatelstvo, byty a bydlení*. VS, 2003, roč. 14, č. 36, s. XIII–XXVII.
87. Ujezdská Marie. *Opatření pro lepší slučitelnost rodičovské a profesní role*. PSP, 2004, roč. 1, č. 6, s. 2.
88. Pitner, Josef. *K očekávaným dopadům vstupu ČR do EU na trh práce v Rakousku*. SP, 2003, roč. 29, č. 9, s. 13–16.
89. *Plzeňský kraj II. Obyvatelstvo, byty a bydlení*. VS, 2003, roč. 14, č. 46, s. XVI–XXXII.
90. Semotanová, Eva. *Česká historická geografie v roce 2001*. ČMM, Supplementum 1, 2001, roč. 20, s. 137–162.
91. Schelle, Karel – Veselá, Renata. *Matriky na území České republiky*. PR, 2004, roč. 6, č. 1, s. 10–14.
92. Stoklasová, Zdeňka. *Zákonné rozlišení „domácích“ a „cizích“*. Vývoj domovského práva v Rakousku 1750–1863. ČCH, 2004, roč. 102, č. 2, s. 297–341.
93. Šaročková, Gabriela V. *Směšená manželství v židovském náboženství a kultuře*. Dějiny a současnost, 2003, roč. 25, č. 1, s. 30–35.
94. Široký, Jan. *Změny v rozdělování příjmů rodin v ČR*. PR, 2003, roč. 5, č. 9, s. 1–5.
95. Štika, Rudolf. *Regionální rozdíly v Česku v 90. letech v kontextu novodobého vývoje*. GSCGS, 2004, roč. 109, č. 1, s. 15–26.
96. *Ústecký kraj II. Obyvatelstvo, byty a bydlení*. VS, 2003, roč. 14, č. 48, s. XVI; č. 49, s. XVII–XXXII.
97. Vedral, Josef. *Územní členění hlavního města Prahy – stručný přehled*. VS, 2004, roč. 15, č. 28, s. 6–8, 27.
98. Vodička, Karel. *Regionální demografie – co to je?* VS, 2004, roč. 15, č. 4, s. 28–30.
99. Žižková, Jana. *Jaký je a jaký by měl být český sociální stát*. ČNP, 2004, roč. 35, č. 8–9, s. 19.

Soupis vybraných časopisů a sborníků

Časopis Matice moravské
Časopis Národního pojištění
Český časopis historický
Dějiny a současnost
Geografie, sborník České geografické společnosti
Právo a rodina
Sociální politika, od roku 2004 pod názvem *Práce a sociální politika*
Statistika, ekonomicko-statistický časopis
Urbanismus a územní rozvoj
Veřejná správa

hru

CARRILHO, JOSÉ MARIA – MAGALHÃES, GRAÇA. *Fertility and Family Surveys in Countries of the Economic Commission for Europe Region. Standard Country Report. Portugal*. Geneva: United Nations Publication, 1999, 94 s.

Publikace je rozdělena do pěti kapitol, závěrečného dodatku a tabulek týkajících se plodnosti a rodiny. Text je doprovázen grafy a tabulkami.

První kapitola podává základní informace o průběhu výzkumu plodnosti a rodiny v roce 1997 (první výzkum tohoto typu byl v Portugalsku v roce 1980). V druhé kapitole jsou uvedeny ekonomické, sociální a kulturní trendy země od roku 1950. Jednotlivé podkapitoly se zabývají vývojem hrubého domácího produktu, zaměstnaností, rozvojem měst, ale i úrovní vzdělanosti a náboženstvím. Obsahem třetí kapitoly je analýza demografického vývoje od roku 1950 – sleduje, jak se měnila věková struktura, úmrtnost, plodnost sňatečnosti apod. Čtvrtá kapitola se vztahuje k plodnosti a rodině a jejím cílem je vysvětlení nového modelu vývoje plodnosti a formování rodiny v Portugalsku. Jednotlivé podkapitoly popisují složení domácnosti, vliv domácího prostředí na plodnost, formování partnerských vztahů, regulaci plodnosti a vývoj potratovosti. V poslední páté kapitole je čtenář informován a sběru a zpracování dat pro tento výzkum.

František Vokřál